

Historia

podręcznik

4

gdańskie
wydawnictwo
oświatowe

Tomasz Małkowski

Historia 4

podręcznik dla klasy czwartej szkoły podstawowej

Redaktor prowadzący: Aleksandra Grygo

Konsultacja merytoryczna: Robert Tocha, Wojciech Witkowski

Dobór materiału ilustracyjnego: Maciej Krawczyński, Wojciech Witkowski

Redakcja: Aleksandra Golecka-Mazur, Aleksandra Grygo, Renata Korewo, Alicja Tomaszewska

Opracowanie merytoryczne map: Aleksandra Grygo, Wojciech Witkowski

Opracowanie graficzne map: Maria Chojnicka, Maciej Krawczyński

Projekt graficzny książki: Maciej Krawczyński

Makiety stron i skład: Maciej Krawczyński, Ewa Nowaczyk

Rysunki: Bartłomiej Brosz, Henryk Dzikowski, Jarosław Gryguć, Robert Jurga, Sławomir Kilian, Maciej Olender, Ewa Poklewska-Koziełto, Marek Szyszko

Redakcja techniczna: Aleksandra Grygo, Renata Korewo

Na okładce: *Chrzest Litwy*/Władysław Ciesielski/ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie.

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania historii na poziomie klasy czwartej szkoły podstawowej, na podstawie opinii rzeczoznawców: mgr. Wojciecha Bańkowskiego, dr. Henryka Suchojady, mgr Teresy Kosyry-Cieślak.

Etap edukacyjny: II.

Typ szkoły: szkoła podstawowa.

Rok dopuszczenia: 2017.

Numer dopuszczenia: 829/1/2017.

Podręcznik jest dostosowany do podstawy programowej z 14.02.2017 r. i zgodny z programem *Podróże w czasie*.

ISBN 978-83-7420-937-3

© Copyright by Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe

Wydawca: Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, 80-309 Gdańsk, al. Grunwaldzka 413

Gdańsk 2024. Wydanie siódme

Druk i oprawa: Interak, Czarnków

Niniejsza publikacja podlega ochronie przewidzianej w przepisach Ustawy z dnia 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Każdy przypadek kopiowania lub zwielokrotniania fragmentu lub całości publikacji stanowi niedozwolone naruszenie praw twórcy lub wydawcy, o ile nie odbywa się zgodnie z przepisami wyżej wymienionej ustawy.

Odpowiedzi pisemnych nie wolno zamieszczać w podręczniku.

 treści usunięte z podstawy programowej w 2024 r.

Spis treści

1. Co to jest historia?	5	14. Założyciel Zamościa	86
2. O mierzeniu czasu	9	Warszawa stolicą Polski	91
3. Jak poznać przeszłość?	13	15. Potop	93
4. Moja rodzina	18	16. Bitwa pod Wiedniem	98
5. Ojczyzna małych ojczyzn	23	W czasach Stanisława Augusta	103
6. Polskie symbole i święta narodowe ...	28	17. Powstanie kościuszkowskie	106
7. Legendy o początkach Polski	31	18. Jak powstał Mazurek Dąbrowskiego?	112
Dawni Słowianie	35	19. Powstanie styczniowe	116
8. Chrzest Polski	39	O polską mowę	121
Początki chrześcijaństwa w Polsce	44	20. Polska laureatka Nagrody Nobla ...	123
9. Pierwszy król Polski	46	21. Odzyskanie niepodległości	127
Wojna Bolesława Krzywoustego z Niemcami	51	Wojna polsko-radziecka	132
Zakony w Polsce	54	22. Polskie osiągnięcia	135
10. Król Kazimierz Wielki	58	23. Szare Szeregi	140
11. Unia Polski z Litwą	63	24. O żołnierzach niezłomnych	145
Rycerze i ich zamki	67	25. Papież Polak	150
12. Wielka wojna z zakonem krzyżackim	70	26. Pokojowa rewolucja „Solidarności”	155
Polska spichlerzem Europy	75		
13. O Akademii Krakowskiej	79		
Złoty wiek kultury polskiej	83		

Kolorem niebieskim oznaczono treści dodatkowe.

Dzień dobry, Czwartoklasistko i Czwartoklasisto!

Zapraszam Cię do niezwykłej podróży. Dlaczego niezwykłej? Bo będziesz podróżować, nie ruszając się z krzesła czy kanapy. Wolisz wejść pod stół? Proszę bardzo. Tylko zabierz ze sobą tę książkę. Dzięki niej poznasz ludzi, którzy kiedyś żyli w Polsce i zrobili coś godnego uwagi.

Eee, krzywisz się być może. Gdyby książka naprawdę przenosiła w przeszłość, to by było coś...

No niestety, nie przenosi. Ale nie martw się. Przynajmniej nikt Cię nie pogoni z toporem!

Starałem się tak pisać ten podręcznik, żeby był dla Ciebie ciekawy i zrozumiały. Tylko Ty możesz ocenić, czy mi się udało.

To co, możemy zaczynać? Nie musisz się pakować ani zabierać prowiantu. Ruszamy!

Autor

Cześć, jestem Histek. Poprowadzę Cię po tej książce. A to moja papuga Napoleon.

Cześć, jestem Napoleon. Poprowadzę Cię po tej książce. A to moja papuga Histek.

Plac Teatralny w Warszawie w 1838 r.

1 Co to jest historia?

Świat się zmienia

Wszystko, co istnieje, z biegiem czasu się zmienia. Ty też wyglądasz dziś inaczej niż pięć lat temu.

Jedne zmiany są naturalne, np. zamarzanie jezior zimą, drugie wynikają z działalności człowieka. Oto jak zmieniał się Kraków, jedno z najstarszych miast w Polsce.

1500 lat temu Kraków jeszcze nie było, choć na wzgórzu wawelskim mieszkali już ludzie.

1000 lat temu Kraków był drewniany, z wyjątkiem kilku kamiennych budowli. Mieszkało w nim mniej niż 2 tysiące osób.

500 lat temu Kraków miał już więcej domów murowanych niż drewnianych. Liczył niecałe 20 tysięcy mieszkańców i był stolicą Polski.

Dziś Kraków liczy 760 tysięcy mieszkańców i jest drugim po Warszawie największym miastem w Polsce.

Dwaj chłopcy pchają wózek wyładowany węglem w angielskiej kopalni. Rysunek sprzed prawie 200 lat.

Zmienia się także ludzkie myślenie. Np. niecałe 200 lat temu w fabrykach Europy pracowały tysiące dzieci. W Anglii kilkuletni chłopcy pchali wózki z węglem w niskich korytarzach kopalni. Wielu dorosłych uważało, że maluchy świetnie się nadają do tej pracy, bo nie muszą się schylać! Jednak z czasem dorośli zmienili zdanie. Wprowadzili prawo, które nie pozwalało na pracę dzieci. Dziś nie mieści nam się w głowie, że ktoś mógł wysyłać małych chłopców na wiele godzin do kopalni, prawda?

1. Podaj dwa własne przykłady zmian, które zaszły w wyniku działalności człowieka.
2. Jak myślisz: jakich problemów dzisiejszego Krakowa nie znali krakowianie 500 lat temu?

Dwa znaczenia słowa: historia

Historia to nauka o działalności człowieka w przeszłości. Zajmują się nią **historycy**. Badają oni, jak kiedyś żyli ludzie: co jedli, w jakich domach mieszkali, czym podróżowali, jakie były ich państwa, co wiedzieli o świecie...

Gliniany konik z jeźdźcem, któremu urwała się głowa, pochodzi sprzed ok. 3 tysięcy lat. Uczni znaleźli go niedaleko Lublina. Mimo że przypomina dinozaura, na pewno nim nie jest. Ówcześni ludzie nic nie wiedzieli o dinozaurach, które wymarły 65 milionów lat wcześniej.

Historycy badają też, czym się bawiły dzieci. Gliniany konik na zdjęciu obok ma trzy tysiące lat, czyli pochodzi z czasów naszych prapraprapra... – jeszcze 114 razy prapradziadków.

Wygląda rrraczej jak dinozaurrr.

Historia to także opowieść o przeszłości. Historia twojej rodziny nie jest przecież nauką, lecz opowieścią o dziejach twoich rodziców, dziadków, pradziadków, prapradziadków...

3. Podaj dwa znaczenia słowa: historia.
4. Na czym polega praca historyka?

Historia nie tylko twoja

Ty też masz swoją historię. To **historia prywatna** – ma ją każdy człowiek. Twoja jest jeszcze krótka, lecz ile w niej wydarzeń! Pierwszy dzień w szkole, wakacyjna przygoda, stłuczone kolano... Możesz opowiadać bez końca, prawda?

Każda rodzina ma swoją **historię rodzinną**. Poznajesz ją np. wtedy, gdy dziadek opowiada, jak pierwszy raz spotkał babcię.

Swoją historię mają nie tylko ludzie, lecz także przedmioty, domy czy miejscowości. Istnieje również **historia państw**, wśród nich Polski.

W książce nie da się przedstawić historii każdego człowieka, który żył na świecie. Nie zmieszczą się też dzieje wszystkich miast. Trzeba wybrać to, co dotyczy nas wszystkich. Dlatego w czwartej klasie będziesz poznawać historię Polski, naszej ojczyzny.

- ?** 5. Opowiedz jakąś interesującą historię, która wydarzyła się w twojej rodzinie.
6. Dlaczego w szkole będzie mowa o historii Polski, a nie o historii prywatnej czy rodzinnej?

Historia zamku Książ w Wałbrzychu na Śląsku ma ponad 700 lat! Dziś zamek wygląda inaczej niż kiedyś, bo kolejni właściciele wiele razy go przebudowywali.

▲ Czy zdarzyło ci się jechać na linie, tak jak chłopcu na zdjęciu? Jest to wydarzenie z jego (i być może twojej) historii prywatnej.

▲
Szkoła sprzed ponad 500 lat.
Chodzili do niej tylko chłopcy,
a nauczycielem był ksiądz.

▲
Szkoła w Rzymie prawie 2 tysiące lat
temu. Tak wyobrażał ją sobie rysow-
nik, który żył znacznie później.

Po co nam historia?

Czy zdarzyło ci się zrobić coś niezbyt mądrego? Np. posolić herbatę? Jeśli tak, to już wiesz, że słona herbata smakuje okropnie. Jaki stąd wniosek? Nie warto jej solić.

Podobnie wyciągamy wnioski z tego, co ludzie robili w przeszłości. Jeśli np. władca podzielił państwo między synów, a ci synowie walczyli potem ze sobą, to można wysnuć wniosek, że podział nie jest dobry dla państwa.

Właśnie po to poznajemy historię: aby wyciągać **wnioski z przeszłości**. Dzięki nim będziemy umieli mądrze postępować teraz i w przyszłości.

Ale historię poznajemy też po to, by **zrozumieć dzisiejszy świat**. Np. dlaczego musisz chodzić do szkoły? Kiedyś szkoła nie była obowiązkowa. Wielu rodziców wolało, żeby dzieci pomagały im w pracy, zamiast „tracić czas” na naukę. Władcy państw wprowadzili obowiązek szkolny, by każdy mógł zdobyć wykształcenie. I tak już zostało, bo przecież wszystkim przydaje się umiejętność czytania i pisanie...

7. Po co poznajemy historię?
8. Przedstaw wniosek, który wyciągnęłaś/wyciągnęłeś ze swojej historii prywatnej.

Pytania i polecenia

A. Co to jest historia?

B. Wymień po jednym wydarzeniu ze swojej historii prywatnej, z historii rodzinnej oraz historii Polski.

To, co najważniejsze

Historia

1. To nauka o działalności człowieka w przeszłości. Zajmują się nią historycy.
2. Jest opowieścią o przeszłości.

Istnieje historia prywatna, rodzinna, przedmiotów, miejscowości i państw.

Po co poznajemy historię?

1. Żeby wyciągać wnioski z przeszłości i dzięki nim mądrze postępować teraz i w przyszłości.
2. Aby zrozumieć dzisiejszy świat.

2 O mierzeniu czasu

- Przypomnij, czym jest historia.

Czy świat jest dużo starszy ode mnie?

Masz dziewięć lub dziesięć lat. To dużo czy mało?

Polska istnieje już ponad 1050 lat. Nasza planeta powstała ponad cztery i pół miliarda lat temu.

W porównaniu z dziejami Ziemi twoja historia jest krótka jak mgnienie oka, a historia ludzkości – niewiele dłuższa. Nie wierzysz?

Przyjrzyj się **osi czasu**.

Tak mógł wyglądać jeden z pierwszych domów 10 tysięcy lat temu.

Początki Polski wiążą się z księciem Mieszkiem I, który panował ponad tysiąc lat temu.

Człowiek rozumny, czyli taki jak każdy z nas, pojawił się w Europie ponad 40 tysięcy lat temu.

Jezus Chrystus urodził się ponad 2 tysiące lat temu.

Dziś

Początek twojego życia byłby tuż przy kresce z napisem „Dziś”. A gdybyśmy chcieli zaznaczyć moment powstania Ziemi, oś musiałaby mieć prawie 18 kilometrów długości!

- ?** 1. Co wydarzyło się wcześniej: powstała Polska czy ludzie zaczęli budować trwałe domy?

Po co mierzymy czas?

Mierzmy czas, żeby planować przyszłość oraz wiedzieć, co się kiedy wydarzyło w przeszłości.

Określenie czasu różnych wydarzeń jest bardzo ważne dla historyków. Inaczej nie wiedzieliby, co było wcześniej, a co później.

A kiedy powstały papugi?

Oto kartka z francuskiego kalendarza, który powstał ok. 1410 r. Ludzie chcieli wtedy wiedzieć, jaki jest miesiąc i który dzień – zupełnie jak my. Kartka pokazuje wrzesień, dlatego na ilustracji widać zbiór winogron.

Mnich, który obliczył datę narodzin Chrystusa, pomylił się. Tak naprawdę Chrystus urodził się kilka lat wcześniej.

Czyli kilka lat przed swoim narrodzeniem!

Oznaczenie roku, a czasem też dnia i miesiąca jakiegoś wydarzenia, nazywamy **datą**. Są daty roczne, kiedy podaje się tylko rok, np. 1918, i daty dzienne, np. 11 listopada 1918 roku.

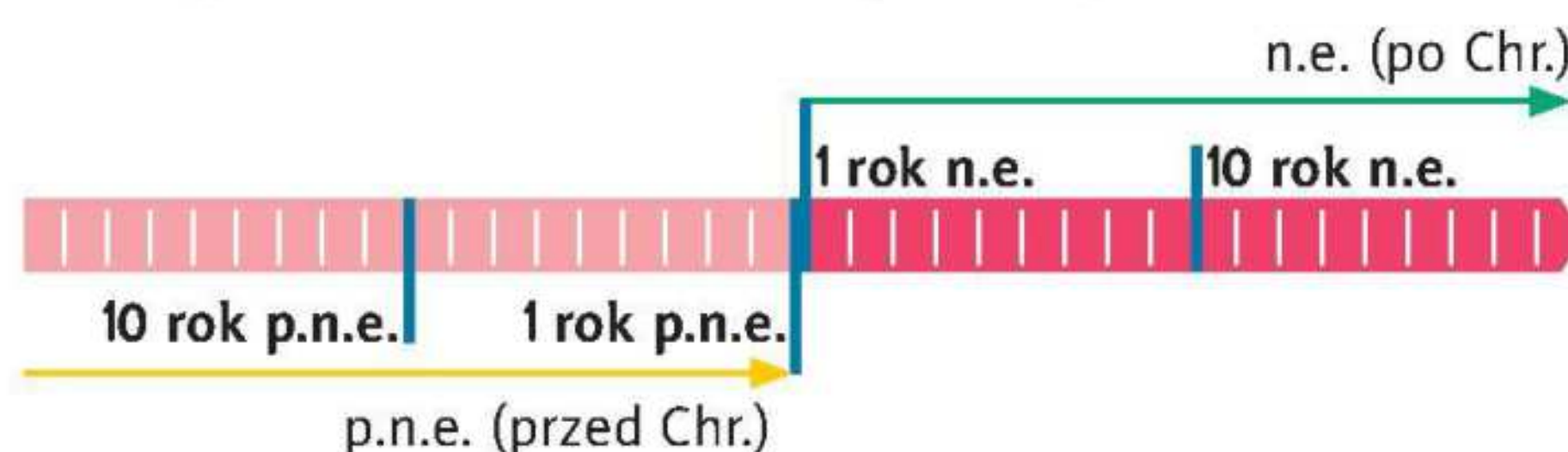
2. Do czego potrzebne jest historykom określanie czasu?

3. Co nazywamy datą?

Jak mierzymy czas?

Ludzie mierzą czas od jakiegoś ważnego momentu. W Europie (i nie tylko) liczymy lata od narodzenia Jezusa Chrystusa, czyli od 1 roku **naszej ery** – w skrócie **n.e.** Czasem mówi się też o 1 roku po Chrystusie – w skrócie po Chr. Po 1 roku n.e. był 2 rok n.e. itd. Minęło już ponad 2 tysiące lat od przyjętej kiedyś daty narodzin Chrystusa.

A jeśli coś wydarzyło się wcześniej? Mówimy, że było to **przed naszą erą**, w skrócie **p.n.e.** (albo przed Chrystusem, w skrócie przed Chr.). Spójrz na oś czasu: przed 1 rokiem n.e. był 1 rok p.n.e., przed nim 2 rok p.n.e. itd. Roku 0 nie było w ogóle.

Lata przed naszą erą liczymy od końca. Np. rzymski wódz Juliusz Cezar urodził się w 100 r. p.n.e., a zginął zamordowany w 44 r. p.n.e.

Gdy wiadomo, że mowa o naszej erze, nie trzeba dodawać przy dacie określenia: n.e. Np. historia Polski zaczęła się ponad 900 lat po Chrystusie. Dlatego wystarczy napisać, że książę Mieszko I przyjął chrzest w 966 r.

Pełne sto lat nazywamy **wiek** lub **stulecie**. Pierwszy wiek n.e. zaczął się w 1 roku n.e., a skończył w 100 roku n.e., drugi wiek trwał od 101 roku n.e. do 200 roku n.e. Wieki zapisujemy zwykle cyframi rzymskimi, a słowo „wiek” często skracamy, np. X w.

Jak ludzie kiedyś mierzyli czas?

Ludzie zawsze starali się mierzyć czas. Jednak przez wieki robili to niedokładnie.

Zegar słoneczny z Hiszpanii z pierwszych wieków n.e. Cień nieruchomej wskazówki pada na tarczę oznaczoną podziałką i pokazuje godzinę.

Egipska klepsydra, czyli zegar wodny. Egipcjanie zaczęli wytwarzać klepsydry ok. 1500 r. p.n.e. Do środka nalewali wodę, która bardzo powoli wyciekała przez otwór w dnie. Dziurki na ściankach wskazywały godzinę.

Angielska klepsydra piaskowa z XVIII w. Piasek przesypujący się z górnej bańki do dolnej odmierza czas – w tym wypadku jedną godzinę.

Ten zegar zbudowano pod koniec XV w. w Wenecji (Włochy). Ma tylko jedną wskazówkę – godzinową. Na tarczy znajdują się znaki zodiaku.

• Dlaczego pokazane tu zegary mierzą czas niezbyt dokładnie?

W 966 r. władca Polski przyjął chrzest. Pojawiły się wtedy u nas takie krzyżyki z bursztynu.

Wieki obliczamy tak:

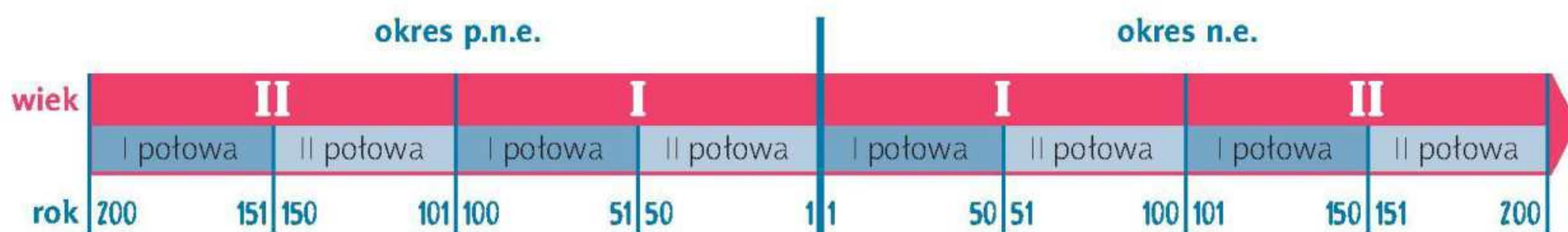
966 rok $\rightarrow 9 + 1 = 10 \rightarrow \text{X}$ wiek

1410 rok $\rightarrow 14 + 1 = 15 \rightarrow \text{XV}$ wiek

Ta reguła nie dotyczy lat, które mają na końcu dwa albo trzy zera. Nie dodajemy wówczas jedynki. Np. 1900 rok należał jeszcze do XIX wieku.

Wieki przed naszą erą liczymy od końca, tak samo jak lata przed naszą erą.

Mówimy też o połowach wieków. Np. pierwsza połowa II stulecia naszej ery to lata 101–150, a druga połowa to lata 151–200.

System mierzenia lat, miesięcy i dni to **kalendarz**.

4. Wyjaśnij pojęcie: wiek.
5. Który rok był wcześniej: 100 p.n.e. czy 50 n.e.?
6. Który to wiek: 997 r., 1000 r., 1001 r., 1791 r., 2004 r.?

Pytania i polecenia

A. Po co mierzymy czas?

B. Podaj najważniejsze daty roczne z historii swojej rodziny (zapytaj o nie rodziców lub dziadków).

To, co najważniejsze

Mierzenie czasu	Historycy mierzą czas, by wiedzieć, co się kiedy wydarzyło w przeszłości.
Data	To oznaczenie roku, a czasem też dnia i miesiąca jakiegoś wydarzenia.
Nasza era i przed naszą erą	W Europie liczymy lata od narodzenia Jezusa Chrystusa. Podajemy określenia: 1) przed naszą erą (p.n.e.) albo przed Chrystusem (przed Chr.), 2) naszej ery (n.e.) albo po Chrystusie (po Chr.).
Wiek	Każde pełne sto lat to wiek albo stulecie.
Kalendarz	Jest systemem mierzenia lat, miesięcy i dni.

3 Jak poznać przeszłość?

- Co robisz, żeby dowiedzieć się jak najwięcej o interesującym cię wydarzeniu z przeszłości – np. rodzinnym albo sportowym?

Jak odkryto osadę w Biskupinie?

W 1932 r. pewien nauczyciel zauważył drewniane pale, które wystawały z trzcin nad jeziorem w Biskupinie. Wkrótce potem uczeni rozpoczęli wykopaliska archeologiczne... Czyli co?

Archeologia to nauka, która bada przeszłość na podstawie ludzkich wytworów – takich jak dawne domy, naczynia, broń, ozdoby itp. Najczęściej leżą pod ziemią i nikt o nich nie wie.

Archeologią zajmują się naukowcy zwani **archeologami**. Prowadzą wykopaliska archeologiczne – rozkopują ziemię, żeby odnaleźć, a potem zbadać bardzo stare przedmioty.

Wykopaliska archeologiczne w Biskupinie odsłoniły pozostałości osady sprzed ponad 2500 lat. Zamieszkiwało ją około tysiąca osób. Dzięki przedmiotom wykopanym przez archeologów wiemy, że ludzie ci zajmowali się rolnictwem, polowali i łowili ryby.

Archeolodzy przy pracy.

- ? 1. Kiedy i w jaki sposób odkryto osadę w Biskupinie?
2. Co to jest archeologia?

Skarb wykopany przez archeologów: monety sprzed kilkuset lat. Zapewne ktoś je kiedyś ukrył, a potem zginął albo musiał uciekać.

Osada w Biskupinie

Osada w Biskupinie istniała w przybliżeniu w latach 740–550 p.n.e. Prawdopodobnie została zniszczona w wyniku napadu wrogów.

W XX w. osadę częściowo zrekonstruowano, tzn. odtworzono. Można ją zwiedzać, a na jej terenie odbywają się festyny archeologiczne i inne imprezy.

Drewniany wał był wypełniony ziemią, żeby nie dało się go podpalić.

Brama wjazdowa z wieżą dla strażników.

Model osady w Biskupinie.

Ulica była wyłożona deskami. Dzięki nim mieszkańcy nie brnęli w błocie.

Wnętrze chaty.

- ?** • Oblicz, ile wieków temu powstała osada w Biskupinie.

Źródła historyczne

Przedmioty znalezione w Biskupinie są **źródłami historycznymi**. Nazywamy tak wszystkie ślady działania ludzi w przeszłości: budowle, narzędzia, stroje, zabawki, meble...

Źródła historyczne dzielimy na materialne, pisane i ustne. **Źródła materialne** to wszystkie przedmioty z przeszłości. **Źródłami pisanymi** są m.in. listy, dokumenty, pamiętniki, gazety. **Źródła ustne** to wszelkiego rodzaju opowieści, usłyszane albo nagrane.

Wiele źródeł historycznych odkryli archeolodzy. Ty też możesz je znaleźć, i to nawet u siebie w domu. Źródłem historycznym są przecież sztucce prababci, świadectwo szkolne mamy, gazeta sprzed lat, stare radio na strychu... Te i inne przedmioty pozwalają ci poznać przeszłość – tak jak historykom.

-
- ?** 3. Czym są źródła historyczne?
4. Czy dzisiejsza gazeta jest źródłem historycznym? Dlaczego?

Pod Rynkiem Głównym w Krakowie archeolodzy odnaleźli resztki budowli i kamiennych dróg z XIV w. Są one cennym źródłem historycznym.

Archeolodzy podwodni zajmują się badaniem morskiego dna. Tę płytę z hieroglifami, czyli dawnym pismem egipskim, odnaleźli u wybrzeży Egiptu. Pochodzi ona z IV w. p.n.e.

* **niewiasta dworska** – dama dworu, czyli elegancka i szanowana kobieta mieszkająca na dworze władcy

Nausznica z XI w. Kobiety nosiły ją na uchu.

Egipska świątynia z XIII w. p.n.e. w Abu Simbel. W latach 60. XX w. groziło jej zalanie przez wody Nilu. Uratował ją międzynarodowy zespół archeologów: rzeźby zostały pocięte na kawałki i przetransportowane w miejsce leżące 65 metrów wyżej.

Czym zajmują się historycy?

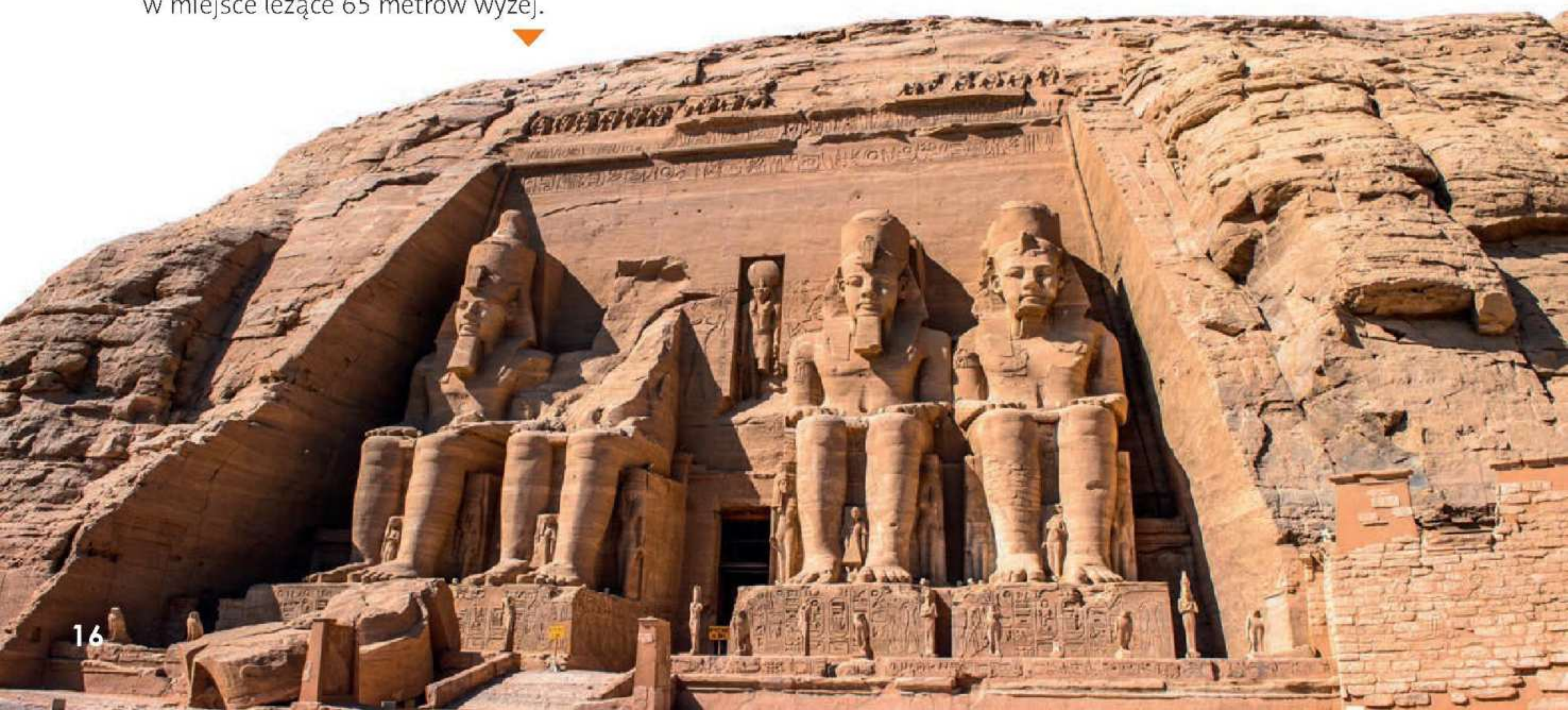
Oczywiście, historycy zajmują się historią! Niektórzy z nich badają źródła historyczne, żeby jeszcze lepiej poznać przeszłość. Porównują też różne źródła i wyciągają wnioski. Jak to robią? Oto przykład.

Autor najstarszej polskiej kroniki... Wyjaśnijmy: **kronika** to zapis kolejnych wydarzeń w państwie, szkole albo jakiejś instytucji. Autor kroniki z XII w. napisał o kobietach, które żyły w XI w.: „Niewiasty dworskie* tak chodziły obciążane złotymi koronami, łańcuchami na szyję, naramiennikami, złotymi frędzlami i klejnotami, że gdyby ich drudzy nie podtrzymywali, nie mogłyby udźwignąć tego ciężaru”.

Historycy zapytali: czy tak było naprawdę? Żeby odpowiedzieć na to pytanie, zbadali inne źródła historyczne – m.in. ozdoby kobiece sprzed tysiąca lat (jedną widzicie na zdjęciu obok). Okazało się, że wcale nie są one tak ciężkie, jak pisał kronikarz.

Historycy wyciągnęli wniosek: w XI w. kobiety z otoczenia polskiego władcy nosiły drogocenną biżuterię, lecz nikt nie musiał ich podtrzymywać.

- ?
5. Na czym polega praca historyków, którzy prowadzą badania naukowe?
 6. Czy historycy powinni wierzyć każdej informacji z dawnych kronik? Uzasadnij swoją odpowiedź.

Dlaczego trzeba chronić źródła historyczne?

Gdyby nie istniały źródła historyczne, o przeszłości nie wiedzielibyśmy nic. Nie ma historii bez źródeł historycznych. A bez znajomości historii nie rozumiemy dzisiejszego świata.

Dlatego musimy chronić źródła historyczne przed zniszczeniem. Są one naszym **dziedzictwem historycznym** – czyli tym, co otrzymaliśmy od poprzednich pokoleń.

Ochronie dziedzictwa historycznego służą m.in. **muzea**. Jedno z najśłynniejszych polskich muzeów mieści się w Zamku Królewskim na Wawelu. Zwiedzają je turyści z całego świata, tak samo jak polscy turyści oglądają muzea np. w Egipcie. Bo dziedzictwo historyczne Polski należy nie tylko do Polaków, a Egiptu – nie tylko do Egipcjan. A do kogo jeszcze? Należy ono do całej ludzkości i dlatego wszyscy musimy je chronić przed zniszczeniem.

▲ Muzeum automobili we Francji. Automobile, czyli stare samochody, też są dziedzictwem historycznym. Gdybyśmy oddali je wszystkie na złom, zostałyby nam tylko ich zdjęcia. A przecież lepiej zobaczyć automobil niż jego zdjęcie, prawda?

? 7. Z jakiego powodu powinniśmy dbać o ochronę źródeł historycznych?

Pytania i polecenia

- A. Przedstaw podział źródeł historycznych. Podaj po jednym przykładzie każdego rodzaju źródła.
- B. Czego można się dowiedzieć ze źródeł historycznych?

To, co najważniejsze

Archeologia	Nauka, która bada przeszłość na podstawie ludzkich wytworów. Żeby je odnaleźć i zbadać, archeolodzy prowadzą wykopaliska archeologiczne.
Źródła historyczne	Wszystkie ślady działania ludzi w przeszłości. Dzielą się na źródła materialne, pisane i ustne. Dzięki źródłom historycznym poznajemy przeszłość. Historycy badają różne źródła historyczne, porównują je i wyciągają wnioski.
Dziedzictwo historyczne	Wszystko to, co otrzymaliśmy od poprzednich pokoleń. Jego ochronie służą m.in. muzea.

4 Moja rodzina

- Skąd pochodzą twoi rodzice i dziadkowie?
- Czy nadal mieszkają tam, gdzie się urodzili? Jeśli nie, to dlaczego się przenieśli?

▲
Dziadek z wnukami. Wspólne spędzanie czasu wzmacnia więzi rodzinne.

Zjazd rodziny wielkiej. Rodzina, która się nie spotyka, prędzej czy później stanie się grupą obcych sobie osób.

Co to jest rodzina?

Rodzina to rodzice i dzieci.

– Jak to? – zawołasz. – A babcia, dziadek, ciocia Krysia, kuzyn Mateusz?

Powoli. Rodzice i dzieci to **rodzina mała**, czyli podstawowa. Istnieje też **rodzina wielka**. Oprócz rodziców i dzieci należą do niej wszyscy krewni rodziców wraz ze swoimi mężami, żonami, dziećmi, kuzynami itd.

Krewni to osoby spokrewnione, czyli pochodzące od wspólnego **przodka**. Jest nim osoba, która była dla kogoś pradiadkiem albo prababcią, albo prapradziadkiem, albo praprababcią... Rodzice i dziadkowie też są przodkami, ale rzadko ich tak nazywamy.

Członkami rodziny wielkiej są zatem babcie, dziadkowie, prababcie, pradiadkowie (i dalej wstecz), kuzyni, ciocie i wujkowie wraz z mężami i żonami oraz ich krewnymi.

1. Kto należy do twojej rodziny małej, a kto do wielkiej?

Historia mojej rodziny

Czy potrafisz powiedzieć, kim byli twoi przodkowie? Może twój pradziadek objechał pół świata, a prababcia tresowała niedźwiedzie? Jeśli nie wiesz, dowiedz się! Pomoże ci nasz poradnik.

Poradnik badaczy dziejów własnej rodziny

1. Pytaj o historię rodziny babcię, dziadka i innych starszych krewnych.
2. Jeśli ktoś z nich chętnie odpowiada na twoje pytania, namów go do spisania wspomnień. Przeczytasz je nie tylko ty, ale i twoje prawnuki.
3. Szukaj rodzinnych pamiątek i dokumentów. Mogą to być stare świadectwa szkolne, kartki pocztowe, wycinki z gazet...
4. Oglądaj rodzinne fotografie. Poproś dorosłych, żeby ci je objaśnili. Jeśli się zgodzą, podpisz na odwrocie każde zdjęcie. Kto za sto lat będzie wiedział, kim był ten pan z wusami?

2. Kiedy żył twój najstarszy znany ci przodek? Kim był?
3. Opowiedz o swoim przodku, którego życie uważasz za ciekawe.

Drzewo genealogiczne

Jeśli znasz swoich przodków, możesz narysować drzewo genealogiczne swojej rodziny. Co to takiego? **Genealogia** jest nauką o więzach rodzinnych teraz i w przeszłości, a drzewo może wyglądać np. tak jak na s. 20.

Drzewo genealogiczne to schemat, który ukazuje pochodzenie i więzy rodzinne członków danej rodziny. Gdy będziesz rysować własne drzewo genealogiczne, sięgnij tak daleko w przeszłość, jak tylko się da. Może odnajdziesz przodka, który żył np. w XVI w.?

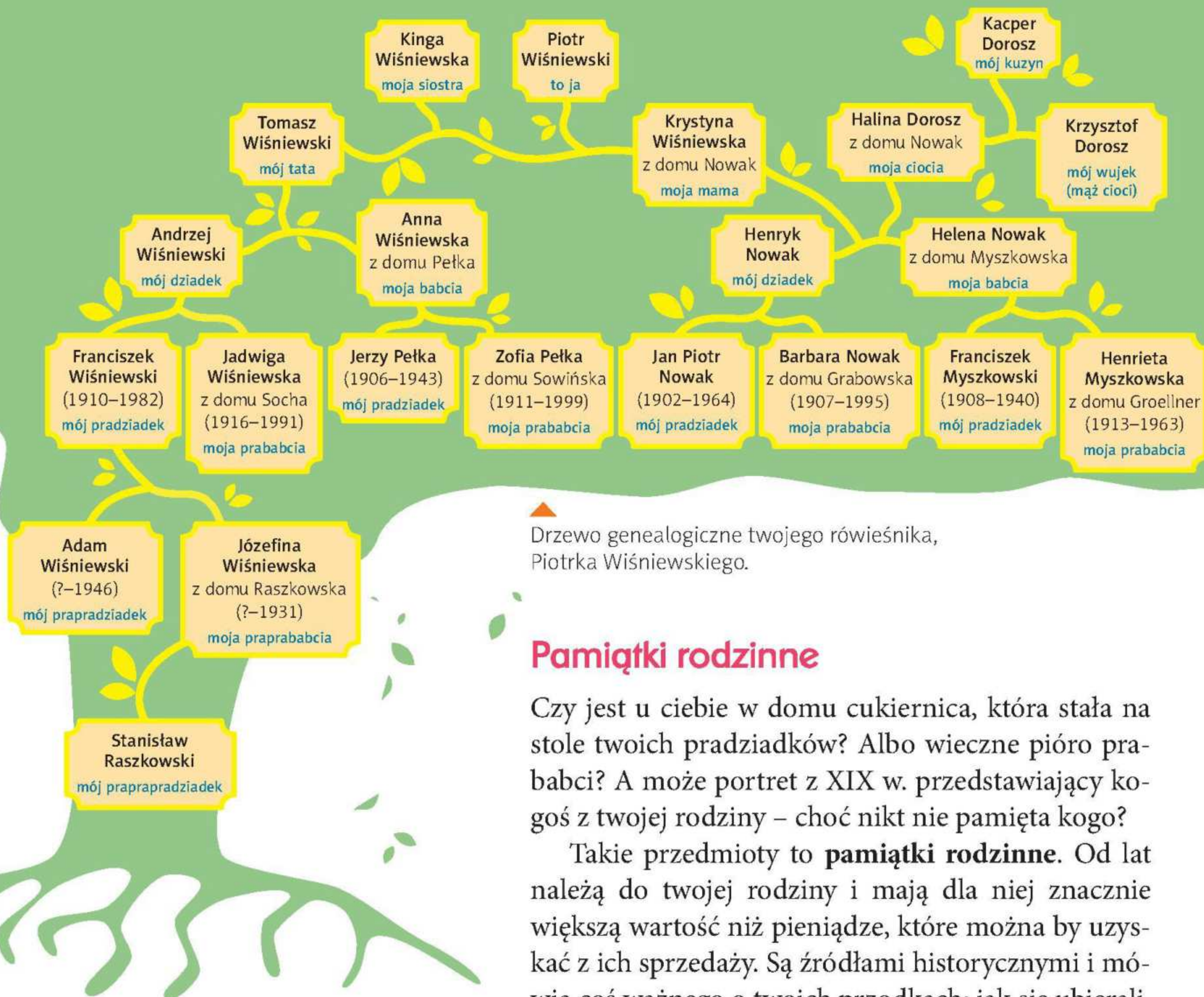
4. Po co rysuje się drzewo genealogiczne?

▲ A może twój praprapradziadek latał balonem? Dwaj śmiałkowie z 1895 r. unoszą się w powietrze, by przy okazji zareklamować kakao.

Histek, pomożesz mi zbadać historię mojej rodziny? Znam jej adres: dżungla amazońska, Brazylia.

Drzewo genealogiczne twojego rówieśnika, Piotрка Wiśniewskiego.

Pamiętki rodzinne

Czy jest u ciebie w domu cukiernica, która stała na stole twoich pradziadków? Albo wieczne pióro prababci? A może portret z XIX w. przedstawiający kogoś z twojej rodziny – choć nikt nie pamięta kogo?

Takie przedmioty to **pamiętki rodzinne**. Od lat należą do twojej rodziny i mają dla niej znacznie większą wartość niż pieniądze, które można by uzyskać z ich sprzedaży. Są źródłami historycznymi i mówią coś ważnego o twoich przodkach: jak się ubierali, co lubili itd. Dają ci też poczucie więzi z członkami rodziny, którzy żyli przed tobą. Możesz zobaczyć, jak wyglądali, i używać tych samych przedmiotów co oni.

Każda pamiątka rodzinna ma swoją historię. Jest ona częścią historii twojej rodziny. Np. prababcia Piotрка dostała wieczne pióro od słynnego poety, który się w niej zakochał. Prababcia wolała wyjść za mąż za pradziadka niż za poetę, jednak zachowała pióro na pamiątkę. Teraz Piotrek może wziąć je do ręki i pomyśleć, że kiedyś tak samo trzymał je sławny poeta. Ciekawe, co czuła prababcia, kiedy patrzyła na to pióro?

Stare zdjęcia można przechowywać w skrzynce lub albumie. Najważniejsze, żeby się nie zniszczyły.

5. Dlaczego pamiątki rodzinne są cenne?
6. Jakie pamiątki przechowuje twoja rodzina? Jeśli z jakąś wiąże się ciekawa historia, opowiedz ją.

Czego można się dowiedzieć z rodzinnych zdjęć?

Piotrek z tatą oglądają rodzinne fotografie. Zwracają uwagę nie tylko na osoby, ale też na stroje, fryzury, przedmioty... Dzięki starym zdjęciom można się dowiedzieć, jak kiedyś żyli ludzie.

Tata: Ta pani to moja mama. Zobacz, jadę sobie w wózku jak król.

Piotrek: Jaki śmieszny wózek!

Tata: To jest mieszkanie pradziadków zaraz po II wojnie światowej. Prababcia Zosia siedzi obok pustego krzesa.

Piotrek: Dlaczego jest puste?

Tata: Bo pradziadek Jerzy zginął na wojnie.

Tata: A to ślubne zdjęcie rodziców twojej mamy.

Piotrek: To oni byli tacy młodzi? I czemu babcia ma taką dziwną fryzurę?

Tata: Taka była wtedy moda.

Tata: Prapradziadek Adam. To był sportowiec!

Piotrek: Ale sprzęt miał beznadziejny.

Tata: Myślisz, że w latach 30. XX w. był taki wybór jak dziś? Podobno pierwsze narty prapradziadek wystrugał sobie sam, jak był chłopcem. Przybił do nich kalosze – i jazda!

- Co się zmieniło od czasów ukazanych na zdjęciach rodziny Piotрка?

Tradycje rodzinne

Tradycje rodzinne to zwyczaje pielęgnowane w rodzinie. Niektóre są podobne w całej Polsce, a nawet poza jej granicami, jak przystrajanie choinki na Boże Narodzenie.

Każda rodzina ma również swoje własne tradycje. Np. imieniny babci, na których je się wyjątkowy makowiec, pieczony tylko raz w roku. Albo wspólne zbieranie wrzosów i przyozdabianie nimi kuchni. Albo niedzielna gra w chińczyka. Albo...

Tradycje rodzinne warto pielęgnować, ponieważ łączą rodzinę i sprawiają przyjemność jej członkom. Lepiej jest ubierać choinkę wspólnie niż samemu, prawda?

7. Podaj przykład tradycji pielęgnowanej w twojej rodzinie.

- ◀ W jednych rodzinach rodzice ubierają choinkę razem z dziećmi, w innych robią im niespodziankę – kiedy dzieci budzą się rano, choinka stoi ubrana. A jak jest w twojej rodzinie?

Pytania i polecenia

- A.** Co to jest rodzina?
- B.** Wyjaśnij, jak możesz poznać historię swojej rodziny.
- C.** Narysuj drzewo genealogiczne swojej rodziny.

To, co najważniejsze

Rodzina mała i wielka

Rodzina mała to rodzice i dzieci, a rodzina wielka – rodzice, dzieci i wszyscy krewni rodziców wraz z mężami, żonami, dziećmi itd. Krewni to osoby spokrewnione, czyli pochodzące od wspólnego przodka.

Genealogia

Nauka o więzach rodzinnych teraz i w przeszłości.

Drzewo genealogiczne

Jest to schemat ukazujący pochodzenie i więzy rodzinne członków danej rodziny.

Pamiątki rodzinne

Przedmioty, które od lat należą do danej rodziny i mówią coś ważnego o jej przodkach. Są źródłami historycznymi.

Tradycje rodzinne

Zwyczaje pielęgnowane w rodzinie.

5 Ojczyzna małych ojczyzn

- W jakiej części Polski leży twoja miejscowość?

Od Bałtyku do Tatr

Polska leży w Europie Środkowej. Graniczy z siedmioma państwami: Rosją, Litwą, Białorusią, Ukrainą, Słowacją, Czechami i Niemcami. Ósmym „sąsiadem” jest Morze Bałtyckie.

Pod względem ukształtowania powierzchni Polska to kraj **nizinny**. Ogromna większość jej obszaru leży na nizinie, tzn. na wysokości od 0 do 300 metrów nad poziomem morza. To dobrze czy źle?

I dobrze, i źle. Miasta i drogi łatwiej jest budować na nizinie niż w górach. Łatwiej też uprawiać pola. Za to trudniej bronić się przed nieprzyjacielem. Przez wieki po naszych ziemiach maszerowały obce wojska, a wojny wielokrotnie niszczyły Polskę.

Na szczęście żyjemy w czasach pokoju. Zamiast armii ciągną przez nasz kraj tysiące samochodów i pociągów wyładowanych towarami. Nasza ojczyzna łączy wschód Europy z jej zachodem.

Polska i jej sąsiedzi

- Wskaż sąsiadów Polski.
- Jakie rzeki wyznaczają granicę Polski na wschodzie i na zachodzie?

1. Omów położenie Polski.
2. Przedstaw wady i zalety ukształtowania powierzchni Polski.

Nizinne ukształtowanie powierzchni Polski dobrze widać z góry. Rzeka na zdjęciu to Wisła.

Główne regiony Polski

Region to część kraju, która różni się od innych części krajobrazem, historią i kulturą. Polska dzieli się na sześć głównych regionów. W każdym z nich zachowały się zabytki, tzn. cenne budowle i przedmioty z przeszłości. Twoja koleżanka Ewa zobaczyła kilka zabytków podczas wakacji.

Pomorze – pagórkowata, pełna jezior i lasów kraina na północy kraju, nad Morzem Bałtyckim. Dzieli się na Pomorze Gdańskie i Pomorze Zachodnie. Najważniejsze miasta regionu to Gdańsk i Szczecin.

Po Gdańsku można pływać kajakiem! Ten wielki budynek to Zielona Brama. Za nią jest Fontanna Neptuna.

Hej! Jestem na wyspie, na Ostrowie Lednickim. Są tu ruiny palatium, czyli kamiennego pałacu pierwszych władców Polski!

Wielkopolska – kraina w zachodniej i centralnej części naszego kraju. To właśnie tu ponad tysiąc lat temu powstało państwo polskie. Najważniejszym miastem regionu jest Poznań.

Pozdrowienia z Wrocławia! To ratusz, czyli siedziba władz miasta. Budowano go 250 lat!

Śląsk – kraina na południowym zachodzie Polski. Dzieli się na przemysłowo-rolniczy Dolny Śląsk i przemysłowy Górny Śląsk. Na południu Śląska leżą góry Sudety. Największe miasta regionu to Wrocław i Katowice.

To Mikołaj Kopernik, sławny polski astronom. Ale ma twarde kolana! Przez kilka lat mieszkał w Olsztynie, na zamku, na który patrzy.

Warmia i Mazury – krainy lasów i jezior na północnym wschodzie Polski. Na Mazurach naliczono aż cztery tysiące jezior! Największym miastem regionu jest Olsztyn.

Uf! Właśnie zwiedziłam Zamek Królewski w Warszawie. Ale gorąco!

Mazowsze z Podlasiem – dwie płaskie krainy w centralnej i wschodniej Polsce. Na Mazowszu przeważają pola, na Podlasiu – lasy, z Puszcą Białowieską na czele. Największe miasta regionu to Warszawa i Białystok.

Jestem pod Wawelem w Krakowie. Obejrzałam Zamek Królewski, a teraz idę poszukać smoka!

Małopolska – region na południowym wschodzie naszego kraju. Na południu Małopolski ciągną się wielkim łukiem góry Karpaty (ich częściami są Tatry i Bieszczady). Najważniejsze miasto Małopolski to Kraków, który przez kilkaset lat był stolicą Polski.

- Co to jest region?
- W jakich regionach znajdują się zabytki: zamek na Wawelu, Zamek Królewski w Warszawie, palatium na Ostrowie Lednickim, Zielona Brama w Gdańsku, zamek w Olsztynie, ratusz we Wrocławiu?

Dla jednych małą ojczyzną jest wielkomiejska Warszawa...

...a dla drugih – wieś Kościelisko u stóp Giewontu w Tatrach.

Brrrakuje najważniejszego pytania: Ile papug liczy twoja miejscowość?

Moja mała ojczyzna, czyli... co?

Zacznijmy od dużej ojczyzny. Jest nią oczywiście Polska – kraj, w którym żyjemy. A **mała ojczyzna**? To miejscowość lub okolica, do której ktoś jest przywiązany. Tam żyje, chodzi do szkoły albo do pracy, spotyka się z przyjaciółmi. Małą ojczyzną może być twoje miasto albo wieś i pola wokoło, a nawet cała kraina, np. Podlasie.

Przywiązanie do ojczyzny i gotowość do poświęceń dla niej nazywamy **patriotyzmem**. Te same uczucia w stosunku do małej ojczyzny to patriotyzm lokalny.

3. Jaki teren uważasz za swoją małą ojczyznę? Dlaczego?
4. Czym się różni patriotyzm od patriotyzmu lokalnego?

Historia twojej miejscowości

Czy umiesz pokazać wszystkie ciekawe miejsca w twojej miejscowości? A przy okazji coś o nich opowiedzieć? Przekonaj się! Oto krótki test z pytaniami, które często zadają turyści.

Test na znajomość twojej miejscowości

1. Kiedy i w jakich okolicznościach powstała twoja miejscowość?
2. Czy ma swój herb? Jeśli tak, to co on przedstawia?
3. Jakie ważne wydarzenia rozegrały się tutaj (lub w okolicy) w przeszłości?
4. Jacy sławni ludzie urodzili się tu lub mieszkali?
5. Jakie legendy i ciekawostki wiążą się z twoją miejscowością?
6. Ilu liczy ona mieszkańców?
7. Z czego jest znana?
8. Które miejsca i budowle są tu najciekawsze? Dlaczego?

Jeśli znasz odpowiedzi na wszystkie pytania, gratulacje! Będziesz świetnym przewodnikiem po swojej miejscowości. A jeżeli ci się nie udało? Skorzystaj z naszego poradnika. Zresztą przyda się on wszystkim, którzy chcą tropić tajemnice przeszłości.

Poradnik tropicieli tajemnic przeszłości

1. Działajcie w grupie. Razem łatwiej.
2. Ustalcie, czego się chcecie dowiedzieć. Możecie poszukać odpowiedzi na któreś z pytań testu albo wymyślić inne zadanie. Np. jak wyglądała główna ulica waszej miejscowości sto lat temu?
3. Poszukajcie w bibliotece książek o historii waszej miejscowości. Znajdźcie strony internetowe na jej temat. Tylko ostrożnie! Niektóre roją się od błędów.
4. Spróbujcie dotrzeć do ludzi, którzy pamiętają historię waszej okolicy albo się nią interesują. Wypytajcie ich.
5. Idźcie do muzeum historii waszego miasta lub regionu. Zapytajcie pracowników muzeum o to, co was interesuje.
6. Zwróćcie się do waszego proboszcza. W niektórych parafiach zachowały się stare księgi parafialne*.

▲ Kazimierz Dolny to miasteczko nad Wisłą, które liczy niecałe 3 tysiące mieszkańców. Jego dzieje sięgają XI w. Małe miejscowości mogą mieć długą historię. A już na pewno ciekawą!

* **księgi parafialne** – książki, w których księża notują chrzty, śluby i zgony swoich parafian

5. Dowiedz się, kiedy zbudowano twój dom. Co było wcześniej na jego miejscu?
6. Kto sławny mieszkał w twojej miejscowości albo w pobliżu? Czym się wstawił?

Pytania i polecenia

- A. Opowiedz o ciekawych miejscach w Polsce, które udało ci się zobaczyć.
- B. Omów te cechy swojego regionu, o których nie mówi podręcznik.
- C. Przedstaw krótko historię swojej miejscowości.

To, co najważniejsze

Polska	Leży w Europie Środkowej. Jest krajem nizinnym. Dzieli się na sześć głównych regionów, tj. części kraju, które różnią się od innych części krajobrazem, historią i kulturą.
Regiony Polski	Regiony i ich główne miasta to: • Wielkopolska – Poznań, • Mazowsze z Podlasiem – Warszawa i Białystok, • Małopolska – Kraków, • Warmia i Mazury – Olsztyn, • Śląsk – Wrocław i Katowice, • Pomorze – Gdańsk i Szczecin. W każdym regionie znajdują się zabytki, tzn. cenne budowle i przedmioty z przeszłości.
Mała ojczyzna	Miejscowość lub okolica, w której ktoś żyje i do której jest przywiązany.
Patriotyzm	Przywiązanie do ojczyzny i gotowość do poświęceń dla niej.

6 Polskie symbole i święta narodowe

Flaga Polski.

Godło Polski.

Szkoda, że nie wszystkie święta narodowe są wolne od nauki.

Może to zmienisz, jak już zostaniesz prezydentem?

- Przypomnij, co to jest patriotyzm.

Polskie symbole narodowe

Oficjalna nazwa naszego państwa brzmi: **Rzeczpospolita Polska**, w skrócie **RP**. Polska, jak każde państwo, ma swoje znaki rozpoznawcze. Nazywamy je **symbolami narodowymi**. Są nimi: flaga, godło i hymn państwowy.

Flaga Rzeczypospolitej Polskiej jest biało-czerwona. **Godło** Polski to Orzeł Biały w złotej koronie na czerwonym polu. Polskim **hymnem państwowym**, zwanym też **narodowym**, jest *Mazurek Dąbrowskiego*.

Generał Jan Henryk Dąbrowski dowodził polskimi żołnierzami we Włoszech pod koniec XVIII w. Polski wtedy nie było, gdyż została podzielona między sąsiadów. Polacy, którzy chcieli o nią walczyć, zgromadzili się właśnie we Włoszech. Śpiewali tam pieśń ułożoną specjalnie dla nich przez Józefa Wybickiego:

Jeszcze Polska nie umarła, / kiedy my żyjemy. (...)

Marsz, marsz, Dąbrowski, / do Polski z ziemi włoskiej.

Przez lata tekst *Mazurka Dąbrowskiego* trochę się zmienił. Dziś śpiewamy: „Jeszcze Polska nie zginęła” i „z ziemi włoskiej do Polski”.

1. Co to są symbole narodowe?
2. Kim był Jan Henryk Dąbrowski?
3. Kto napisał słowa *Mazurka Dąbrowskiego*?

Najważniejsze święta narodowe

Niektóre wydarzenia w naszych dziejach zmieniły Polskę i Polaków. Chcemy o tych wydarzeniach pamiętać. Dzięki nim wiemy, co było ważne dla naszych przodków: jakie mieli radości i smutki i jak je przeżywali. Możemy też się zastanowić, co jest ważne dla nas dziś.

Miejsca pamięci narodowej

Nazywamy tak tereny, budowle i obiekty, które upamiętniają postać lub wydarzenie ważne dla dziejów narodu polskiego. Miejscami pamięci narodowej są więc groby i cmentarze (zwłaszcza wojenne), pola bitew, pomniki, tablice pamiątkowe, kościoły, krzyże przydrożne, domy sławnych ludzi, muzea, zamki... Oto niektóre miejsca pamięci narodowej.

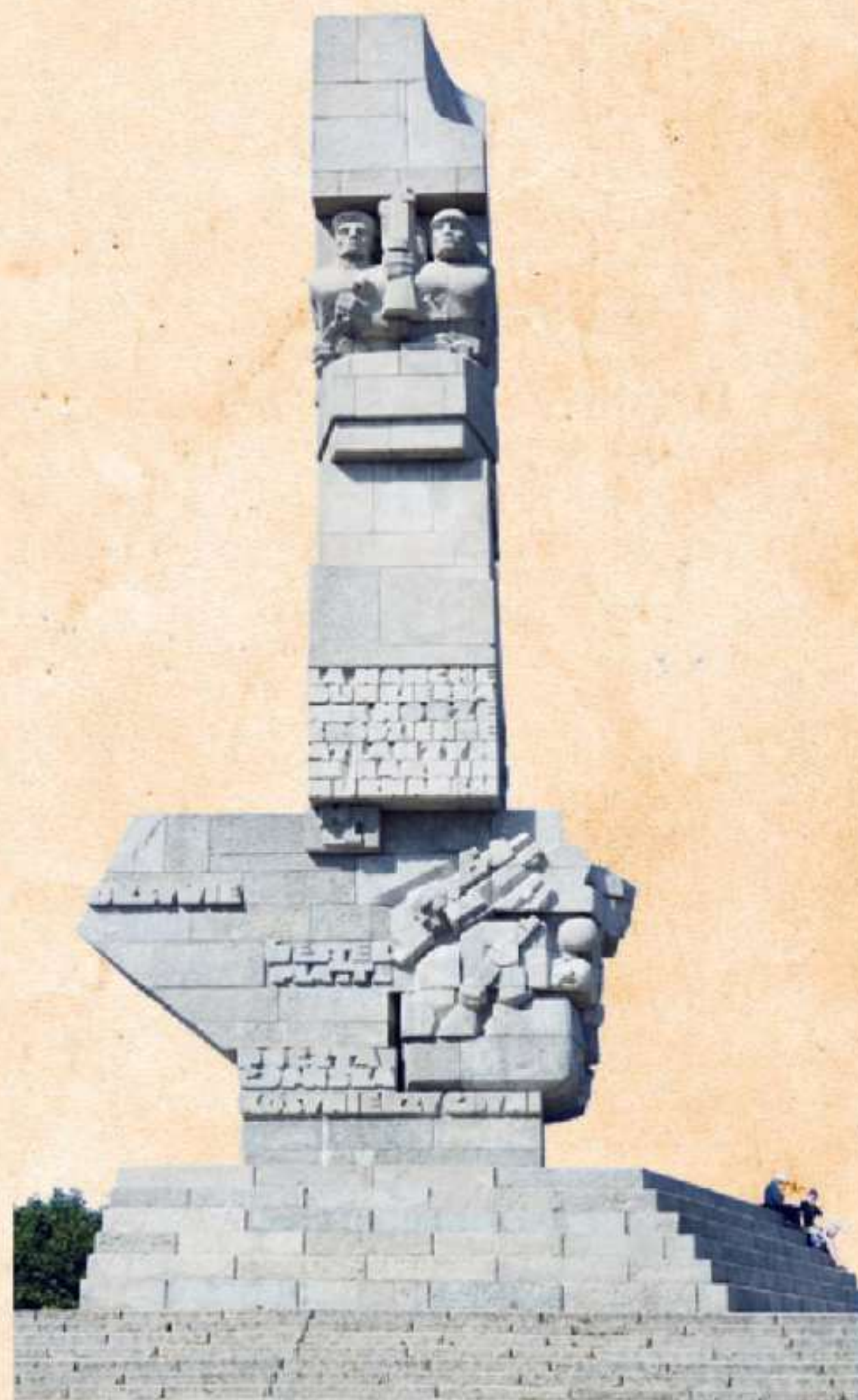

Grób Nieznanego Żołnierza w Warszawie. Został tam pochowany nieznany z imienia i nazwiska polski żołnierz, który zginął w walkach z Ukraińcami w latach 1918–1919. Grób Nieznanego Żołnierza jest symbolem największego poświęcenia dla ojczyzny.

Katedra* na Wawelu w Krakowie. Przed wiekami w katedrze wawelskiej koronowano królów Polski. Dziś znajdują się tam m.in. groby monarchów i wybitnych Polaków.

* **katedra** – główny kościół diecezji, tzn. terenu, którym kieruje biskup

25-metrowy pomnik Obrońców Wybrzeża na Westerplatte w Gdańsku. To tu w 1939 r. zaczęła się II wojna światowa i tu przez siedem dni bronili się polscy żołnierze.

- Co nazywamy miejscami pamięci narodowej?
- Podaj dwa przykłady takich miejsc.

Radosne obchody Święta Narodowego Trzeciego Maja na Rynku Głównym w Krakowie. Zdjęcie z 2015 r.

Daty ważnych wydarzeń z naszej przeszłości nazywamy rocznicami narodowymi.

Najważniejsze rocznice obchodzimy jako **święta narodowe**. Są one dla nas – Polaków – okazją do wspólnego świętowania.

Główne polskie święta narodowe to:

1. **Święto Narodowe Trzeciego Maja**. Obchodzimy je **3 maja**, ponieważ tego dnia w 1791 r. sejm uchwalił Konstytucję 3 maja. Był to dokument, dzięki któremu Polska miała się stać silnym i nowoczesnym państwem. Niestety, nie pozwolili na to nasi sąsiedzi: Rosja, Prusy i Austria. Dokonali rozbiorów Polski, tzn. podzielili ją między siebie.

2. **Narodowe Święto Niepodległości**, które obchodzimy **11 listopada**. Tego dnia w 1918 r. Polska odzyskała niepodległość po przeszło stu latach od rozbiorów.

Oba te święta są dniami wolnymi od pracy i nauki.

4. Co nazywamy świętami narodowymi?
5. Wymień dwa najważniejsze polskie święta narodowe.
6. Oblicz, ile lat dzieli nas od wydarzeń upamiętnionych przez każde z tych świąt.

Pytania i polecenia

- A. Wymień i omów polskie symbole narodowe.
- B. Wyjaśnij, w jakim celu obchodzimy święta narodowe.

To, co najważniejsze

Polskie symbole narodowe

Flaga: biało-czerwona.
Godło: Orzeł Biały w złotej koronie na czerwonym polu.
Hymn państwowy (narodowy): *Mazurek Dąbrowskiego*.

Miejsca pamięci narodowej

Tereny, budowle i obiekty, które upamiętniają postać lub wydarzenie ważne dla dziejów narodu polskiego.

Najważniejsze święta narodowe

Święto Narodowe Trzeciego Maja – upamiętnia uchwalenie przez sejm Konstytucji 3 maja w 1791 r.
Narodowe Święto Niepodległości – upamiętnia odzyskanie przez Polskę niepodległości 11 listopada 1918 r.

7 Legendy o początkach Polski

Oto legendy o początkach Polski. W dwóch z nich jest mowa o państwie plemienia Polan. **Plemię** to duża grupa ludzi, którzy pochodzą

od wspólnego przodka i żyją razem na jakimś terenie. Polanie mieszkali kiedyś w Wielkopolsce, a z ich państwa powstała Polska.

Legenda o Lechu, Czechu i Rusie

Dawno, dawno temu żyło trzech braci. Nazywali się Lech, Czech i Rus.

Pewnego dnia ojciec wezwał ich do siebie i rzekł:
– Synowie moi, nadszedł czas, byście poszli w świat. Niech każdy z was znajdzie dla siebie ziemię, na której zamieszka.

Następnego ranka bracia wyruszyli w drogę. Wędrowali przez rozległe stepy*, nieprzebyte lasy i ośnieżone góry.

Wreszcie przybyli nad piękne jezioro. Słońce właśnie zachodziło. W jego czerwonej poświacie Lech dostrzegł białego orła szybującego nad lasem. Wspaniały ptak zniżył lot i usiadł na gnieździe uwitym wśród konarów rozłożystego dębu.

Lech zrozumiał, że właśnie takiego miejsca szukał.

– Nie idę dalej – oświadczył. – Zamieszkać tutaj.

Bracia się pożegnali. Czech ruszył na południe i osiedlił się za górami. Rus powędrował na wschód.

W miejscu, nad którym krążył biały orzeł, Lech zbudował gród*. Nazwał go: Gniezno, co w dawnym języku oznaczało gniazdo.

Gniezno istnieje do dziś, a Orzeł Biały jest godłem Polski.

- Jakie imiona nosili trzej bracia?
- Po co wyruszyli w drogę?
- Gdzie zamieszkał Lech, a dokąd powędrowali jego bracia?

* **step** – wielka równina porośnięta trawą

* **gród** – osada obronna otoczona wałem z drewna i ziemi

Legenda o Popielu, którego zjadły myszy

Dawno, dawno temu państwem Polan rządził okrutny książę Popiel. Żył w ciągłym lęku, że ktoś pozbawi go tronu. Gotów był popełnić każdą zbrodnię, byle się pozbyć rywali.

Pewnego razu Popiel zaprosił na ucztę dwudziestu stryjów*. Kiedy przybyli, kazał służbie podać im kielich z trucizną.

Stryjowie, niczego nie podejrzewając, przekazywali sobie ów kielich z rąk do rąk. Każdy upił z niego po łyku. Nim uczta dobiegła końca, wszyscy leżeli martwi.

Popiel zacierał ręce z radości. Myślał, że teraz już nikt nie zagrozi jego panowaniu. Głupiec! Nawet nie przypuszczał, jak straszną karę poniesie za swą zbrodnię.

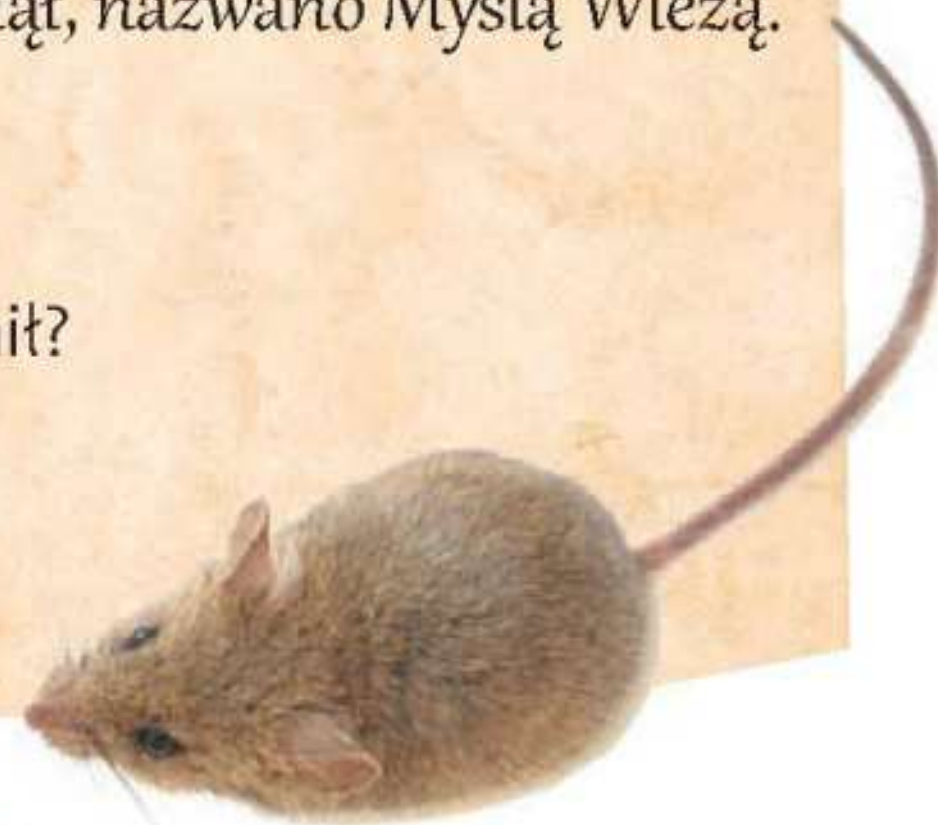
Po pewnym czasie z ciał zamordowanych stryjów wylęgły się tysiące myszy. Wtargnęły one do komnaty, w której Popiel jadł posiłek. Okrutnik zerwał się od stołu i wybiegł na dwór, lecz myszy popędziły za nim. Przerażony Popiel uciekł na wyspę na pobliskim jeziorze. Tam zamknął się na szczycie wysokiej wieży.

Jednak myszy przeptęły jezioro, wspięły się na wieżę i zjadły Popiela.

A wieżę, w której zginął, nazwano Mysią Wieżą.

- Kim był Popiel?
- Jaką zbrodnię popełnił?
- Jak został ukarany?

* **stryj** – brat ojca

Legenda o Piaście

W państwie Popiela żył ubogi rolnik o imieniu Piast. Miał on syna, który kończył właśnie siedem lat. Zgodnie ze zwyczajem należało urządzić chłopcu postrzyżyny – obciąć mu długie dziecięce włosy, zabrać go spod matczynej opieki i oddać na wychowanie ojcu.

Na postrzyżynach zjawili się dwaj tajemniczy goście. Wcześniej przybyli na dwór Popiela, lecz książę kazał ich odpędzić od bramy.

Piast przyjął wędrowców skromnym posiłkiem oraz piwem, które wtedy pito się tak jak dziś herbatę.

Goście w cudowny sposób rozmnożyli jedzenie i napój. Nie pomieściły ich naczynia na gwałt pożyczane od sąsiadów.

Piast zrozumiał, że wędrowcy są obdarzeni niezwykłą mocą. Poprosił, żeby to właśnie oni obcięli włosy jego synowi.

Nieznajomi spełnili prośbę Piasta. Nadali chłopcu imię Siemowit, przepowiedzieli mu wspa-
niałą przyszłość, po czym zniknęli.

Po śmierci Popiela spełniła się przepowiednia tajemniczych gości – Siemowit został księciem państwa Polan. A od imienia jego ojca, ubogiego Piasta, pochodzi nazwa pierwszej polskiej dynastii*: Piastowie.

- Co niezwykłego stało się podczas postrzyżyn Siemowita?
- Skąd pochodzi nazwa dynastii Piastów?

* **dynastia** – rodzina rządząca państwem, w której władza przechodzi z ojca na syna (a czasem na innych krewnych)

Legenda a historia

Znasz już trzy legendy o początkach Polski. Zapytasz: czy tak było naprawdę?

Otóż... nie wiadomo. Tylko historia mówi o tym, jak było naprawdę. Natomiast **legenda** jest opowieścią, która została wymyślona, lecz zawiera ziarno prawdy. W przeciwieństwie do historii nie podaje dat oraz często opisuje cuda, takie jak rozmnożenie jedzenia i piwa na postrzyżynach Siemowita.

Historycy nie zajmują się cudami. Mogą jednak opisać legendę o jakimś cudzie i zbadać, czy ludzie w niego wierzyli.

Jak pamiętasz, historycy badają źródła historyczne. Wcale nie wierzą każdemu słowu, które kiedyś napisał kronikarz. Mógł przecież oczernić kogoś, kogo nie lubił, albo nie do końca rozumiał wydarzenie, którego był świadkiem. Np. wybitny kronikarz z XV w., Jan Długosz, poinformował swych czytelników, że w Wielkopolsce „rodzą się w (...) ziemi garnki, same z siebie, wyłącznie sztuką przyrody”.

Oczywiście, garnki wykonali kiedyś ludzie i zapewne włożyli je zmarłym do grobów.

1. Co to jest legenda?
2. Czym się różni legenda od historii?

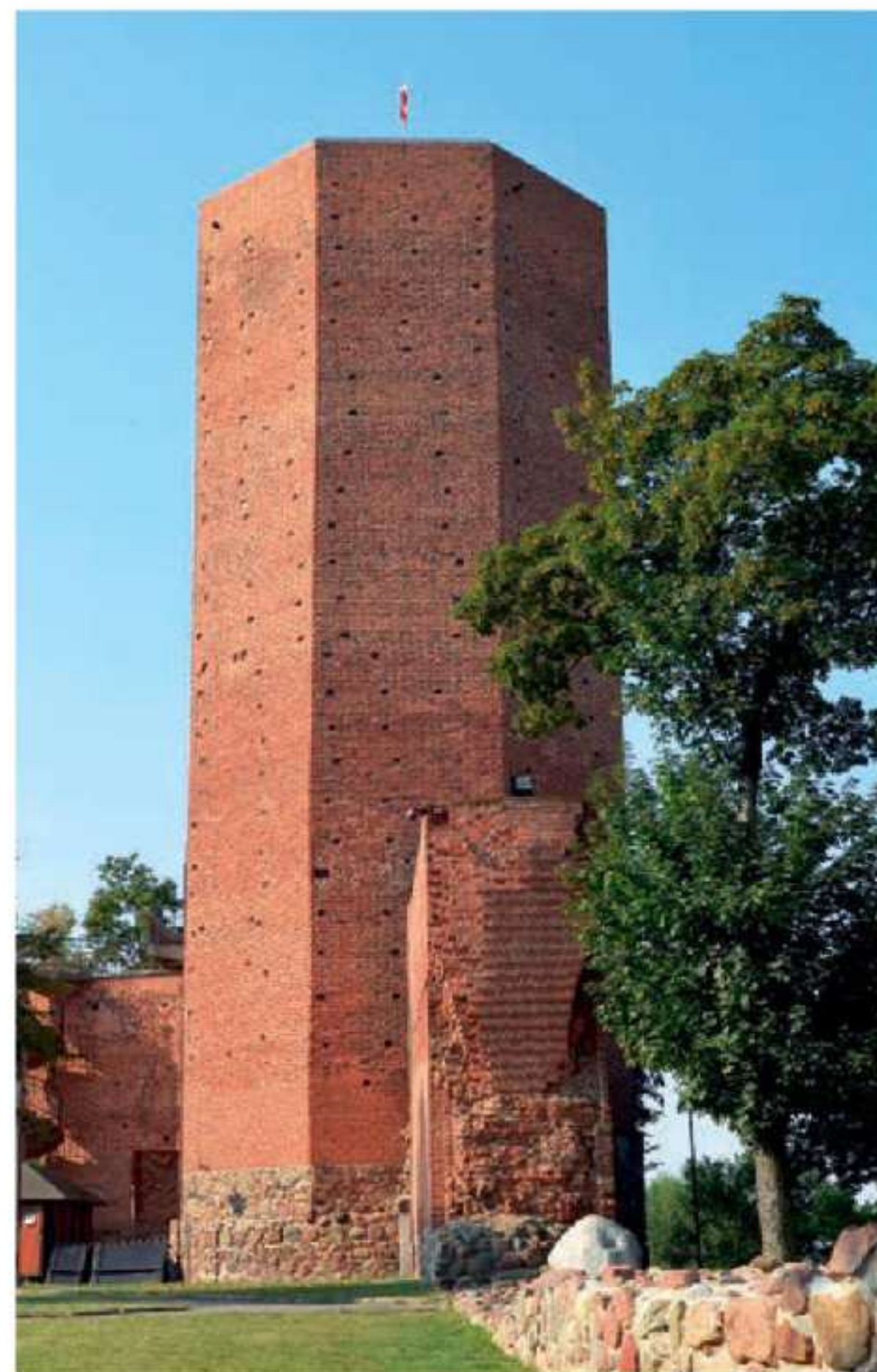
O czym mówią legendy?

Legendy opowiadają o ważnych wydarzeniach. Mogą to być np. początki Polski albo Gniezna, albo dynastii Piastów. Historycy starają się ustalić, co w legendzie jest **faktem historycznym**, a co zmyśleniem.

Legenda o Lechu, Czechu i Rusie mówi nam o dwóch faktach historycznych:

1. Kolebką* państwa polskiego były ziemie otaczające Gniezno, czyli Wielkopolska.

2. Polacy, Czesi i Rusini (Rusini to dzisiejsi Rosjanie, Ukraińcy i Białorusini) wywodzą się z jednego ludu. Ten lud to **Słowianie**. Przywędrowali z głębi Azji. Od V w. n.e. osiedlali się w Europie Wschodniej i Środkowej.

▲ XIV-wieczna Mysia Wieża w Kruszwicy niedaleko Torunia. Popiel nie mógł się w niej schronić, bo jeśli istniał, to żył w IX stuleciu – czyli 500 lat przed jej zbudowaniem.

* **kolebka** – dosłownie: kołyska; przenośnie: miejsce, gdzie coś powstało lub się zaczęło

A nie mógł ten twój przodek
Lech osiedlić się w Chorrwacji?
Mielibyśmy dużo słońca i ciepłe
morze.

No tak, Chorwaci też
są Słowianami...

Siedziby Słowian w VIII w.

- Wymień dzisiejsze państwa, na których terenach mieszkali Słowianie w VIII w.

LEGENDA

- tereny zasiedlone przez Słowian
- tereny częściowo zasiedlone przez Słowian
- granice dzisiejszych państw
- C. Czarnobyl

A następne dwie legendy? No cóż, nie wiadomo nawet, czy zły książę Popiel w ogóle istniał. Historycy nie potrafią też powiedzieć nic pewnego o Piaście. Natomiast jest faktem historycznym, że pierwsza **dynastia** władców Polski to **Piastowie**.

- Gdzie powstało państwo polskie?
- Kim byli Słowianie?

Pytania i polecenia

- Co jest faktem historycznym w legendzie o Lechu, Czechu i Rusie?
- Opowiedz własnymi słowami jedną z legend zamieszczonych w tym rozdziale.
- Znajdź legendę związaną z twoim regionem. Spróbuj ustalić, co jest w niej prawdą historyczną.

To, co najważniejsze

Historia	Mówi o tym, jak było naprawdę. Podaje daty, nie zajmuje się cudami.
Legenda	Jest opowieścią, która została wymyślona, lecz zawiera ziarno prawdy. Nie podaje dat, często opisuje cuda.
	O początkach Polski mówią legendy: 1) o Lechu, Czechu i Rusie, 2) o Popielu, którego zjadły myszy, 3) o Piaście.

Pierwsza dynastia władców Polski to Piastowie.

Dawni Słowianie

IX | X | XI | XII | XIII | XIV | XV

Plemiona słowiańskie w X w.

W X w. nie było jeszcze narodów takich jak dzisiaj. Słowianie żyjący między Odrą a Bugiem byli podzieleni na liczne plemiona. Najważniejsze z nich to: Polanie, Wiślanie, Ślężanie, Mazowszanie i Pomorzanie.

Nazwa: Polska pochodzi od nazwy plemienia Polan. A nazwa: Polanie – od pól, które uprawiali.

1. Wymień główne plemiona słowiańskie zamieszkujące obszar obecnej Polski.
2. Od czego pochodzi nazwa: Polska?

Ten kamienny niedźwiedź został znaleziony w okolicach góry Ślęży na Śląsku. Wyrzeźbiono go jeszcze przed przybyciem Słowian na Śląsk.

Ziemie polskie na początku X w.

- W jakich regionach dzisiejszej Polski mieszkaly główne plemiona słowiańskie w X w.? Pomoże ci mapa na s. 24–25.

LEGENDA

- lasy
- pola i pastwiska

Gród słowiański

Tak mógł wyglądać gród słowiański w X w. W razie napadu wrogów szukali w nim schronienia także mieszkańcy okolicznych chat, gdyż umożliwiał skuteczną obronę zza umocnionego wału.

1 Brama z mostem.

2 Fosa, czyli głęboki rów na ogół wypełniony wodą.

3 Wał z drewna i ziemi.

4 Palisada, tzn. drewniane ogrodzenie składające się z ostro zakończonych pali.

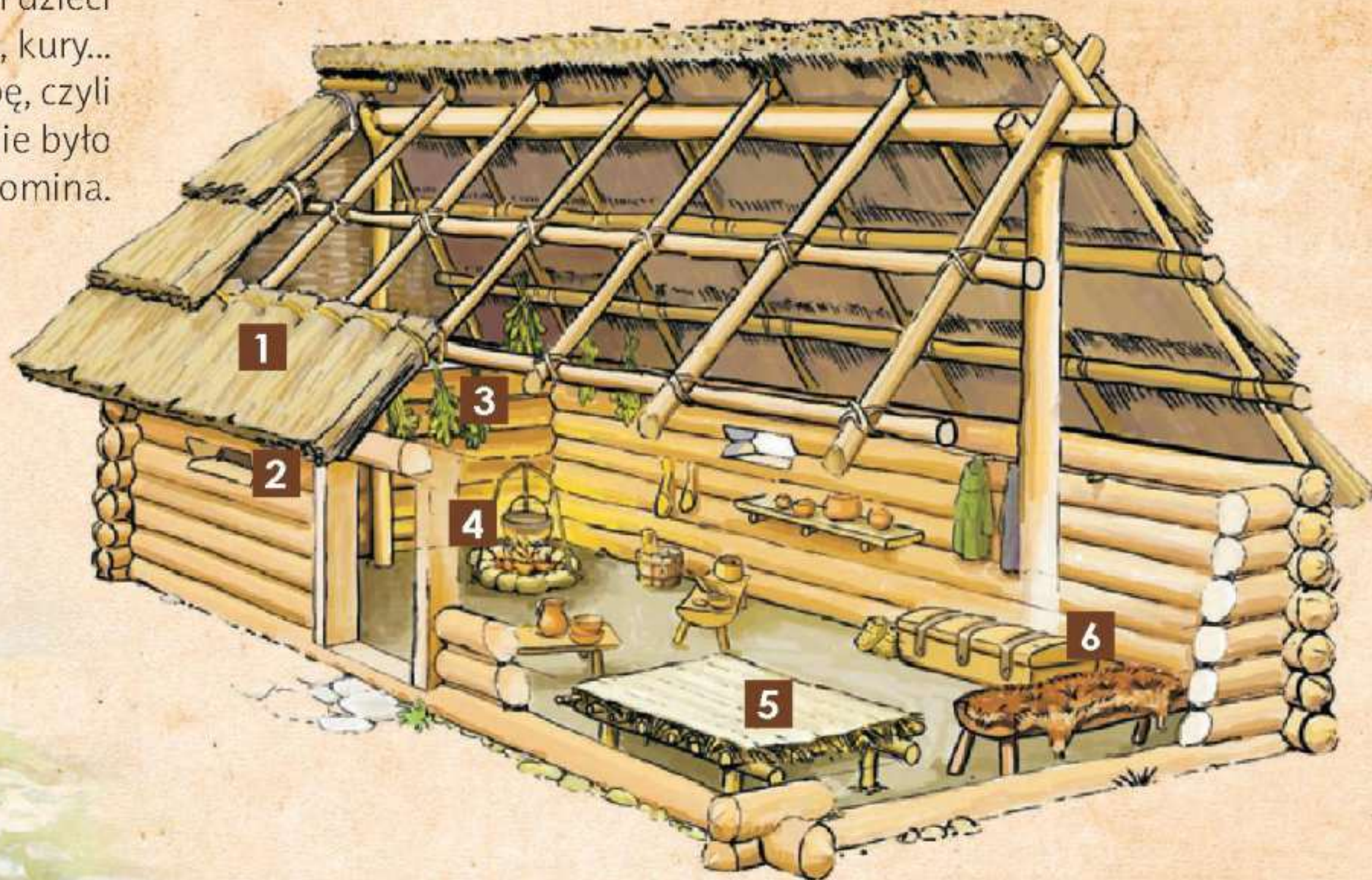
5 Wieża obronna, w której mieszkał władca lub jego urzędnik.

6 Chaty.

7 Studnia.

8 Ziemianka na żywność.

Oto odtworzona słowiańska chata z X w. Mieszkali w niej zwykle dziadkowie, synowie z żonami i ich dzieci – a także krowy, świnie, kury... Chata miała tylko jedną izbę, czyli pomieszczenie mieszkalne. Nie było w niej pieca ani komina.

1 Dach z sitowia*. Przez otwór w dachu ułatwiał się dym z paleniska, który wypełniał chatę.

2 Okna mierzyły 20 na 30 cm i nie miały szyb. Zimą mieszkańcy zastaniali je drewnianymi okiennicami.

3 Suszące się zioła. Ludzie używali ich jako przypraw i lekarstw.

4 Ogień w palenisku ogrzewał izbę, oświeślał ją i pozwalał ugotować posiłek.

5 Ława do spania. Latem prawie wszyscy nocowali w stogach siana na dworze, a nie w zadymionej chacie.

6 Skrzynia na ubrania świadczyła o tym, że w chacie mieszkali ludzie zamożni. Biedacy nie mieli skrzyń. Szaf jeszcze nie znano.

- Wskaż te elementy grodu, które zapewniały bezpieczeństwo jego mieszkańcom.
- Jakie widzisz różnice między słowiańską chatą z X w. i twoim domem?

* **sitowie** – roślina o długiej łodydze, rosnąca na terenach podmokłych

Kobieta tka na krośnię, tzn. tak przeplata nici, by powstała tkanina.

* **rzemieślnik** – człowiek, który zajmuje się rzemiosłem, tzn. za pomocą narzędzi wykonuje przedmioty codziennego użytku

Dawni Słowianie w podróży. Oba zdjęcia pochodzą ze skansenu archeologicznego „Karpacka Troja” w Trzcince (Małopolska).

Jak żyli nasi przodkowie?

W X w. na ziemiach dzisiejszej Polski nie istniało ani jedno miasto. Między Odrą a Bugiem ciągnęły się nieprzebyte puszcze, pełne bagien i mokradeł. Tylko miejscami widniały rozległe polany. Było ich tak mało, że przypominały wysepki na morzu.

Na polanach znajdowały się pola i pastwiska. Wśród nich stały **grody** oraz drewniane chaty. Ludzie budowali je nad rzekami lub jeziorami, z których czerpali wodę do picia. Nie mieli wodociągów, dlatego nosili ją do domów w drewnianych wiadrach. Czasem kopali też studnie. Nie znali elektryczności, pisma, silników ani rowerów. Nie było dróg asfaltowych i sklepów. Kto potrzebował np. wiadra, ten robił je sobie sam. A jeśli nie umiał? Kupował wiadro u rzemieślnika* albo u kupca na targu. Płacił skórkami wiewiórek, solą lub płatami lnu. Właśnie od tych płatów pochodzi nasze słowo: płacić.

Na terenie dzisiejszej Polski mieszkało wtedy około miliona ludzi (dziś ponad 38 milionów). Zajmowali się oni przede wszystkim uprawą roli i hodowlą zwierząt. Byli więc rolnikami. O ówczesnych rolnikach mówimy: kmiecie.

3. Omów życie plemion słowiańskich w X w.

ok. 960
początek rządów
Mieszka I

966
chrzest Polski

- Przypomnij nazwę pierwszej polskiej dynastii.

Dlaczego Mieszko I postanowił się ochrzcić?

W X w. Polanie utworzyli w Wielkopolsce państwo. Ok. 960 r. jego władcą został książę **Mieszko I**. Uważał on państwo za swoją własność, dlatego często nazywamy je **państwem Mieszka I**.

Państwo Polan ok. 960 r.

- Z jakich ziem składało się państwo Mieszka I ok. 960 r.?

LEGENDA

- granice państwa Polan ok. 960 r.
- lasy
- pola i pastwiska
- grody

Kamienny posąg słowiańskiego bóstwa o czterech twarzach, być może Świętowita.

Mieszko I (ur. ?, zm. 992)

Tak wyobrażał sobie księcia malarz Jan Matejko, który żył w XIX w. Nie wiadomo, kiedy Mieszko się urodził. Należał do dynastii Piastów, był założycielem państwa polskiego, a także pierwszym historycznym władcą Polski. Słowo „historyczny” oznacza tu, że wiadomości o Mieszku czerpiemy z kronik i dokumentów, a nie z legend. Pod koniec rządów książę przyłączył do Polski Śląsk i Małopolskę.

* **gaj** – bardzo mały las

* **kurhan** – duży nasyp kryjący groby

Kapłan na kurhanie* na Górze Lecha w Gnieźnie. Tak mogły wyglądać obzędy religijne Polan przed przyjęciem chrześcijaństwa. Rysunek z XXI w.

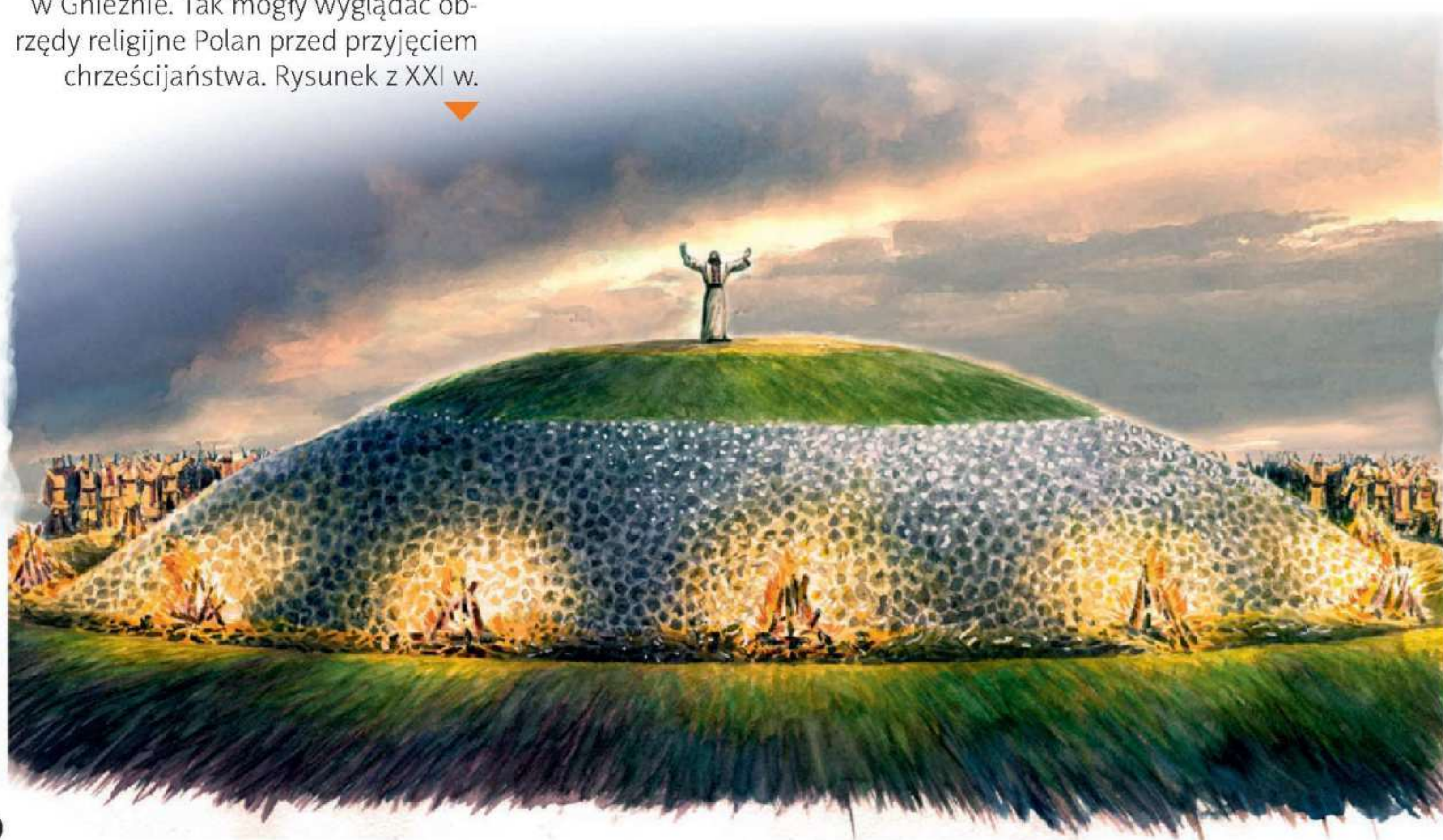
Kiedy Mieszko I obejmował rządy, Polanie wierzyli w wielu bogów. Przedstawiali ich jako ociosane słupy z ludzkimi twarzami. Czčili też słońce, błyskawice i święte gaje*. Bali się demonów, tzn. złych duchów, oraz wierzyli w czary.

W tym czasie mieszkańcy większości państw Europy wyznawali już chrześcijaństwo. Niechrześcijan nazywali **poganami**. Ówczesni chrześcijanie uważali, że pogan trzeba nawrócić na chrześcijaństwo – nawet siłą. A jeśli nie przyjmą chrztu pod przymusem? Wtedy wolno ich zabić.

Mieszko I uznał, że on sam i jego poddani muszą się ochrzcić. Dlaczego? Z trzech głównych powodów:

1. W państwie Mieszka I oprócz Polan żyły także plemiona słowiańskie, które Polanie podbili. Każde z tych plemion miało swoje wierzenia i obyczaje. Chrześcijaństwo mogło je zastąpić, przez co przyczyniłoby się do jedności państwa. A księża uczyliby posłuszeństwa wobec władcy panującego „z woli Boga”.

2. Mieszko I chciał przyłączyć do swego państwa ziemie Pomorzan. Nie miał jednak dość sił, by ich pokonać. Potrzebował pomocy – a wiedział, że po chrzcie będzie mógł zawierać sojusze z innymi chrześcijańskimi władcami.

3. Chrzest zapewniał większe bezpieczeństwo państwu Mieszka I. Sąsiedni władcy i możni panowie nie mogli już atakować Polan pod pozorem nawracania ich na chrześcijaństwo.

Nowa religia musiała też bardziej przemawiać do Mieszka niż wierzenia pogańskie. Jasno określała, co jest dobre, a co złe, i dawała nadzieję na życie po śmierci.

- ?
1. W co wierzyli Polanie przed chrztem?
 2. Jak ówczesni chrześcijanie traktowali pogan?
 3. W jaki sposób chrześcijaństwo mogło się przyczynić do jedności państwa Mieszka I?

Chrzest Mieszka I

Mieszko I postanowił przyjąć chrzest od Czechów, którzy byli już chrześcijanami. W tym celu zawarł sojusz z księciem Czech i ożenił się z jego córką **Dobrawą**. Czescy duchowni przygotowali chrzest władcy Polan. W 966 r. Mieszko I ochrzcił się wraz z całym swym dworem. Nie wiadomo jednak dokładnie ani kiedy, ani gdzie to się stało.

Chrzest księcia uważamy za **początek istnienia Polski**.

W X w. władca nie pytał poddanych, jaką religię chcieliby wyznawać. Mieszkańcy Polski musieli przyjmować chrzest pod groźbą kary śmierci.

- ?
4. Co zrobił Mieszko I, żeby przyjąć chrzest?

Czy Mieszko I naprawdę miał siedem żon naraz?

Na pewno kilka. Kronikarz pisał 150 lat później i mógł nie wiedzieć dokładnie. Ale Mieszko odesłał je wszystkie przed ślubem z Dobrawą.

Dobrawa (ur. ?, zm. 977)

Księżna Dobrawa na obrazie Jana Matejki. Nie znamy daty jej urodzin. Ojciec Dobrawy wydał ją za mąż za Mieszka I, którego ona nigdy wcześniej nie widziała na oczy. Państwa zawierały wtedy sojusze przez małżeństwa władców lub członków ich rodzin.

Tekst źródłowy

[Mieszko] w takich pogrążony był błędach pogaństwa, że wedle swego zwyczaju siedmiu żon zażywał. W końcu zażądał w małżeństwo jednej bardzo dobrej chrześcijanki z Czech, imieniem Dąbrówka [Dobrawa]. Lecz ona odmówiła poślubienia go, jeśli nie zarzuci owego **zdrożnego*** obyczaju i nie przyrzeknie zostać chrześcijaninem.

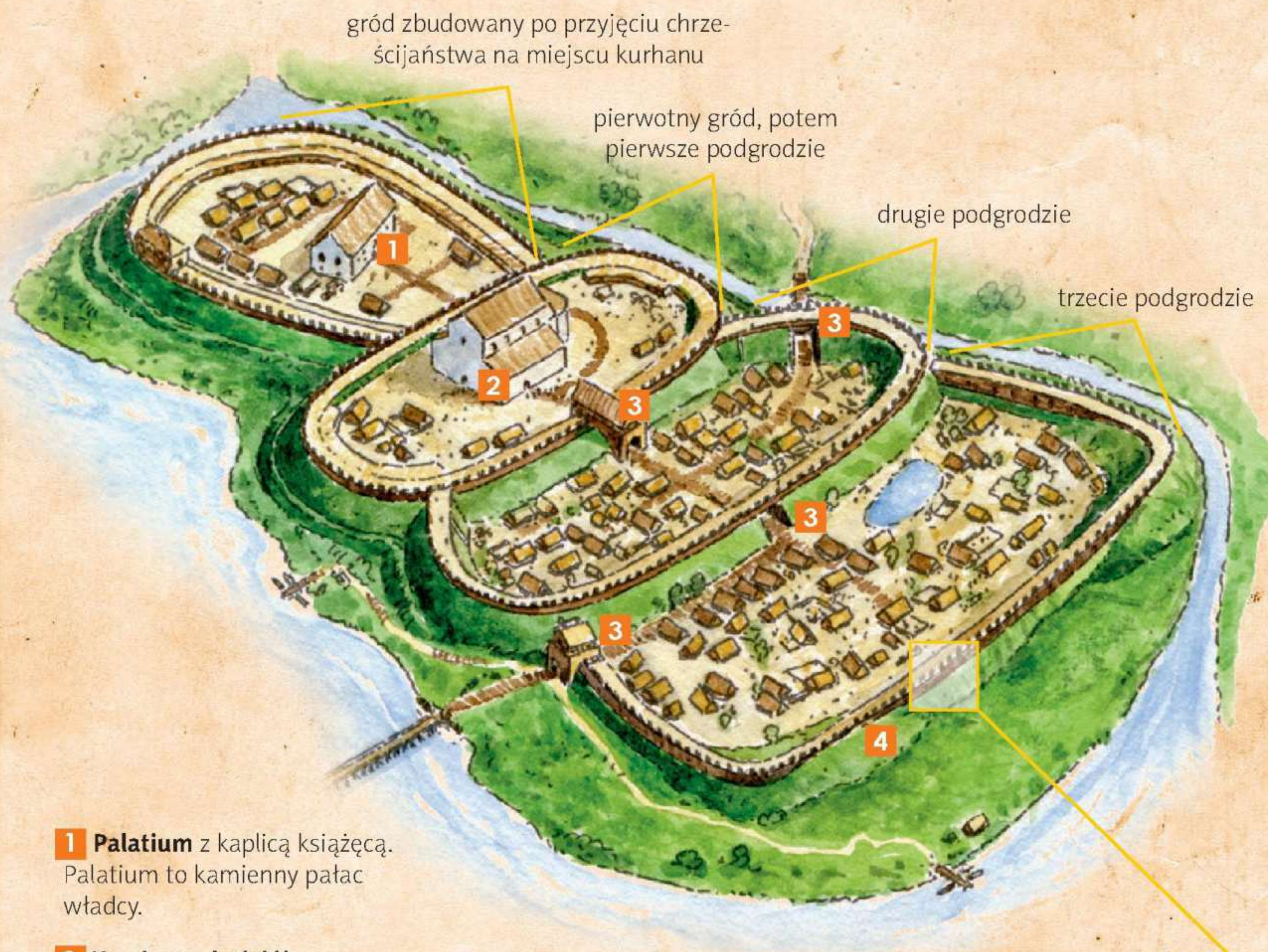
Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, XII w.

- Pod jakim warunkiem Dobrawa zgodziła się poślubić księcia Mieszka?

* **zdrożny** – nieprzyzwoity, gorszący

Gród w Gnieźnie

Na Górze Lecha Polanie zbudowali gród w Gnieźnie. Tak wyglądał w początkach XI w., kiedy Polską rządził syn Mieszka I – Bolesław Chrobry.

1 Palatium z kaplicą książęcą. Palatium to kamienny pałac władcy.

2 Kamienny kościół.

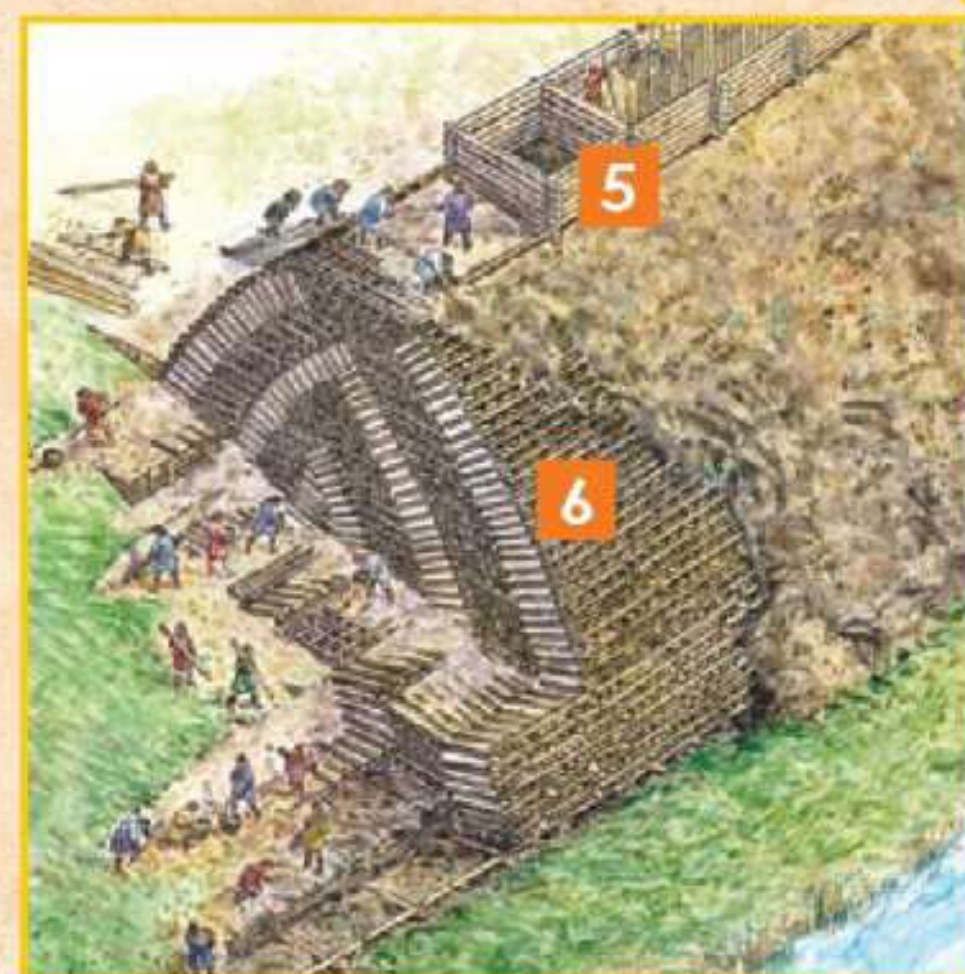
3 Brama.

4 Wał z drewna i ziemi.

5 Drewniane skrzynie wypełnione piaskiem, gliną lub kamieniami.

6 Warstwy ziemi wzmocnione drewnianymi balami.

Budowa wału. Miał 10–12 metrów wysokości (tyle co dziś 4-piętrowy dom).

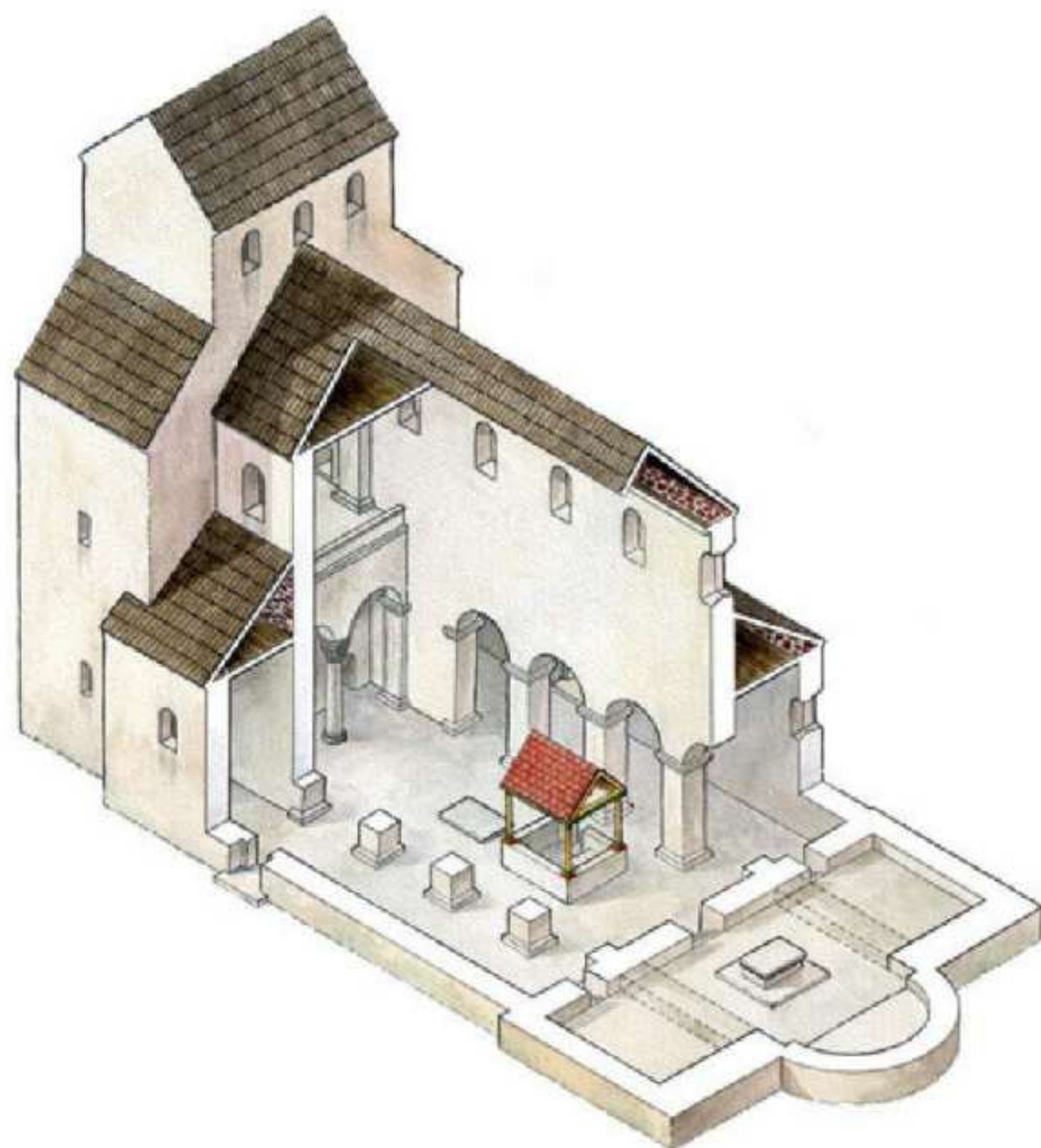
? • Wymień kamienne budowle grodu w Gnieźnie.

Chrześcijańska Polska

Gdy Mieszko I przyjął chrzest, jego władzę uznali papież i cesarz. Papież decydował wtedy o sprawach królów i książąt; cesarz rządził **cesarstwem rzymskim**, które ciągnęło się od Niemiec po Włochy. Ze zdaniem tych dwóch ludzi liczyli się wszyscy monarchowie Europy.

Dzięki sojuszowi z Czechami Mieszko pokonał Pomorzan i przyłączył ich ziemie do swego państwa.

Po chrzcie Polska stała się jednym z państw chrześcijańskiej Europy i przyjęła **kulturę zachodnioeuropejską**. Oznacza to, że nasi przodkowie zaczęli żyć tak jak mieszkańcy Europy Zachodniej: budować kościoły, używać tego samego alfabetu, liczyć lata od narodzenia Chrystusa... Dzięki Mieszkowi I żyjemy dziś w kraju należącym do kultury zachodniej – tak jak m.in. Czechy, Niemcy i Włochy.

Rekonstrukcja, czyli odtworzenie, katedry poznańskiej, zbudowanej w 968 r. Miała ok. 48 metrów długości.

- ?** 5. Co chrzest Polski zmienił w kontaktach Mieszka I z władcami innych państw?
6. Na czym polegało przyjęcie przez Polskę kultury zachodnioeuropejskiej?

Pytania i polecenia

- A.** Dlaczego Mieszko I przyjął chrzest?
- B.** Wyjaśnij, kim była Dobrawa i jaką rolę odegrała w dziejach Polski.

To, co najważniejsze

Przed chrztem	W X w. mieszkańcy większości państw Europy wyznawali chrześcijaństwo. Niechrześcijan nazywali poganami i uważali, że trzeba ich nawrócić nawet siłą. Kiedy Mieszko I obejmował rządy, Polanie wierzyli w wielu bogów.
Chrzest	Mieszko I ożenił się z Dobrawą, a w 966 r. przyjął chrzest, aby: doprowadzić do jedności państwa, móc zawierać sojusze z chrześcijańskimi władcami, zapewnić bezpieczeństwo państwu. Razem z Mieszkiem ochrzcił się jego dwór, a potem inni mieszkańcy państwa. Chrzest Mieszka I uważamy za początek istnienia Polski.
Po chrzcie	Polska dołączyła do chrześcijańskiej Europy, przyjęła kulturę zachodnioeuropejską, a dzięki sojuszowi z Czechami powiększyła się o ziemie Pomorzan.

Początki chrześcijaństwa w Polsce

IX

|

X

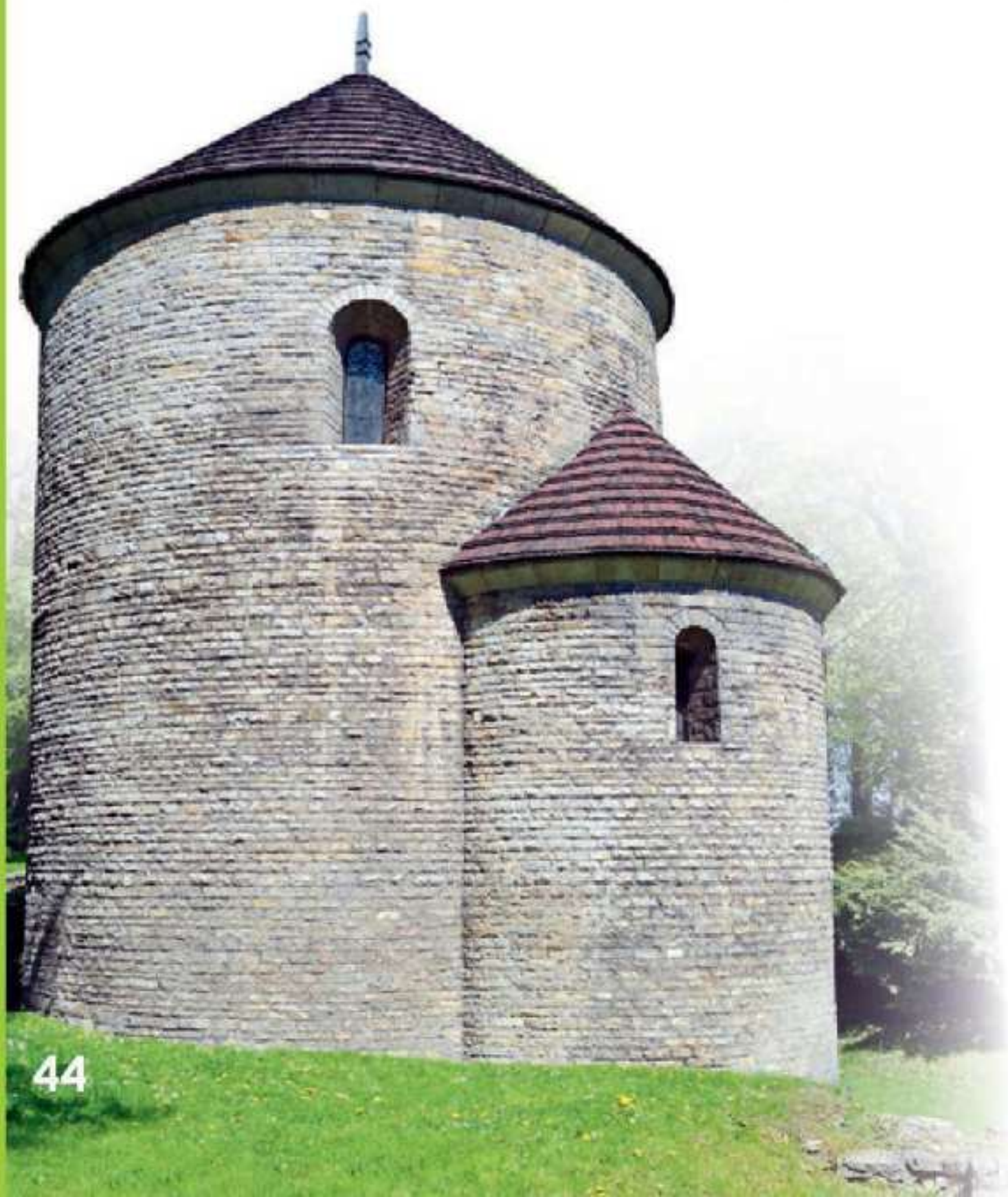
ok. 960
początek rządów
Mieszka I

966
chrzest Polski

Słowiański grób w czasach pogańskich. W urnie na słupku znajdowały się prochy zmarłej osoby.
Rysunek z XXI w.

XI-wieczny kościół św. Mikołaja w Cieszynie na Śląsku. Jest to rotunda, czyli okrągła budowla.

Polanie przed chrztem

Do 966 r. Polanie nie obchodzili świąt chrześcijańskich: Bożego Narodzenia, Wielkanocy ani imienin. Nie świętowali niedzieli, nie słyszeli o poście w piątek ani o samym piątku. Nie wiemy, jak liczyli lata ani na jakie części dzielili rok. Na pewno nie znali naszych tygodni.

Swoich zmarłych palili, żeby nie odrodzili się jako upiory. Wszystkie budowle wznosili z drewna. Nikt nie pisał książek, listów ani dokumentów, bo prawdopodobnie nikt nie umiał pisać. W całym państwie nie było ani jednej szkoły i ani jednego kościoła.

Wśród Polan panowało też wielożeństwo: jeden mężczyzna mógł mieć kilka żon.

1. Dlaczego przed przyjęciem chrztu Polanie nie świętowali niedzieli?
2. Z jakiego powodu Polanie nie pisali listów?

Co się zmieniło w państwie Mieszka I po chrzcie?

Wraz z chrztem Polska przyjęła chrześcijańską kulturę Europy Zachodniej.

1. Do Polski przybyli z Zachodu **zakonnicy**, zwani też **mnichami**. Żyli oni według reguły, czyli zasad swego zakonu. Np. mnisi z zakonu benedyktynów mieszkali razem w klasztorze, razem się modlili i pracowali w klasztornym gospodarstwie.

2. Mnisi zaczęli wprowadzać w Polsce chrześcijańskie prawa, kalendarz i zwyczaje (m.in. jednożeń-

stwo, pogrzeby). Mimo to dawne obyczaje przetrwały jeszcze długo – niektóre aż do dziś!

3. Zakonnicy pisali dokumenty i listy dla księcia. Chłopców z jego otoczenia uczyli czytania i pisania.

4. W Polsce zaczęto budować z kamienia: kościoły, kaplice, a także palatia. Do dziś zachowały się ruiny palatium na Ostrowie Lednickim.

5. Polanie przejęli od Czechów słowa, które wciąż są obecne w naszym języku, takie jak *kościół*, *ołtarz* czy *msza*. Wcześniej Czesi przyswoili te słowa z **łaciny***.

Po chrzcie zaczęły nabierać nowego znaczenia te słowiańskie imiona, które zawierały słowa *bog* i *boż*. Wcześniej *bog* oznaczał „los”, „szczęście”. Dlatego Bogusław był zapewne kimś, kto miał słać swój szczęśliwy los, Bożydar mógł być „darem losu”, a Modliboga „prosiła los” – gdyż dawne *modlić* to nie tylko odmawiać modlitwy, lecz także prosić.

- ?
3. Omów zmiany, które zaszły w państwie Mieszka I po przyjęciu chrztu.
 4. Co się zmieniło w języku mieszkańców państwa Mieszka I?

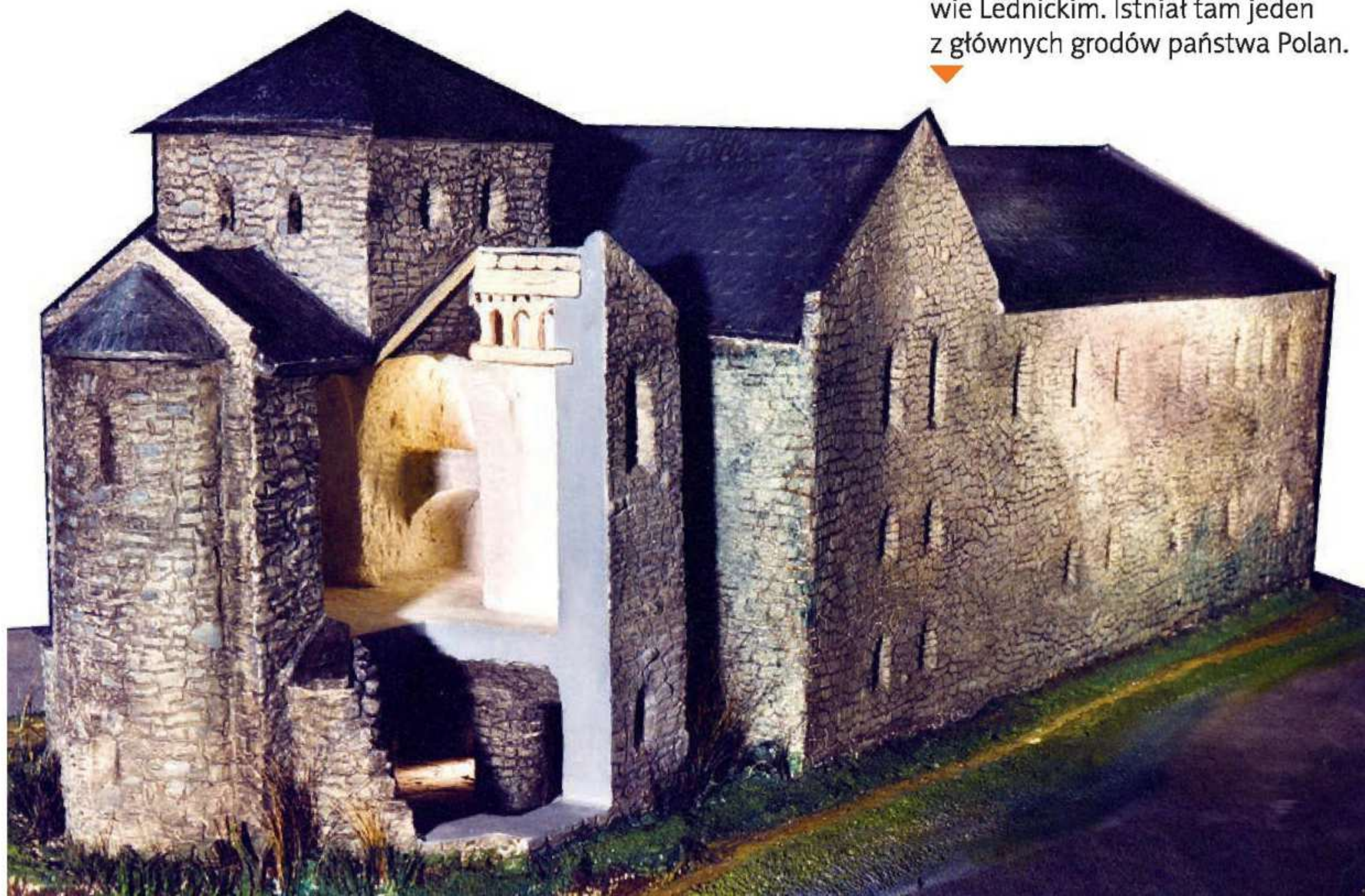

Topienie marzanny w pierwszy dzień wiosny jest zwyczajem sprzed przyjęcia chrztu.

Łacina

Łacina była językiem dawnych Rzymian. Choć w X w. ich państwo nie istniało od stuleci, wykształceni ludzie z Europy Zachodniej nadal porozumiewali się po łacinie. W tym języku mnisi pisali książki, listy i wszystkie dokumenty.

Model palatium Mieszka I na Ostrowie Lednickim. Istniał tam jeden z głównych grodów państwa Polan.

Bolesław Chrobry

(ur. 967, zm. 1025)

Był jednym z naszych najwybitniejszych władców i pierwszym królem Polski. Nie wiemy jednak, czy umiał czytać i pisać. Na pewno cenił wiedzę, gdyż swojego syna i następcę kazał starannie wykształcić. Nie znamy prawdziwego wyglądu władcy. Kronikarz z XII w. wspominał jedynie, że pod koniec życia Bolesław się rozżył i z trudem wsiadał na konia.

Portret namalowany przez Jana Matejkę.

- Kiedy papież i cesarz uznali władzę Mieszka I w Polsce?

Śmierć biskupa Wojciecha

W 992 r. władcą Polski został syn Mieszka I i Dobrawy – **Bolesław**. Słynął z dzielności i odwagi, dlatego nazwano go **Chrobrym**, tzn. „dzielny”, „waleczny”.

Bolesław Chrobry zamierzał pokazać Europie, że Polska jest krajem chrześcijańskim. Nie wszyscy o tym wiedzieli. Wiadomości rozchodziły się wtedy powoli i często je przekręcano. Chrobremu pomogła... śmierć czeskiego biskupa.

Biskup Pragi **Wojciech** pochodził z książęcej rodziny, ale żył jak nędzarz, bo rozdawał dobra biedakom. Pragnął też nawrócić na chrześcijaństwo pogańskie plemiona **Prusów**. Żyły one w Prusach – krainie leżącej między Bałtykiem, dolną Wisłą a rzeką Niemen.

W 997 r. Wojciech wraz z dwoma towarzyszami ruszył do Prus. Po drodze zatrzymał się w Gnieźnie. To właśnie Bolesław Chrobry zorganizował wyprawę misyjną* praskiego biskupa: dał mu łódź i 30 **wojów***. Jednak Wojciech odesłał wojów przed wejściem na ziemię Prusów. Nie chciał sprawiać wrażenia, że będzie nawracał siłą. ▶ s. 50

* **wyprawa misyjna** – wyprawa na teren zamieszkały przez pogan w celu nawrócenia ich na chrześcijaństwo

Wyprawa zakończyła się tragicznie. Prusowie zabili Wojciecha, gdy odpoczywał w ich świętym gaju (997).

Drzwi Gnieźnieńskie

Drzwi Gnieźnieńskie powstały w XII w. Zostały umieszczone w katedrze w Gnieźnie, gdzie znajdują się do dziś. Jest na nich 18 płaskorzeźb ukazujących wydarzenia z życia św. Wojciecha i losy jego ciała po śmierci. Oto niektóre z nich.

Św. Wojciech (stoi) upomina czeskiego księcia za handel chrześcijańskimi niewolnikami. Z lewej strony widać dwóch związanych chrześcijan.

Prusowie zabijają św. Wojciecha.

Bolesław Chrobry (z lewej) uczestniczy w ceremonii złożenia ciała św. Wojciecha do grobu.

- ?** Wskaż na płaskorzeźbach: św. Wojciecha, Prusów, Bolesława Chrobrego.

Srebrna trumna ze szczątkami św. Wojciecha. Pochodzi z XVII w. i znajduje się w katedrze gnieźnieńskiej.

Cesarz Otton III na tronie. Ilustracja powstała za jego życia – ok. 1000 r.

Chrobry wykupił ciało męczennika – podobno na wagę złota, tzn. zapłacił Prusom tyle złota, ile ważyło ciało Wojciecha. Następnie kazał je uroczystie pochować w katedrze gnieźnieńskiej.

1. Do czego dążył Bolesław Chrobry?
2. Omów przebieg wyprawy misyjnej biskupa Wojciecha.

Zjazd gnieźnieński

Wieść o męczeńskiej śmierci biskupa wkrótce rozszła się po Europie. Dwa lata później papież ogłosił Wojciecha świętym. Sławę zyskał także książę Bolesław, ponieważ to on zorganizował wyprawę, a potem wykupił ciało męczennika. Dzięki tym wydarzeniom wielu Europejczyków pierwszy raz usłyszało o Polsce – chrześcijańskim kraju na wschodzie.

Polska pod koniec rządów Bolesława Chrobrego

- Wymień ziemie przyłączone do Polski przez Bolesława Chrobrego.

W marcu 1000 r. cesarz **Otton III** przybył z pielgrzymką do grobu św. Wojciecha. Spotkanie Ottona z Bolesławem nazwano **zjazdem gnieźnieńskim**.

Na widok Gniezna Otton III zsiadł z konia, zdjął buty i boso wszedł do grodu, by oddać cześć męczennikowi.

Bolesław Chrobry wprowadza Ottona III do kościoła w Gnieźnie. Dwaj mężczyźni niosą dar cesarza dla świątyni: złote okładziny ołtarza, które zastąpią jego kamienną podstawę.

Rysunek z XXI w.

Po nabożeństwie w kościele ogłoszono utworzenie **arcybiskupstwa w Gnieźnie** oraz trzech biskupstw: w Krakowie, Kołobrzegu i we Wrocławiu. W ten sposób papież i cesarz uznali granice Polski oraz jej niezależność od innych państw. Był to wielki sukces Bolesława Chrobrego.

Po uroczystościach kościelnych Chrobry zaprosił gości na trzydniową ucztę. Olśnił cesarza zamożnością państwa i hojnymi darami, wśród których znalazło się 300 konnych wojów.

Podczas zjazdu cesarz włożył księciu na głowę diadem* cesarski. Ofiarował mu też kopię włóczni św. Maurycego. Były to symbole władzy królewskiej. Otton dał tym samym do zrozumienia, że uważa polskiego księcia za równego królom innych państw.

Jednak na prawdziwą koronację Bolesław Chrobry musiał czekać jeszcze 25 lat.

Tekst źródłowy

[Na zjeździe gnieźnieńskim] zważywszy jego [tj. Bolesława] chwałę, potęgę i bogactwo, cesarz rzymski zawołał w podziwie: „Na koronę mego cesarstwa! To, co widzę, większe jest, niż wieść głosiła!”.

Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, XII w.

• Co wywarło wrażenie na cesarzu podczas zjazdu gnieźnieńskiego?

3. W jakim celu Otton III przyjechał do Gniezna?

4. Co ważnego stało się na zjeździe gnieźnieńskim?

* **diadem** – opaska na głowę ze złota lub srebra ozdobiona drogimi kamieniami

Wojowie

Wojowie (albo woje) tworzyli drużynę, czyli siłę zbrojną pierwszych władców z dynastii Piastów. Dzielili się na konnych pancernych i pieszych tarczowników. Władca utrzymywał wojów, tzn. dawał im i ich rodzinom wszystko, czego potrzebowali do życia.

Bolesław Chrobry kazał wybijać zęby za nieprzestrzeganie kościelnych postów!

Mnie by nic nie zrrrobił. Nie mam zębów!

Koronacja królewska

Niecałe dwa lata po zjeździe gnieźnieńskim Otton III zmarł. Jego następca był wrogo nastawiony do Polski. Chrobry toczył kilkunastoletnie wojny z Niemcami, wspieranymi przez Czechów. Umiejętnie obronił państwo przed silniejszym przeciwnikiem. Polska nie tylko zachowała niezależność, lecz nawet powiększyła swój obszar.

W 1025 r. Bolesław Chrobry koronował się na **pierwszego króla Polski**. Było to wielkie osiągnięcie władcy, gdyż króla uważano za osobę świętą. Natomiast książe uchodził za kogoś mniej ważnego.

Po koronacji Chrobrego Polska z księstwa stała się królestwem – równie ważnym jak inne królestwa Europy.

Parę miesięcy po koronacji król Bolesław Chrobry zmarł (1025). Pamięć o świetności jego rządów przetrwała długie lata.

5. Co się zmieniło w stosunkach między Polską a Niemcami po śmierci Ottona III?
6. Kto i w którym roku koronował się na pierwszego króla Polski?

Pytania i polecenia

- A. W jaki sposób Bolesław Chrobry pokazał Europie, że Polska to kraj chrześcijański?
- B. Dlaczego zjazd gnieźnieński uważamy za sukces Bolesława Chrobrego?
- C. Co dała Polsce koronacja Chrobrego?

To, co najważniejsze

Bolesław Chrobry panował w latach 992–1025, syn Mieszka I i Dobrawy

Zorganizował wyprawę misyjną biskupa Wojciecha do Prus (997). Gdy Prusowie zabili biskupa, wykupił jego ciało i pochował je w katedrze gnieźnieńskiej. Wkrótce papież ogłosił Wojciecha świętym.

W 1000 r. gościł cesarza Ottona III na zjeździe gnieźnieńskim, na którym ogłoszono ustanowienie arcybiskupstwa w Gnieźnie i trzech biskupstw: w Krakowie, Kołobrzegu i we Wrocławiu. W ten sposób papież i cesarz uznali niezależność Polski.

W 1025 r. koronował się na pierwszego króla Polski.

Wojna Bolesława Krzywoustego z Niemcami

IX | X | XI | XII | XIII | XIV | XV

1109

wojna z Niemcami,
obrona Głogowa

Rycerze

Drużyna Bolesława Chrobrego składała się z wojów, których władca utrzymywał. Jednak w XII w. zamiast wojów walczyli już **rycerze**. Byli oni zawodowymi wojownikami. Książę dawał im ziemię, żeby sami się z niej utrzymywali. Ziemię tę uprawiali chłopci, a rycerze czerpali dochody z ich pracy. Dzięki temu mogli sobie pozwolić na zakup koni, broni i zbroi, które kosztowały majątek. Wartość dobrego konia bojowego można by dziś porównać do ceny małego samolotu.

1. Kim byli rycerze?
2. Czym się różnili rycerze od wojów?

Dlaczego wybuchła wojna z Niemcami?

Po śmierci Bolesława Chrobrego Polską rządili kolejno jego syn, wnuk, prawnuk... Nie każdy zdołał koronować się na króla. Niektórzy musieli się zadowolić tytułem księcia.

W pierwszych latach XII w. panowali w Polsce książę **Bolesław Krzywousty** i jego przyrodni brat* Zbigniew. Kraj był wtedy podzielony na dwie części, a każdy z braci rządził swoją. Wkrótce doszło między nimi do wojny, którą wygrał Bolesław. Zjednoczył państwo i skazał swego brata na wygnanie. Wtedy Zbigniew poprosił o pomoc króla Niemiec Henryka V.

Niemiecki władca chętnie poparł Zbigniewa. Chciał, żeby Polska nadal była podzielona, a przez to słaba. Uważał też, że obaj książęta powinni wykony-

XII-wieczny rycerz.
Rysunek z XXI w.

* **przyrodni brat** – o Zbigniewie: mający tego samego ojca co Bolesław, ale inną matkę

Bolesław Krzywousty

(ur. 1086, zm. 1138)

Był praprawnukiem Bolesława Chrobrego i bardzo wojowniczym władcą. Nazwano go Krzywoustym z powodu zniekształcenia twarzy, zapewne spowodowanego jakąś chorobą w dzieciństwie. Nie wiadomo, jak naprawdę wyglądał. Tak wyobrażał go sobie Jan Matejko.

Machiny oblężnicze

Do zdobywania grodów i zamków służyły maszyny oblężnicze. Oblegający budowali je z drewna, którego dostarczały okoliczne lasy. Do najpopularniejszych maszyn oblężniczych należały: katapulta, wieża oblężnicza i trebusz.

wać jego polecenia. Dlatego kazał Bolesławowi przywrócić brata do władzy. Ponadto zażądał od Krzywoustego pieniędzy albo 300 rycerzy na niemieckie wyprawy wojenne. Miał to być trybut polskiego księcia, tzn. danina płacona zwycięzcy przez pokonanego. Jednak Bolesław wcale nie czuł się pokonany! Nie zgodził się przyjąć Zbigniewa i odmówił trybutu.

Wówczas Henryk V rozpoczął przygotowania do wojny.

3. Wyjaśnij, z jakiego powodu wybuchła wojna Polski z Niemcami.

Obrona Głogowa

W 1109 r. zaatakowały Polskę wojska niemieckie i czeskie. Obległy one śląski **gród Głogów** leżący nad Odrą.

Głogowianie poprosili oblegających o kilkudniowe zawieszenie broni. Chcieli wyprawić posłańców do księcia z pytaniem, czy mają się bronić, czy też wolno im się poddać. Na dowód, że nie knują zdrady, oddali Henrykowi V swoje dzieci jako zakładników.

Krzywousty zagroził głogowianom, że każe ich powiesić, jeśli się poddadzą. Dlatego gdy skończyło się zawieszenie broni, Niemcy i Czesi zaczęli szturmować wały grodu. Jednak głogowianie bronili się tak dzielnie, że wrogowie ponosili dotkliwe straty. Żeby złamać ducha obrońców, przywiązali ich dzieci do **maszyn oblężniczych**.*

Czyn ten nie przyniósł napastnikom powodzenia. Głogowianie wciąż się bronili, choć trafiali kamieniami i strzałami także we własne dzieci.

Bolesław Krzywousty miał za mało sił, żeby stoczyć bitwę z armią Henryka V. Prowadził więc wojnę podjazdową – jego rycerze napadali na niewielkie oddziały nieprzyjaciół, po czym szybko się wycofywali.

▶ Katapulta działała podobnie jak proca. Wyrzucała ciężkie kamienie, które kruszyły mury albo wały i rozbijały bramy.

Po trzech tygodniach niepowodzeń Henryk V zwinął oblężenie. Ruszył na Wrocław, lecz polscy rycerze i kmiecie tak nękali jego wojska, że zarządził odwrót do Niemiec. Jak napisał kronikarz, „trupy [poległych] tylko wioząc ze sobą jako trybut”.

- ?** 4. W jaki sposób dzieci głogowian trafiły do obozu Henryka V? Co się z nimi stało?
5. Co zadecydowało o niepowodzeniu wyprawy Henryka V?

▶ Wieża oblężnicza. Rycerze stawali na samej górze, gdzie dach i uniesiona do pionu platforma chroniły ich przed pociskami oblężonych (na zdjęciu platforma jest opuszczona). Wieżę podciągano pod zamek lub gród; wtedy rycerze opuszczali platformę i po niej jak po moście wdzielali się na mury czy wały.

Trebusze służyły do miotania kamieni. Dłuższe ramię dźwigni wyrzucało kamień wysoko w górę, skąd spadał on z dużą siłą i celnością na gród lub zamek.

▶ Makieta przedstawiająca obronę Głogowa w 1109 r.

Zakony w Polsce

IX | X | XI | XII | XIII | XIV | XV

po 966
przybycie benedykty-
nów do Polski

przybycie franciszkanów
do Wrocławia

1236

1222
przybycie dominikanów
do Krakowa

Mnisi przy pracy. Obraz włoskiego malarza z XV w.

Kościół (z dwiema wieżami) i klasztor benedyktynów w Tyńcu.

Benedyktyni

Po przyjęciu przez Polskę chrztu zaczęli do niej przybywać zakonnicy, czyli mnisi. Z początku byli to przede wszystkim **benedyktyni**, którzy pojawili się u nas prawdopodobnie już w X w.

Zakon benedyktyński powstał w VI w. we Włoszech. Jego założyciel, św. Benedykt, napisał dla mnichów regułę, według której mieli żyć: poświęcić się Bogu, zrezygnować z założenia rodziny, mieszkać w klasztorze, wspólnie się modlić i pracować.

Zakonnicy uprawiali ziemię, piekli chleb, wyrabiali sery i uczyli okolicznych chłopów nowych metod rolniczych. Dzięki temu kmiecie zbierali większe plony ze swych pól. Tak działo się wszędzie tam, gdzie benedyktyni zakładali klasztory, m.in. w Mogilnie niedaleko Gniezna, Lubiniu koło Poznania, Tyńcu pod Krakowem i na Świętym Krzyżu, czyli Łysej Górze w Górach Świętokrzyskich.

Poza modlitwą i pracą fizyczną benedyktyni zajmowali się przepisywaniem ksiąg. W każdym klasztorze benedyktyńskim istniała też szkoła, przeznaczona głównie dla przyszłych zakonników. Własne szkoły prowadzili również mnisi z innych zakonów oraz księża parafialni. Przez kilkaset lat były to jedyne szkoły w Polsce.

- ? 1. Co nakazywała mnichom reguła św. Benedykta?
2. Na czym polegał wpływ benedyktynów na rolnictwo i oświatę w Polsce?

Franciszkanie i dominikanie

W XIII stuleciu w Europie zaczęły się rozwijać miasta. Powstały wtedy zakony, które zakładały klasztory właśnie w miastach, a nie na wsi: **franciszkanie** oraz **dominikanie**. Przybyli oni do Polski w XIII w.

Franciszkanie i dominikanie nie uprawiali pól. Żyli z jałmużny, tzn. z zebranych datków. Zajmowali się głoszeniem Ewangelii oraz nauczaniem. Także oni, tak jak benedyktyni, przepisywali księgi.

W Polsce pojawiło się więcej zakonów niż te, o których tu mowa. Oprócz zgromadzeń męskich istniały też żeńskie, np. dominikanki. Wszystkie zakony szerzyły oświatę i kulturę, pomagały biednym, opiekowały się chorymi i podróżnymi.

- ? 3. Czym franciszkanie i dominikanie różnili się od benedyktynów?

Założyciel franciszkanów ▶
św. Franciszek wkłada do
żłóbka niemowlę, by pokazać
ludziom, w jak nędznych wa-
runkach przyszedł na świat
Jezus. Franciszek zbudował
tę pierwszą w dziejach sta-
jankę betlejemską we Wło-
szech w Wigilię 1223 r.
Fresk (tj. malowidło na
ścianie) z końca XIII w.

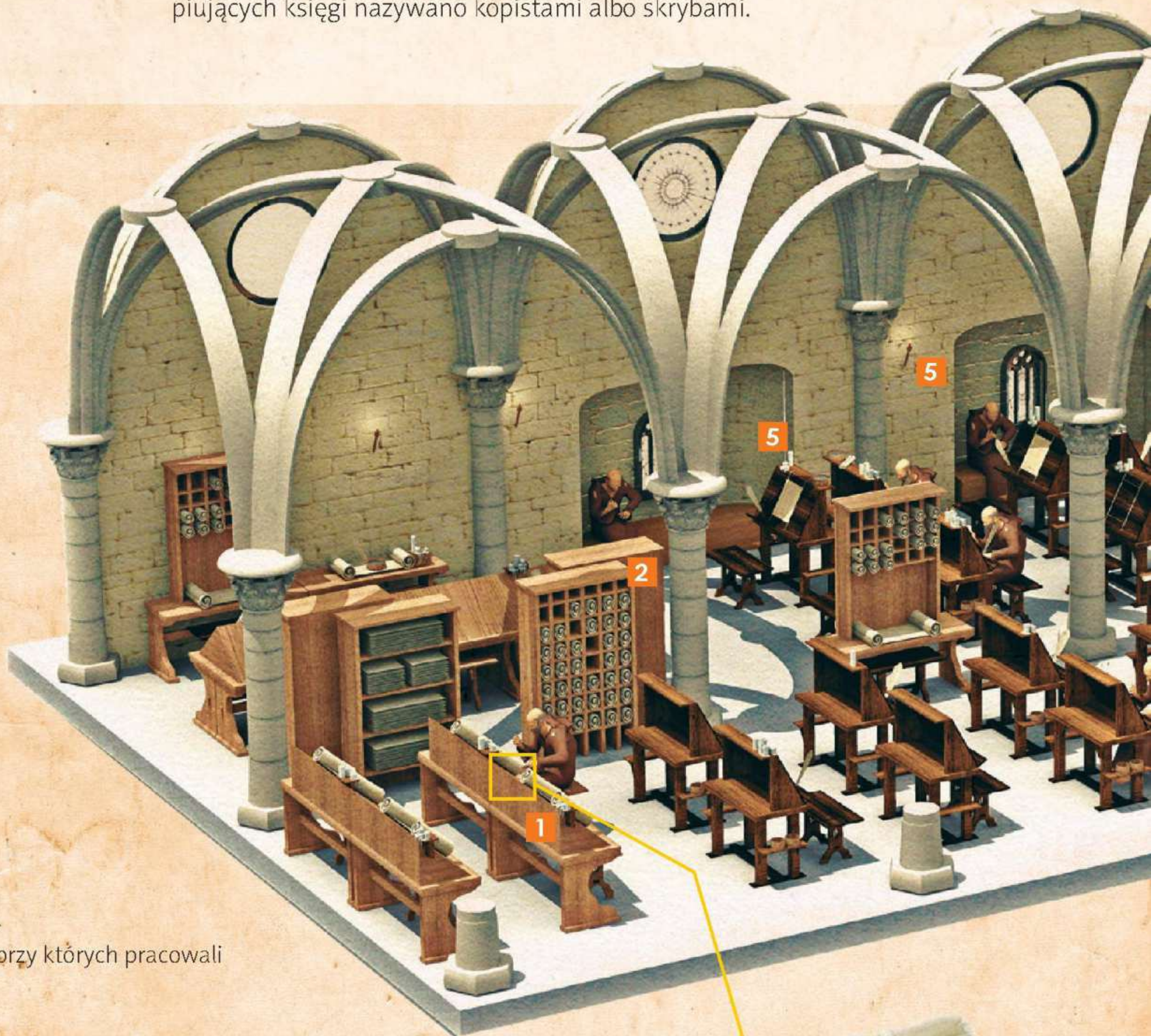

Ilustracja z XII w. pokazuje angielskiego mnicha (z prawej), który uzdrawia dwie zakonnice. Mnisi zajmowali się m.in. leczeniem chorych.

Klasztorne skryptorium

Skryptorium to pomieszczenie w klasztorze, gdzie mnisi przepisywali księgi. Zwykle znajdowało się obok kuchni, która ogrzewała je zimą. Zakonników kopiujących księgi nazywano kopistami albo skrybami.

- 1 Pulpity**, przy których pracowali zakonnicy.
- 2 Regały**. Mnisi przechowywali na nich księgi i zapisane zwoje.
- 3 Przełożony** organizował pracę mnichów.
- 4 Okna** wpuszczały dzienne światło.
- 5 Pochodnie** na ścianach i **świece** oświetlały pomieszczenie.

Mnisi pisali nie na papierze, którego jeszcze nie znali, lecz na pergaminie. Była to specjalnie przygotowana skóra owiec, cieląt lub kóz. Inicjały, tj. ozdobne pierwsze litery, malowali pędzelkiem.

Rysunek z XXI w.

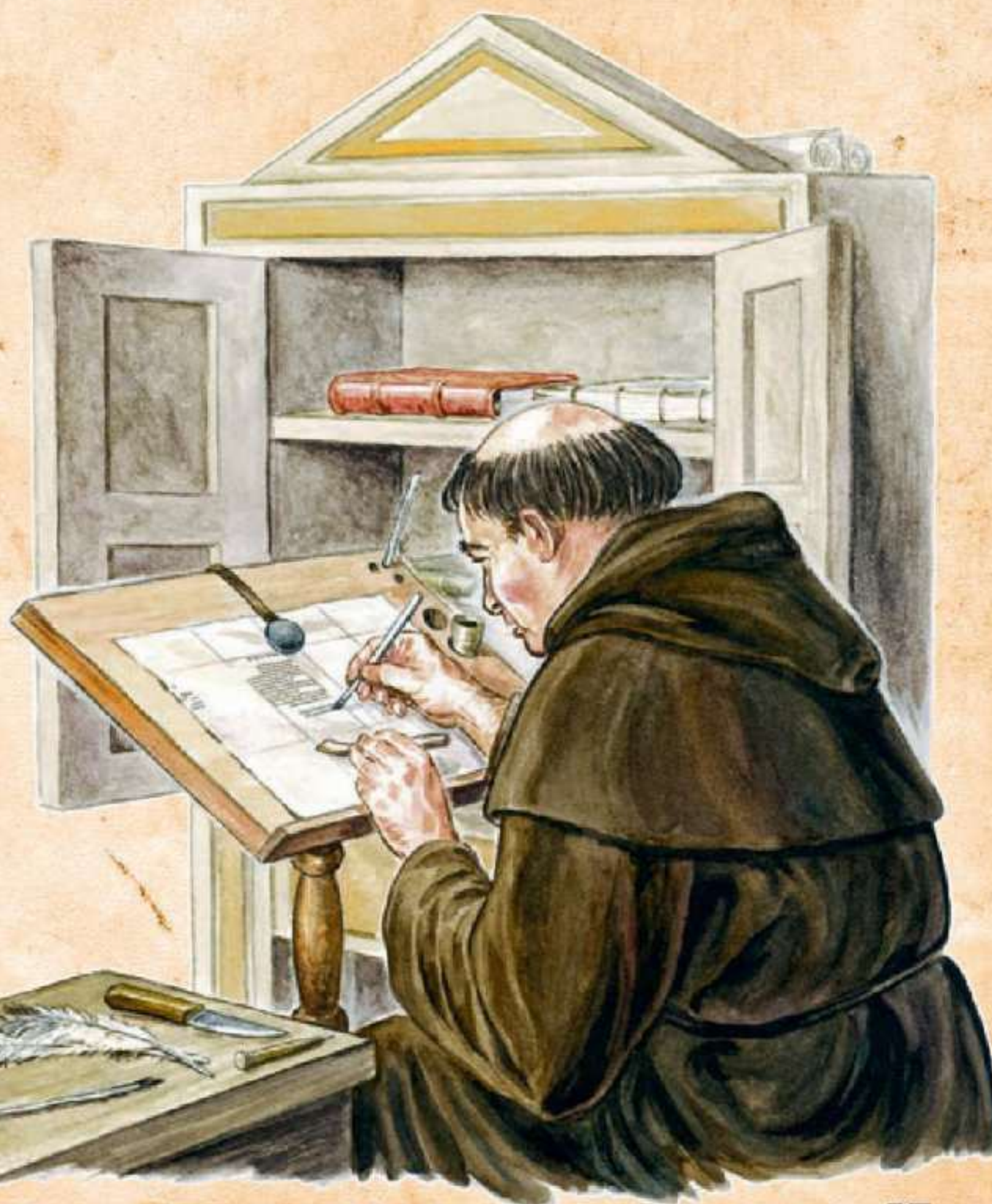

Początek Ewangelii św. Jana zapisany po łacinie. Ilustracja przedstawia św. Jana z orłem.

Strona pochodzi z XV-wiecznej księgi.

Klasztorny skryba przy pulpicie. Pisze przyciętym gęsim piórem. Jeśli zdarzy mu się pomyłka, zeskrobie słowo nożykiem trzymanym w lewej ręce. Rysunek z XXI w.

- Jak się nazywało pomieszczenie, w którym kopiści przepisywali księgi?
- Co znajdowało się w tym pomieszczeniu?

XIII

XIV

1333

koronacja
Kazimierza Wielkiego

1364

zjazd monarchów
w Krakowie, założenie
Akademii Krakowskiej

1370

śmierć Kazimierza
Wielkiego

Kazimierz Wielki

(ur. 1310, zm. 1370)

Panował od 1333 r. aż do śmierci. Wzmocnił Polskę, powiększył ją ponaddwukrotnie, zawarł pokój z Krzyżakami. Przeszedł do legendy jako „król chłopów”, ponieważ bronił ich przed możnymi panami. Tak wyobrażał sobie władcę Jan Matejko.

- Przypomnij, z jakich ziem składała się Polska Bolesława Chrobrego.

Jaką Polskę zastał Kazimierz Wielki?

Książę Bolesław Krzywousty, który rządził Polską w XII w., przed śmiercią podzielił państwo między synów. Każdy z nich dostał swoją dzielnicę. Gdy Krzywousty zmarł (1138), Polska rozpadła się na niezależne księstwa.

Okres podziału państwa na księstwa nazywamy **rozbiem dzielnicowym Polski**. Trwało ono ponad 150 lat. Dopiero w początkach XIV w. Polskę trwale zjednoczył władca z dynastii Piastów – Władysław Łokietek.

Syn Łokietka, **Kazimierz Wielki**, w 1333 r. koronował się na króla w Krakowie, który był wtedy stolicą Polski. Sąsiedzi nazwali go pogardliwie „królikiem krakowskim”, czyli królem bez znaczenia. Dlaczego?

Państwo, jakie zastał Kazimierz Wielki, było słabe, a w porównaniu z innymi – zacofane. Polska nie miała dostępu do morza i składała się tylko z Małopolski i Wielkopolski. Kraju broniły drewniano-ziemne grody i wały wokół miast – a nie zamki i mury obronne z kamienia lub cegły, jak za granicą.

Oznaki władzy królewskiej
Kazimierza Wielkiego: berto,
korona i jabłko z krzyżem.

1. Czym było i jak długo trwało rozbiem dzielnicowe?
2. Dlaczego sąsiedzi nazwali króla Kazimierza „królikiem krakowskim”?

„Zostawił murowaną”

Kazimierz Wielki miał zbyt mało wojska i pieniędzy, by odzyskać Pomorze, Śląsk i Mazowsze. Postanowił więc wzmocnić państwo. Kazał zbudować 53 zamki, a 27 miast opasać murami obronnymi. Polska przestała być tak bezbronna jak dotąd. O królu powstało powiedzenie: „Zastał Polskę drewnianą, a zostawił murowaną”. Odnosi się ono głównie do zamków i murów obronnych z kamienia oraz cegły, ponieważ większość domów nadal wznoszono z drewna.

Kazimierz Wielki unikał wojen z przeciwnikami silniejszymi od Polski – przede wszystkim z **Krzyżakami**, czyli **zakonem krzyżackim***. Rozpoczął natomiast walkę o **Ruś Halicką**, gdzie panował zamęt po śmierci jej władcy. Po 26 latach zbrojnych wypraw król przyłączył ten kraj do swego państwa. Podporządkował też sobie Mazowsze.

- ?
3. Co zrobił Kazimierz Wielki, by wzmocnić państwo?
 4. Kim byli Krzyżacy?
 5. W jaki sposób król przyłączył do Polski Ruś Halicką?

Zakon krzyżacki

Zakon krzyżacki był niemieckim zakonem rycerskim, na którego czele stał wielki mistrz. Jego członkowie mieli żyć i modlić się jak zakonnicy oraz bronić chrześcijaństwa jak rycerze. Do Polski przybyli w XIII w. na zaproszenie księcia Konrada Mazowieckiego, by walczyć z pogańskimi Prusami. Krzyżacy założyli nad Wisłą państwo zakonne, które powiększali także kosztem Polski.

Zamek w Bobolicach (Śląsk)
zbudowany na polecenie Kazimierza Wielkiego.

Krakowscy żacy, czyli studenci.
Ilustracja z końca XV w.

Akademia Krakowska

Król nie mógł sam kierować całym państwem. Wyobraź sobie władcę, który sędzi, zbiera podatki, pisze zbiory praw, przyjmuje posłów z zagranicy, nadzoruje budowę zamków, prowadzi wojny...

Kazimierz Wielki potrzebował dobrze wykształconych urzędników, którzy zajęliby się wieloma sprawami państwa. Z tego powodu w 1364 r. założył pierwszy w Polsce **uniwersytet**. Nazwano go później **Akademią Krakowską**.

Niewiele dziś wiadomo o początkach Akademii. Kształciła przede wszystkim prawników, bardzo potrzebnych królowi. Po śmierci Kazimierza Wielkiego szybko podupadła.

- ?
6. Kiedy powstał i jak się nazywał pierwszy uniwersytet w Polsce?
 7. W jakim celu król założył tę uczelnię?

Wielki król

Gdy Kazimierz Wielki rozpoczynał rządy, Polska nie liczyła się w Europie. Trzydzieści lat później dawny „królik krakowski” pośredniczył w sporach między monarchami. Był jednym z naszych najlepszych królów. Jako jedyny otrzymał trwały przydomek: Wielki.

O wzroście znaczenia Polski świadczył **zjazd monarchów** w Krakowie w 1364 r. Król gościł cesarza, dwóch królów oraz licznych książąt. Władcy rozmawiali o najważniejszych sprawach chrześcijańskiej Europy.

Król Kazimierz przez całe życie lubił polowania. Podczas jednego z nich spadł z konia i złamał nogę. Pojawiła się gorączka, której medycy nie umieli wyleczyć. Po dwóch miesiącach władca zmarł. Stało się to w 1370 r.

Monarcha nie zostawił po sobie następcy. Był **ostatnim królem z dynastii Piastów**.

- ?
8. Co świadczyło o wzroście znaczenia Polski za rządów Kazimierza Wielkiego?

Tekst źródłowy

[Król] był to najtroskliwszy opiekun i obrońca dobrych i sprawiedliwych, bardzo srogi zaś prześladowca złych, rozbójników (...). Ktokolwiek dopuszczał się rabunku lub kradzieży (...), tego polecał ściąć, utopić lub zamorzyć głodem (...).

Janko z Czarnkowa, *Kronika*, XIV w.

- Co podoba się kronikarzowi u króla?
- Czy byłoby dobrze, gdyby władze dzisiejszej Polski postępowały jak Kazimierz Wielki? Dlaczego tak uważasz?

Uczta u Wierzyńka

Podczas zjazdu monarchów w Krakowie odbyła się słynna uczta u Wierzyńka (1364).

Kazimierz Wielki

Mikołaj Wierzynek był krakowskim rajcą*. Na polecenie Kazimierza Wielkiego przygotował ucztę dla monarchów. Oczywiście sam Wierzynek nie gotował, a tylko nadzorował kucharzy i służbę. Nie wiadomo dokładnie, gdzie w Krakowie odbyła się ta uczta.

Goście byli zachwyceni obfitością potraw i wspaniałością przyjęcia. Oto jak ucztę u Wierzyńka wyobrażał sobie malarz z XIX w.

Karol IV, cesarz rzymski i król Czech

Piotr, król Cypru

Ludwik, król Węgier

Mikołaj Wierzynek

* **rajca** – członek rady miejskiej, która rządziła miastem

Wymień monarchów, którzy wzięli udział w ucztzie u Wierzyńka.

Polska za rządów Kazimierza Wielkiego

- Wymień ziemie, z których składała się Polska pod koniec panowania Kazimierza Wielkiego.

LEGENDA

- granice Polski w 1370 r.
- Polska w 1333 r.
- ziemie przyłączone do Polski lub jej podporządkowane
- niektóre zamki zbudowane przez Kazimierza Wielkiego

Ulubioną potrawą Kazimierza Wielkiego były borowiki w śmietanie.

Fuj! Nie mógł jeść nasion?

Pytania i polecenia

- Co zrobił Kazimierz Wielki w celu podniesienia obronności państwa i jego powiększenia?
- W jaki sposób król starał się rozwinąć edukację?

To, co najważniejsze

Zakon krzyżacki

Niemiecki zakon rycerski. Krzyżacy przybyli do Polski w XIII w. Założyli nad Wisłą państwo zakonne, które powiększali także kosztem Polski.

Kazimierz Wielki panował w latach 1333–1370, syn Władysława Łokietka

Kazał zbudować 53 zamki, a 27 miast otoczyć murami obronnymi.

Przyłączył Ruś Halicką i podporządkował sobie Mazowsze.

Założył pierwszy w Polsce uniwersytet (1364) – Akademię Krakowską.

Za jego rządów wzrosło znaczenie Polski w Europie. Świadczył o tym zjazd monarchów w Krakowie (1364).

11 Unia Polski z Litwą

- Które ziemie Polski z 1000 r. znalazły się poza państwem Kazimierza Wielkiego? (Porównaj mapy na s. 48 i 62).

Król Jadwiga

Po śmierci Kazimierza Wielkiego na polskim tronie zasiadł jego siostrzeniec*, król Węgier Ludwik Węgierski. Kiedy zmarł, polscy możni panowie uznali za władczynię jego 10-letnią córkę – **Jadwigę**. W 1384 r. Jadwiga została koronowana na króla Polski.

Na króla? – dziwisz się pewnie. – Chyba królową?

O Jadwidze można powiedzieć i tak, i tak. Jako dziewczynka została oczywiście królową. Tyle że królowa na ogół była jedynie żoną króla i to on sprawował rządy. Tymczasem Jadwigę koronowano na prawdziwego króla Polski – takiego, który rządzi.

- ?** 1. Dlaczego można powiedzieć o królowej Jadwidze, że była królem?

Plany polskich możnych

Ledwo Jadwiga zasiadła na tronie, możni panowie zaczęli szukać dla niej męża. Śluby w rodzinach monarchów były najlepszym sposobem zawarcia sojuszu między państwami.

Jednak Jadwiga czuła się związana z austriackim księciem Wilhelmem. Gdy miała cztery lata, a Wilhelm

Jadwiga (ur. 1374, zm. 1399)

Pochodziła z rodziny królów Francji, lecz miała dwie polskie babcie. Była piękna, dobra i świetnie wykształcona. Mówiła po węgiersku, znała polski, niemiecki, włoski oraz łacinę. Polskę uważała za swoją nową ojczyznę i broniła jej interesów.

Portret z XX w.

* **siostrzeniec** – syn siostry

Władysław Jagiełło

(ur. ok. 1351, zm. 1434)

Pochodził z rodziny wielkich książąt Litwy. Mówił po litewsku oraz rusku, gdyż jego ojciec był Litwinem, a matka Rusinką. W Polsce nauczył się polskiego, ale nie umiał czytać ani pisać. Uwielbiał polowania i był znakomitym wodzem. Jako król Polski podobno nikogo nie skazał na śmierć, co w tamtych czasach należało do rzadkości.

Obraz Jana Matejki.

* **pretekst** – zmyślony powód; podaje się go po to, żeby ukryć prawdziwą przyczynę działania

Anioł nakłada koronę Jagielle i wręcza mu włócznię zakończoną krzyżem. Fresk z kaplicy Trójcy Świętej w Lublinie wykonany za życia króla.

osiem, rodzice kazali im wziąć „ślub na przyszłość”. Odtąd uchodzili za męża i żonę – którzy zamieszkają razem, gdy tylko królowna skończy dwanaście lat.

Jednak zaraz po dwunastych urodzinach Jadwiga miała prawo odwołać swój „ślub”. Polscy dostojnicy chcieli, żeby tak właśnie postąpiła – i poślubiła wielkiego księcia Litwy, **Jagiełłę**. Dlaczego?

Pod koniec XIV w. Litwa była ostatnim pogańskim państwem w Europie. Otaczali ją wrogowie: Wielkie Księstwo Moskiewskie, Krzyżacy i... Polska. Krzyżacy starali się podbić Litwę – co roku organizowali zbrojne wyprawy „misyjne” w głąb tego kraju. Z kolei sami Litwini często pustoszyli Polskę.

A jednak polscy i litewscy możni postanowili zawrzeć unię Polski z Litwą. **Unia** to związek dwóch lub więcej państw, które łączą się dla wspólnych korzyści. Możni mieli nadzieję, że dzięki unii Polska i Litwa połączą siły. Skończą się litewskie najazdy na Polskę, Litwa przyjmie chrzest, Krzyżacy stracą pretekst* do zbrojnych wypraw „misyjnych”, a Polska odzyska Pomorze Gdańskie i Śląsk.

Aby mogło dojść do unii, królowa Jadwiga musiała się zgodzić na poślubienie Jagiełły. Przyszłość Europy Środkowej zależała od decyzji dziewczynki, która dziś chodziłaby do piątej klasy.

2. Przedstaw sytuację Litwy pod koniec XIV w.
3. Dlaczego polscy dostojnicy chcieli, by królowa Jadwiga poślubiła Jagiełłę?

Jadwiga i Jagiełło

Dla dobra Polski, Litwy i chrześcijaństwa królowa Jadwiga zgodziła się poślubić 35-letniego Jagiełłę, którego nigdy wcześniej nie spotkała. Wiedziała jednak, że dzięki jej poświęceniu Litwini nawrócą się na chrześcijaństwo, a oba państwa zaczną współpracować, zamiast ze sobą walczyć.

W **1385** r. dostojnicy Polski i Litwy podpisali umowę o przyszłej unii. Stało się to w miejscowości Krewa na Litwie, dlatego mówimy o **umowie w Krewie**.

Samą **unię** oba państwa zawarły w początkach 1386 r. Zaraz potem Jagiełło przybył do Krakowa i przyjął chrzest, na którym otrzymał imię **Władysław**. Poślubił królową Jadwigę, po czym został koronowany na króla Polski. Odtąd państwo miało dwóch królów: Jadwigę i Władysława.

Po chrzcie Jagiełły Litwini też musieli przyjąć chrzest. Król zapoczątkował **dynastię Jagiellonów**, która władała Polską i Litwą od 1386 do 1572 r.

Unia polsko-litewska przetrwała ponad 400 lat.

Władysław Jagiełło i Jadwiga podtrzymują budynek Akademii Krakowskiej, którą odnowili. Obraz z XVI w.

- ? 4. Z jakich powodów królowa Jadwiga zgodziła się na małżeństwo z Jagiełłą?
5. Gdzie i kiedy zawarto umowę o unii polsko-litewskiej, a kiedy – samą unię?

Tekst źródłowy

Widzieliśmy i poznaliśmy jej nie-
zwykłą urodę, jej ujmujący* sposób
mówienia, jej szlachetny ród, ale
jeszcze szlachetniejsze obyczaje, jej
głębką pokorę, a przy tym (...) do-
stojeństwo. Widzieliśmy, (...) jak da-
leka była od wyszydzania* kogoś.
Nie wszczyniała kłótni ani nie była
gadatliwa. Nie unosiła się gniewem
bez słusznej konieczności.

Stanisław ze Skarbmierza, *Kazanie
na pogrzebie królowej Jadwigi, 1399 r.*

- Co duchowny mówi o obyczajach Jadwigi i jej stosunku do innych?

* **ujmujący** – taki, który zjednuje sobie
sympatię i zaufanie

* **wyszydzać** – drwić z kogoś, ośmie-
szać go

Św. Jadwiga

Królowa Jadwiga broniła interesów Polski podczas
spotkań z innymi władcami, m.in. z wielkim mis-
trzem krzyżackim. Troszczyła się o biednych i cho-
rych, wspierała szpitale oraz klasztory.

Królowej bardzo zależało na odrodzeniu Aka-
demii Krakowskiej. Uczelnia podupadła, gdy zmarł
Kazimierz Wielki. Jadwiga zapisała w testamencie
wszystkie swoje kosztowności i 10 kilogramów złota
na rzecz odnowienia Akademii.

W 1399 r. królowa urodziła córeczkę, która prze-
żyła tylko trzy tygodnie. Kilka dni później zmarła
sama Jadwiga.

Jej śmierć wstrząsnęła Polską. Jadwiga miała zale-
dwie 25 lat, była powszechnie kochana za swą dobroć
i mądrość. W XX w. papież Jan Paweł II ogłosił ją świętą.

6. Co zrobiła królowa Jadwiga, by odnowić Akademię
Krakowską?

7. Dlaczego śmierć królowej wstrząsnęła Polską?

Pytania i polecenia

A. Wyjaśnij, jak doszło do zawarcia unii Polski z Litwą.

B. Przedstaw zasługi królowej Jadwigi dla Polski i Litwy.

To, co najważniejsze

Państwo	Polska	Litwa
Władca	królowa Jadwiga (od 1384 r.)	wielki książę Jagiełło
Możni wierzyli, że dzięki unii	oba państwa połączą siły, • skończą się litewskie najazdy, • Polska odzyska Pomorze Gdańskie i Śląsk.	oba państwa połączą siły, • Litwa przy- mie chrzest, • Krzyżacy stracą pretekst do zbrojnych wypraw „misyjnych”.
Zawarcie unii polsko-litewskiej	Dostojnicy Polski i Litwy podpisali umowę w Krewie (1385). • Oba państwa za- warły unię (1386). • Jagiełło ochrzcił się w Krakowie i otrzymał imię Władysław, a następnie poślubił Jadwigę i został koronowany na króla Polski (1386).	
Zasługi królowej Jadwigi	Dla dobra Polski, Litwy i chrześcijaństwa wyszła za mąż za Jagiełłę. • Broniła interesów Polski. • Troszczyła się o biednych i chorych. • Zapisała w testamencie środki na odnowienie Akademii Krakowskiej.	

Rycerze i ich zamki

X | XI | XII | XIII | XIV | XV | XVI

Kim byli rycerze?

Rycerze byli zawodowymi wojownikami. Utrzymywali się z ziemi, którą przekazał im król albo książę.

Każdy rycerz ślubował wierność swemu władcy. Na jego wezwanie musiał się stawić na wyprawę wojenną. Żeby nie wyjść z wprawy, codziennie ćwiczył się w walce.

▲ Pasowanie na rycerza. Zostawał nim giermek, tzn. pomocnik rycerza. Ilustracja z przełomu XIX i XX w.

Kopia turniejowa z tępym zakończeniem; w bitwie rycerz walczył kopią z ostrym grotem.

Przyłbica, czyli hełm z opuszczaną zasłoną, która chroniła twarz.

Tarczą rycerz zastaniał się przed uderzeniami kopii, miecza lub topora.

Zbroja końska osłaniała głowę konia. Były też zbroje zastaniające całego rumaka, z wyjątkiem pyska i nóg.

Zbroja chroniła rycerza, ale pozwalała mu na swobodę ruchów.

Miecz.

Rycerze byli nieraz... zwykłymi zabijakami. Ich obyczaje łagodził Kościół. Szerzył on ideał rycerza bez skazy: dobrego chrześcijanina, wiernego swemu władcy, uprzejmego wobec dam i broniącego słabszych. Do dziś „rycerskość” oznacza odwagę, szlachetność oraz grzeczność w stosunku do kobiet.

1. Kim byli rycerze?
2. Co oznacza określenie: rycerz bez skazy?

▲ Członek bractwa rycerskiego w zbroi wzorowanej na XV-wiecznej.

Na rycerskim zamku

Bogatsi rycerze mieszkali w zamkach, mniej zamożni – w wieżach obronnych lub drewnianych dworach. Podczas częstych wojen zamki zapewniały bezpieczeństwo ich mieszkańcom i krajowi.

Tak mógł wyglądać zamek.

- 1 Brama.** Przed nią znajdował się most zwodzony, który podnoszono na noc, a także w razie niebezpieczeństwa.
- 2 Fosa,** czyli głęboki rów na ogół wypełniony wodą.
- 3 Baszta,** tzn. wieża obronna.
- 4 Działanie.**
- 5 Cysterna na wodę deszczową,** którą można było pić w razie oblężenia.
- 6 Kuźnia,** gdzie kowal kuł podkowy, miecze, kosy i inne przedmioty z metalu.
- 7 Piekarnia.**
- 8 Wieża,** w której mieszkał pan zamku z rodziną. Jeśli wróg zdobył zamkowe mury, wieża stawała się ostatnim punktem obrony.
- 9 Otwór,** przez który sphywała woda deszczowa.
- 10 Zbiornik na wodę deszczową.**
- 11 Kuchnia.**
- 12 Sypialnia pana zamku.**
- 13 Skarbiec,** gdzie pan zamku trzymał pieniądze i kosztowności.
- 14 Sala jadalna.**
- 15 Sala tronowa,** w której pan zamku przyjmował ważnych gości i sprawował sądy.
- 16 Zbrojownia,** gdzie trzymano broń i zbroje załogi zamku.

- 17 Kaplica.**
- 18 Sypialnia dam.**
- 19 Magazyn żywności.**
- 20 Loch zamkowy,** w którym przetrzymywano więźniów i jeńców wojennych.

- 21 Latryny,** czyli ubikacje. Przez otwór w podłodze nieczystości spadały do fosy.

- Które elementy zamku służyły jego obronie?
- Jakie funkcje, poza obronnymi, pełnił zamek?
- Porównaj zamek z grodem słowiańskim na s. 36–37 i wymień najważniejsze różnice między tymi budowlami.

12 Wielka wojna z zakonem krzyżackim

▲
Członkowie bractwa rycerskiego w strojach Krzyżaków.

Zamek w Malborku. Rzeka płynąca wzdłuż jego murów to Nogat.
▼

- Przypomnij, kiedy i w jaki sposób Krzyżacy znaleźli się nad Bałtykiem.

Dlaczego wybuchła wojna z zakonem?

W latach 1308–1309 Krzyżacy podstępnie zajęli Pomorze Gdańskie, które należało do Polski. Dopiero wtedy okazało się, że są jej wrogami – silnymi i przebiegłymi.

W drugiej połowie XIV w. państwo krzyżackie stało się potęgą. Jego stolicą był zamek w Malborku – jeden z najpotężniejszych w Europie.

Krzyżacy utrzymywali w tym czasie pokój z Polską, gdyż skupili się na podboju Litwy.

Co roku organizowali przynajmniej jedną zbrojną wyprawę „misyjną” przeciwko Litwie. Zapraszali na nią „gości” – tzn. rycerzy z Zachodu – którzy wierzyli, że walka z poganami podoba się Bogu.

Unia polsko-litewska była straszliwym ciosem dla Krzyżaków. Ich skłócenie przeciwnicy połączyli siły. Do tego zakon nie miał już kogo nawracać. Państwo krzyżackie stało się niepotrzebne!

Mimo to Krzyżacy wciąż organizowali zbrojne wyprawy „misyjne” w głąb Litwy. Rozgłaszali też po Europie plotki, że Jagiełło to fałszywy chrześcijanin.

Polsce zakon chwilowo nie zagrażał, ale przecież Polska była połączona z Litwą! Ponadto Polacy chcieli odzyskać Pomorze Gdańskie.

W 1409 r. zakon zagroził Litwie otwartą wojną. Polski poseł oświadczył wtedy w Malborku: „Wrogów Litwinów uważamy za naszych wrogów”.

W odpowiedzi Krzyżacy zaatakowali Polskę. Tak rozpoczęła się **wielka wojna** Polski i Litwy z zakonem krzyżackim. Trwała ona w latach **1409–1411**.

- ?** 1. W jaki sposób okazało się, że Krzyżacy są wrogami Polski?
2. Co się zmieniło w sytuacji zakonu po zawarciu unii polsko-litewskiej?

Rok 1410

Latem 1410 r. wojska Polski i Litwy wkroczyły do państwa zakonnego. Dowodził nimi Władysław Jagiełło. Król prowadził swoją armię prosto na Malbork.

Wrogie wojska spotkały się **15 lipca 1410 r.** na Mazurach. Stoczyły tam **bitwę pod Grunwaldem**.

Armia polsko-litewska liczyła ok. 30 tysięcy ludzi – nie tylko Polaków i Litwinów, lecz także Rusinów, Czechów, a nawet Tatarów. Najwybitniejszym polskim rycerzem był **Zawisza Czarny z Garbowa**.

Z kolei w 20-tysięcznej armii zakonu znajdowało się zaledwie 250 Krzyżaków. Resztę stanowili zwykli rycerze z państwa zakonnego, „goście” z Zachodu oraz najemnicy, tzn. ludzie walczący za pieniądze.

Zawisza Czarny z Garbowa

(ur. ok. 1370, zm. 1428)

Był najstojniejszym polskim rycerzem. Wiernie służył królowi Polski – m.in. jako poseł królewski. Walczył mężnie pod Grunwaldem, wygrywał turnieje rycerskie w kraju i za granicą i nigdy nie złamał danego słowa. Do dziś mówimy, że można na kimś polegać jak na Zawiszy.

Tak wyobrażał go sobie Jan Matejko.

Żeby zaskoczyć Krzyżaków przeprawą przez Wisłę, Polacy zbudowali most na łożdach, spławili go w pobliże państwa zakonnego, zmontowali i w trzy dni przeszli na drugi brzeg.

E tam... Papugi by przeffrrunęły w kilka minut.

Bitwa pod Grunwaldem

Bitwa zaczęła się około południa i trwała do wieczora. Przed walką polscy rycerze odśpiewali *Bogurodnicę* – pieśń religijną śpiewaną przy ważnych okazjach, tak jak dziś hymn państwowy.

Walka była zażarta. Przez kilka godzin wielki mistrz zakonu nie brał w niej udziału. Dopiero gdy uznał, że ma przed sobą wszystkie wojska Polski i Litwy, postanowił rozstrzygnąć bitwę jednym uderzeniem. Poprowadził do ataku najlepsze oddziały zakonu.

Św. Stanisław modli się do Boga o polskie zwycięstwo.

Wielki mistrz Ulrich von Jungingen.

Chorągiew krzyżacka, która chyli się ku ziemi (w przeciwieństwie do polskiej).

Dwaj wojownicy: jeden z toporem w rękę i w kapturze kata na głowie, drugi z włócznią św. Maurycego (nikt nią nie walczył pod Grunwaldem). Matejko wymyślił te postacie, bo chciał pokazać, że klęska Krzyżaków to wykonanie sprawiedliwego wyroku niebios.

Jednak Jagiełło miał jeszcze rezerwy jazdy i piechoty. Ich natarcie przesądziło o wyniku bitwy – i właśnie ten moment ukazał Jan Matejko na obrazie *Bitwa pod Grunwaldem*.

- Wymień dowódców oraz najważniejszych uczestników bitwy pod Grunwaldem.
- Co zadecydowało o wyniku bitwy?

Wielki książę litewski Witold, stryjeczny brat Jagiełły.

Polska chorągiew.

Władysław Jagiełło nie walczy, lecz dowodzi armią i ani na chwilę nie traci nad nią kontroli.

Zawisza Czarny z Garbowa.

Marcin z Wrocimowic z chorągwią Królestwa Polskiego.

Czech Jan Žižka walczy po stronie Polaków.

Działania wojenne w 1410 r.

- W pobliżu jakiego miasta Polacy przeprawili się przez Wisłę?
- Skąd ruszyła im na spotkanie armia krzyżacka?

LEGENDA

- ziemie podporządkowane Polsce
- granice ziem czasowo zajętych przez zakon
- trasa przemarszu wojsk polskich i litewskich
- trasa przemarszu wojsk krzyżackich
- oblężenie
- ważniejsze bitwy

Bitwa zakończyła się straszliwą klęską wojsk zakonnych. Poległo ok. 200 Krzyżaków, wśród nich wielki mistrz i prawie wszyscy najwyżsi dostojnicy państwa. Potęga zakonu została raz na zawsze złamana.

3. Podaj liczebność i skład obu armii.
4. Gdzie i kiedy doszło do bitwy? Jakim wynikiem się zakończyła?

Skutki wielkiej wojny

W 1411 r. Polska i Litwa oraz zakon krzyżacki zawarły **pierwszy pokój toruński**. Na jego mocy Polska odzyskała ziemię dobrzyńską. Pomorze Gdańskie pozostało w rękach Krzyżaków. Musieli jednak zapłacić Polsce ogromne odszkodowanie wojenne.

Po przegranej wojnie państwo krzyżackie nigdy nie wróciło do dawnej świetności. Tymczasem Polska i Litwa stawały się coraz silniejsze. W późniejszych latach Polska wygrała kolejne wojny z Krzyżakami.

5. Przedstaw postanowienia pierwszego pokoju toruńskiego.

Pytania i polecenia

- A. Kto i z jakiego powodu rozpoczął wielką wojnę?
- B. Omów przebieg tego konfliktu.
- C. Przedstaw skutki wielkiej wojny.

To, co najważniejsze

Wielka wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim (1409–1411)

Przyczyny	Zakon dążył do powiększenia swego państwa kosztem Litwy (zbrojne wyprawy „misyjne”). • Polska chciała odzyskać Pomorze Gdańskie. • Zakon zagroził Litwie otwartą wojną, a Polska stanęła po stronie Litwy.
Przebieg	Wojska krzyżackie zaatakowały Polskę. • 15 lipca 1410 r. wojska polsko-litewskie zadały Krzyżakom klęskę w bitwie pod Grunwaldem.
Skutki	W 1411 r. Polska i Litwa podpisały z zakonem pierwszy pokój toruński. Na jego mocy Polska odzyskała ziemię dobrzyńską. • Klęska bardzo osłabiła zakon.

Polska spichlerzem Europy

wojna
trzynastoletnia
1454-1466

XIV

XV

XVI

XVII

XVIII

1466

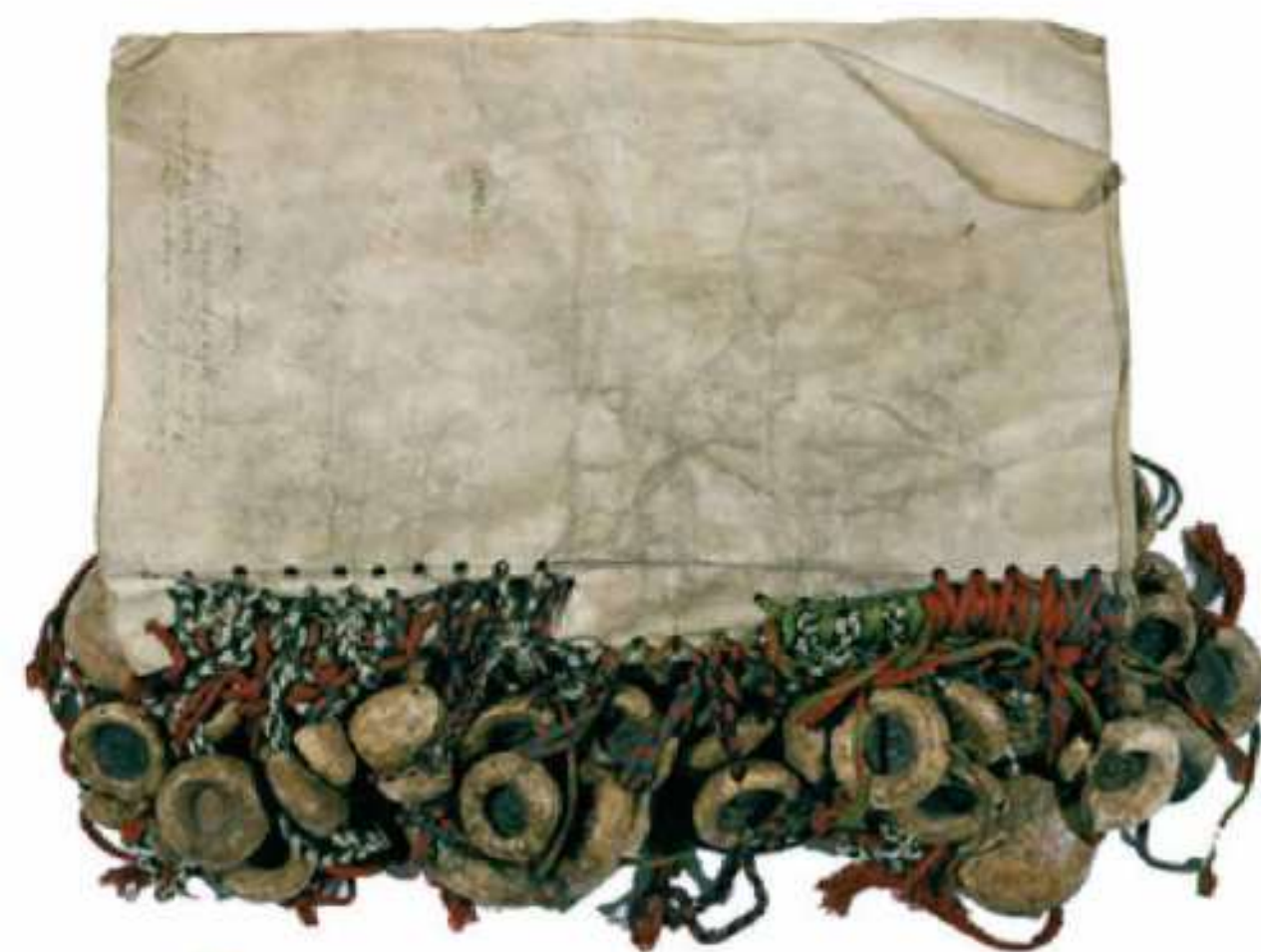
odzyskanie przez Polskę
Pomorza Gdańskiego

Odzyskanie Pomorza Gdańskiego

W latach 1454–1466 Polska stoczyła i wygrała wojnę trzynastoletnią z zakonem krzyżackim. W 1466 r. obie strony podpisały **drugi pokój toruński**. Na jego mocy Pomorze Gdańskie wróciło do Polski.

Największą korzyścią ze zwycięstwa było odzyskanie portu w Gdańsku. Odtąd Polacy mogli zarabiać na handlu morskim z krajami Europy Zachodniej. Wcześniej zyski z tego handlu czerpali Krzyżacy.

1. Kiedy i w jaki sposób Polska odzyskała Pomorze Gdańskie?
2. Wyjaśnij, na czym polegała główna korzyść z odzyskania tych ziem.

Dokument drugiego pokoju toruńskiego. U dołu przywieszono odciski pieczęci dostojników, którzy byli świadkami zawarcia pokoju.

Pomorze Gdańskie i państwo zakonne po wojnie trzynastoletniej

• Które miasta znalazły się w granicach Polski w 1466 r.?

LEGENDA

- granice państwa zakonnego w 1454 r.
- Polska w 1454 r.
- ziemie przyłączone do Polski w 1466 r.
- ziemie państwa zakonnego podporządkowane Polsce w 1466 r.
- ziemie podporządkowane Polsce

Koga

Był to statek handlowy, w razie potrzeby służący jako okręt wojenny. Kogi pływały po Bałtyku od XII do XV w. Zawijały także do portu w Gdańsku. Koga widniała nawet w dawnym herbie tego miasta.

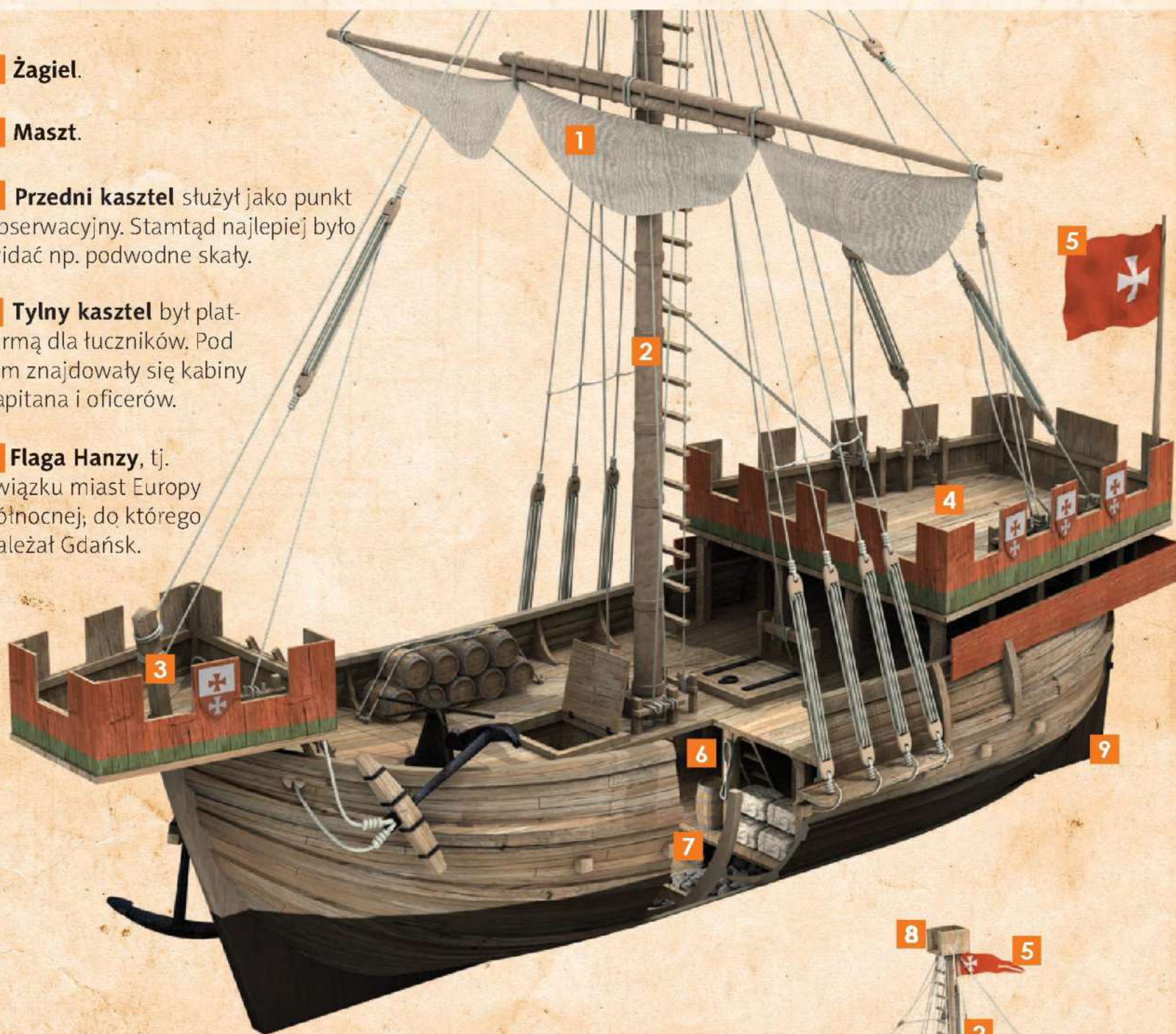
1 Żagiel.

2 Maszt.

3 Przedni kasztel służył jako punkt obserwacyjny. Stamtąd najlepiej było widzieć np. podwodne skały.

4 Tylny kasztel był platformą dla łuczników. Pod nim znajdowały się kabiny kapitana i oficerów.

5 Flaga Hanzy, tj. związku miast Europy Północnej, do którego należał Gdańsk.

6 Ładownia mogła pomieścić do 290 ton towarów.

7 Kamienie obciążały okręt, żeby się nie przewrócił.

8 Bocianie gniazdo stanowiło znakomity punkt obserwacyjny.

9 Ster.

- ?**
- Wskaż na ilustracji i nazwij części kogi, w których: a) mieszkał kapitan, b) przewożono ładunek.
 - Do czego służyły: a) przedni kasztel, b) bocianie gniazdo, c) kamienie na dnie kogi?

Gdańsk w początkach XVII w.

Gdański handel

Polska była krajem rolniczym. Właściciele pól zbierali więcej zboża, niż potrzebowali. Część ładowali więc na łodzie lub statki i spławiali Wisłą do Gdańska, gdzie sprzedawali je gdańskim kupcom.

Kupcy odsprzedawali polskie zboże kapitanom statków z Zachodu, które przyływały do portu w Gdańsku. Rzecz jasna, sprzedawali je drożej, niż kupowali, żeby zarobić na pośrednictwie w handlu.

Zachód potrzebował polskiego zboża, gdyż rozwijały się tam miasta. Ich mieszkańcy na ogół nie uprawiali pól, dlatego musieli kupować jedzenie. Przez 150 lat sprzedaż polskiego zboża przez Gdańsk ciągle rosła. W 1470 r. gdańszczanie sprzedali na Zachód 5 tysięcy ton żyta i pszenicy, a na początku XVII w. – ponad 250 tysięcy ton. Polska stała się spichlerzem* Europy, oczywiście jednym z wielu.

Oprócz zboża Polacy sprzedawali gdańskim kupcom skóry i futra, smołę, воск, miód oraz drewno

Statki i łodzie na rzece Motławie w Gdańsku. To tu znajdował się dawny gdański port. Rysunek z XXI w.

* **spichlerz** – magazyn, w którym przechowuje się zboże

Gdański Żuraw był dźwigiem portowym, który służył do rozładunku i załadunku statków.

Bazylika Mariacka. Gdańszczanie zaczęli jej budowę w 1343 r., a skończyli 159 lat później! Świątynia może pomieścić 25 tysięcy ludzi.

potrzebne do budowy okrętów. Z kolei zachodnie statki przywoziły do Gdańska tkaniny ozdobne, ubrania, broń, wino, naczynia... Polacy kupowali te towary za pieniądze uzyskane ze sprzedaży zboża.

- ? 3. W jaki sposób polskie zboże trafiało na Zachód?
4. Czym handlowano w Gdańsku?

Najbogatsze miasto w Polsce

W XVI w. Gdańsk liczył ok. 40 tysięcy mieszkańców, czyli prawie dwa razy więcej niż Kraków, ówczesna stolica Polski. Był największym i najbogatszym miastem w państwie.

Dzięki zyskom z handlu gdańszczanie zbudowali potężne mury obronne, ratusz i zbrojownię, gdzie trzymali broń. Wzniesli także liczne świątynie. Bazylika Mariacka w Gdańsku do dziś jest największym na świecie kościołem zbudowanym z cegły.

- ? 5. Co świadczyło o zamożności dawnego Gdańska?

13

o Akademii Krakowskiej

XIV

1364

założenie
Akademii
Krakowskiej

XV

1400

odnowienie Akademii
Krakowskiej

XVI

1473

narodziny
Mikołaja
Kopernika

1543

śmierć
Mikołaja Kopernika

- Kto i gdzie założył pierwszy uniwersytet w Polsce?

Uniwersytet Jagielloński

Po śmierci Kazimierza Wielkiego Akademia Krakowska podupadła. Dlatego królowa Jadwiga postanowiła doprowadzić do jej odrodzenia. W testamencie zapisała uczelni wszystkie swoje klejnoty. W 1400 r., już po śmierci Jadwigi, król Władysław Jagiełło odnowił Akademię. Po wiekach uczelnię nazwano **Uniwersytetem Jagiellońskim** – na cześć Jadwigi i Jagiełły. Taką nazwę nosi ona do dzisiaj.

Jeden z rektorów Akademii Krakowskiej oburzał się, że na ulicy żacy nie przyklękają przed nim na kolano!

Ciekawe, czy ty byś przyklęknął przed dyrrrektorrrrem szkoły?

Rekonstrukcja kamienicy Pęcherza (tak się nazywał jej właściciel: Pęcherz z Rzeszotar). Król kupił ją na pierwszą siedzibę odnowionej Akademii Krakowskiej.

Collegium Maius (czytaj: kolegium majus), czyli XV-wieczny budynek Uniwersytetu Jagiellońskiego. Powstał z kamienicy Pęcherza powiększonej o sąsiednie domy.

* **teolog** – ktoś, kto zajmuje się teologią, czyli nauką o Bogu

Tak mogły wyglądać otrzęsiny krakowskich żaków.
Rysunek z XXI w.

W XV w. Akademia Krakowska słynęła w Europie. Na wysokim poziomie stały zwłaszcza matematyka i astronomia. Do Krakowa po naukę przybywali Czesi, Węgrzy, Niemcy, Włosi, Holendrzy – i nie tylko.

Przybysze nie musieli się uczyć polskiego, ponieważ wykłady odbywały się po łacinie. Był to międzynarodowy język ludzi wykształconych. Kto znał łacinę, ten mógł studiować w każdym kraju Europy.

Akademia Krakowska kształciła teologów*, prawników, lekarzy, matematyków i astronomów.

Żakiem, czyli studentem, mógł zostać każdy chłopiec (dziewczynek nie przyjmowano). Zdarzali się nawet ośmioletni żacy! Jednak najwybitniejszy student Akademii, **Mikołaj Kopernik**, rozpoczął studia w wieku 18 lat.

- ? 1. Co świadczy o tym, że Akademia Krakowska była znana w Europie?
2. Kogo kształciła krakowska uczelnia?

Życie żaków

Mikołaj Kopernik został zapewne poddany obrzędowi otrzęsin. Był to „chrzest” świeżo upieczonych żaków. Starsi koledzy przyczepiali im ośle uszy na znak głupoty, po czym „ociosywali” ich drewnianymi piłami i siekierami.

Wykłady w Akademii Krakowskiej zaczynały się o świcie. Żacy siedzieli na ławach albo na słomie. Tylko profesorowie mieli książki, gdyż kosztowały one majątek. Wykładowca odczytywał żakom urywek książki, a potem objaśniał go własnymi słowami. Zeszytów nie było. Studenci robili notatki rylcem na woskowych tabliczkach. Niewiele się na nich mieściło, toteż musieli dobrze zapamiętywać słowa profesora.

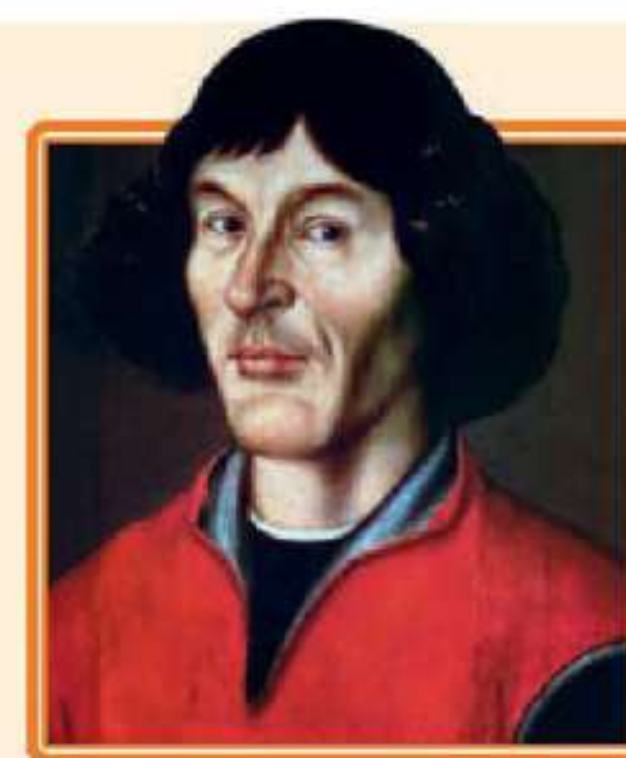

3. Czym były otrzęsiny?
4. Porównaj zajęcia w Akademii Krakowskiej z lekcjami w twojej szkole.

Odkrycie Mikołaja Kopernika

W XV w. uczonymi byli prawie wyłącznie duchowni. Teologię uważali za najważniejszą z nauk, a Biblię rozumieli dosłownie. Opisuje ona np., jak pewnego dnia Bóg zatrzymał słońce na niebie. Uczni stwierdzili więc, że Słońce krąży wokół nieruchomej Ziemi – a wraz ze Słońcem krążą Księżyc i planety.

Astronomowie zauważyli jednak, że owszem, Słońce „krąży” wokół naszego globu, Księżyc też, ale planety – nie. Co jakiś czas wykonywały dziwne pętle, a nawet się cofały. Coś było nie tak. Tylko co?

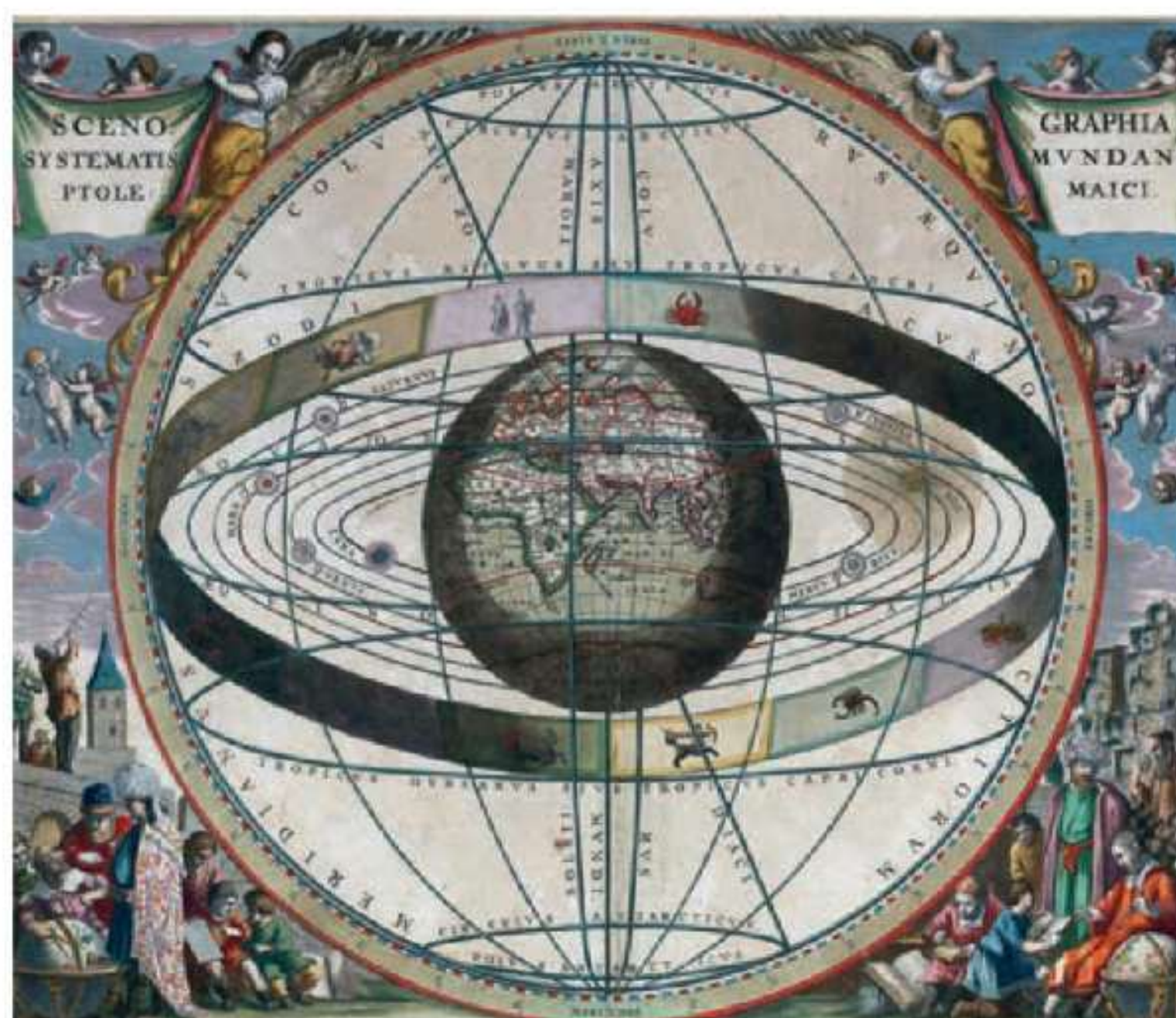

Mikołaj Kopernik

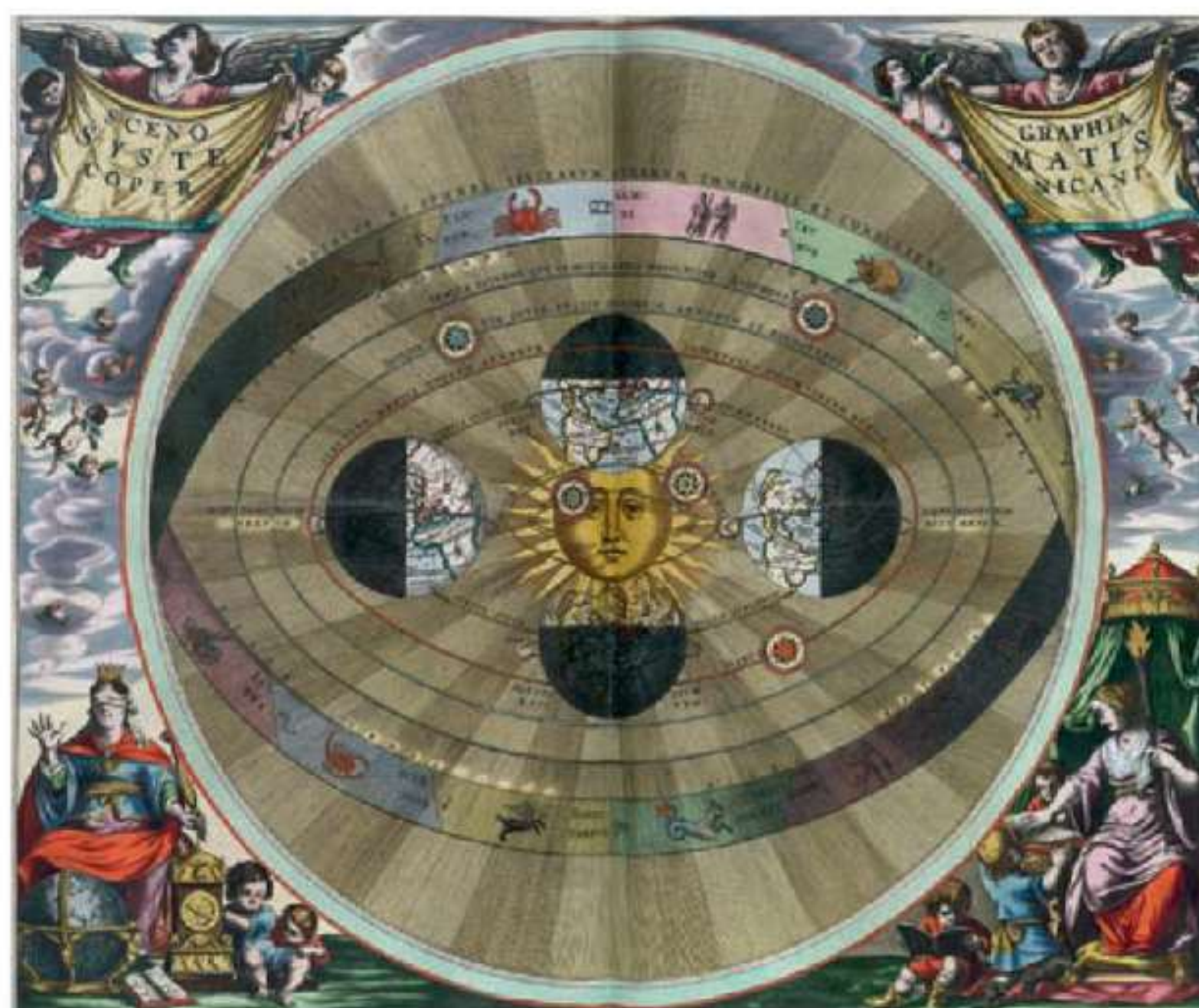
(ur. 1473, zm. 1543)

Urodził się w Toruniu. Studiował w Akademii Krakowskiej, a potem na włoskich uczelniach. Wrócił do Polski jako człowiek wszechstronnie wykształcony: lekarz, prawnik, ekonomista, duchowny, tłumacz – a przede wszystkim astronom. W czasie wojny z Krzyżakami skutecznie kierował obroną Olsztyna. Kopernik mieszkał przez wiele lat we Fromborku na Warmii. Pracował tam nad odkryciem naukowym, które całkowicie zmieniło ludzkie wyobrażenia o wszechświecie.

Portret z XVI w.

Wyobrażenie wszechświata przed odkryciem Kopernika: wokół nieruchomej Ziemi krążą Słońce, Księżyc i planety. Ilustracja z 1660 r.

Wyobrażenie wszechświata po odkryciu Kopernika: wokół nieruchomego Słońca krążą Ziemia, Księżyc i inne planety. Ilustracja z 1660 r.

Rekonstrukcja twarzy Mikołaja Kopernika dokonana po odnalezieniu jego czaszki w 2005 r.

Odpowiedź na to pytanie znalazł absolwent* Akademii Krakowskiej, polski astronom Mikołaj Kopernik. W pierwszej połowie XVI w. udowodnił, że to **Ziemia** wraz z Księżycem i inne planety **krażą wokół Słońca**. Doszedł też do wniosku, że Ziemia obraca się wokół własnej osi. Z ruchu obrotowego naszej planety wynikają dzień i noc.

Było to jedno z największych odkryć naukowych w dziejach. Może właśnie dlatego ludzie nie od razu uwierzyli Kopernikowi. Teologowie protestowali: przecież Biblia nie może się mylić! Dopiero z czasem zrozumieli, że nie jest ona dziełem naukowym. Trzeba odróżnić sprawy wiary od tego, co autorzy Biblii wiedzieli o świecie.

Dziś możemy łatwo sprawdzić teorię* Kopernika. Ale w XVI w. tylko geniusz umiał dostrzec w „wędrówce” słońca coś, czego nie widział nikt.

* **absolwent** – ktoś, kto ukończył szkołę lub uczelnię

* **teoria** – zbiór poglądów, które mają wyjaśnić jakieś zjawisko

5. Co odkrył Mikołaj Kopernik?

6. Dlaczego teologowie nie chcieli uznać odkrycia Kopernika?

Pytania i polecenia

- A. Dlaczego krakowską uczelnię nazywamy dziś Uniwersytetem Jagiellońskim?
- B. Omów życie krakowskich żaków.
- C. Kim był i czego dokonał Mikołaj Kopernik?

To, co najważniejsze

Akademia
Krakowska

Dzięki królowej Jadwidze została odnowiona przez Władysława Jagiełłę (1400). Na cześć monarchów dziś nosi nazwę: Uniwersytet Jagielloński.

W Akademii studiowali żacy, czyli studenci (tylko chłopcy). Uczelnia słynęła z wysokiego poziomu matematyki i astronomii.

Mikołaj Kopernik
(1473–1543)

Był absolwentem Akademii Krakowskiej i polskim astronomem.

Dokonał jednego z największych odkryć naukowych w dziejach: udowodnił, że to Ziemia z Księżycem i inne planety krążą wokół Słońca. Doszedł też do wniosku, że Ziemia obraca się wokół własnej osi.

Złoty wiek kultury polskiej

Czasy zygmuntofskie

W 1507 r. królem Polski został wnuk Władysława Jagiełły, **Zygmunt I**, nazwany potem **Starym**. Gdy zmarł, samodzielne rządy objął jego syn **Zygmunt II August**. Ponieważ nie miał dzieci, po jego śmierci (1572) dynastia Jagiellonów na polskim tronie wygasła.

Zygmunt August na portrecie z XVI w. Król był bardzo wykształcony, lubił muzykę i świetnie jeździł konno.

Sala Poselska w zamku na Wawelu. Obradował w niej sejm, a król przyjmował posłów zagranicznych.

Ratusz w Poznaniu, przebudowany w XVI w. pod kierunkiem włoskiego architekta.

Kaplica Zygmuntowska na Wawelu.

Lata panowania obu Zygmuntów nazywamy **czasami zygmuntowskimi**. Wypełniły one większość **złotego wieku**, który trwał od 1507 do 1586 r. Był to najpomyślniejszy okres w naszej historii. Połączona z Litwą Polska należała do europejskich potęg. Wojny toczyły się przy granicach kraju lub poza nimi. W 1525 r. przestało istnieć państwo krzyżackie, zagrożające Polsce od ponad 200 lat.

? 1. Jaki okres w dziejach Polski nazywamy złotym wiekiem? Dlaczego?

Wawel Zygmunta Starego

W 1518 r. król Zygmunt Stary ożenił się z włoską księżniczką **Boną**. Włochy wyprzedzały wtedy resztę Europy pod względem rozwoju nauki i kultury. Wraz z Boną przyjechali do Krakowa dworzanie, uczeni oraz artyści z Italii. Włoscy architekci projektowali ratusze i kamienice w Poznaniu, Tarnowie, Lublinie oraz innych miastach.

Zygmunt Stary polecił im przebudować we włoskim stylu zamek na Wawelu. Sam pouczał architektów, jak ma wyglądać każda część zamku. Krużganki, czyli korytarze wokół budynku, ozdobiono arkadami, tzn. kolumnami połączonymi łukami. Do komnat wstawiono duże prostokątne okna, które wpuszczały więcej światła.

Na wieży katedry wawelskiej zawisł **dzwon Zygmunt**, nazwany tak na cześć Zygmunta Starego. Jest tam do dziś. Bije tylko w święta kościelne i państwowe oraz dla uczczenia wyjątkowych wydarzeń – np. wyboru Polaka na papieża w 1978 r.

Na polecenie króla dobudowano też do katedry wawelskiej przepiękną **kaplicę Zygmuntowską**, którą zaprojektował włoski architekt. Zostali w niej pochowani Zygmunt Stary i Zygmunt August.

? 2. Kogo sprowadziła do Polski królowa Bona?
3. Co się zmieniło na zamku wawelskim za panowania Zygmunta Starego?

Książki i arrasy Zygmunta Augusta

Zygmunt Stary lubił muzykę, ale nie był mołem książkowym. W królewskiej bibliotece na Wawelu miał ok. 70 książek. Jego syn, świetnie wykształcony Zygmunt August, zgromadził ich 4 tysiące. Był to wówczas ogromny księgozbiór – choć biblioteka w twojej szkole może liczyć więcej książek, niż miał ich kiedyś król.

Zygmunt August zbierał nie tylko książki, lecz także obrazy. Dzięki niemu zamek na Wawelu wzbogacił się też o kolekcję arrasów. Były to ozdobne tkaniny wykonane tak, by kolorowe nici utworzyły jakiś obraz. Król zamówił je w Brukseli (obecnie stolica Belgii) i kazał upiększyć nimi ściany zamkowych komnat. Do dziś zachowało się w Krakowie 136 **arrasów wawelskich**.

- ? 4. Wymień zainteresowania króla Zygmunta Augusta.
5. Czym są arrasy wawelskie?

▲ Biblijny Noe. Fragment arrasu *Budowa arki Noego*.

Dziedziniec zamku na Wawelu. Arkadowe krużganki znajdują się na parterze i na pierwszym piętrze.

14 Założyciel Zamościa

- Od którego roku dynastia Jagiellonów rządziła Polską?
- Kto był pierwszym królem z tej dynastii?

Wolna elekcja

W XV w. rycerstwo przekształciło się w **szlachtę**. Różnica między nimi polegała na tym, że rycerstwo nie miało wpływu na rządy państwem, podczas gdy szlachta decydowała o wielu sprawach Polski i Litwy. Np. po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów (1572) ustaliła, jak wybrać nowego władcę.

Wolna elekcja na obrazie Jana Matejki. Na pierwszym planie widać szopę, czyli wielki namiot dla dostojników.

Odtąd każdy szlachcic z kraju i zagranicy mógł się starać o polską koronę, a każdy polski i litewski szlachcic miał prawo osobiście głosować na swego kandydata.

Ten sposób wybierania króla nazwano **wolną elekcją**. Miała ona bardzo poważną wadę: władcom z wyboru bardziej zależało na interesach własnego kraju czy rodziny niż na dobru **Rzeczypospolitej**. Tak od drugiej połowy XVI w. nazywano państwo polsko-litewskie.

1. Wyjaśnij różnicę między rycerstwem a szlachtą.
2. Na czym polegała wolna elekcja?

Król Stefan Batory

W 1576 r. szlachta wybrała na króla węgierskiego księcia **Stefana Batorego**. Monarcha liczył sobie 42 lata i dotąd rządził księstwem Siedmiogrodu. Była to jedna z trzech części ówczesnych Węgier. Drugą część podbili Turcy, a trzecia znajdowała się pod władzą Austrii.

Batory chciał wykorzystać siły Rzeczypospolitej, by wyzwolić swą ojczyznę spod tureckiego panowania. Najpierw zamierzał pokonać władcę Moskwy* cara Iwana Groźnego. Potem planował uderzenie na Turków na czele połączonych wojsk polsko-moskiewskich.

Wojna z Turcją wcale nie leżała w interesie Polski. Natomiast starcie z Moskwą było nieuniknione, ponieważ Iwan Groźny zajął polskie Inflanty (dzisiejsze ziemie Łotwy i Estonii). Tak zaczęła się wojna Polski z Moskwą (1577–1582).

Stefan Batory był znakomitym wodzem. Zorganizował trzy wyprawy wojenne, w wyniku których Rzeczpospolita odzyskała Inflanty. Planował następną wojnę z Moskwą, lecz przeszkodziła mu niespodziewana śmierć.

3. Przedstaw plany Stefana Batorego.
4. Kiedy trwała i czym się zakończyła wojna Polski z Moskwą?

Stefan Batory rozmawiał z Polakami po łacinie! Niby uczył się polskiego, ale kiepsko mu szło. A łacinę znał świetnie, tak samo jak szlachta.

Stefan Batory. Portret wykonany za życia króla.

* **Moskwa** – potoczna nazwa Wielkiego Księstwa Moskiewskiego, a potem Carstwa Rosyjskiego

Wojna Rzeczypospolitej z Moskwą

- Wskaż na mapie Inflanty.
- Wymień miejscowości oblegane podczas wojny z Moskwą.

LEGENDA

- granice Rzeczypospolitej w 1582 r.
- tereny podporządkowane Rzeczypospolitej
- obleżenie

Jan Zamoyski

(ur. 1542, zm. 1605)

Magnat, mąż stanu, wódz, doradca Zygmunta Augusta i Stefana Batorego. Z wykształcenia prawnik, studiował na uniwersytetach w Paryżu, Strasburgu i Padwie. Po śmierci Batorego stanął po stronie wybranego przez szlachtę króla Zygmunta III Wazy i pokonał wojska jego rywala w krwawej bitwie pod Byczyną na Śląsku (1588). Portret z początku XVII w.

* **rozejm** – zawieszenie broni, przerwanie działań wojennych

Wódz i mąż stanu

Doradcą oraz najbliższym współpracownikiem Stefana Batorego był **Jan Zamoyski**. Król powierzył mu dwa bardzo ważne urzędy: kanclerza koronnego i hetmana wielkiego koronnego. Jako kanclerz Zamoyski kierował polityką zagraniczną państwa oraz pilnował, by monarcha przestrzegał polskiego prawa. Jako hetman wielki koronny był najwyższym po królu dowódcą polskiej armii.

Podczas wojny z Moskwą Zamoyski zdobył dwie twierdze, a potem dowodził pięciomiesięcznym oblężeniem miasta Pskowa (1581–1582). Prowadził je w warunkach srogiej rosyjskiej zimy (mróz chwycił już pod koniec września). Polacy nie zdobyli Pskowa – w połowie stycznia 1582 r. zawarli z Moskwą rozejm*, który przerwał wojnę.

Jan Zamoyski dbał o swoją karierę, lecz troszczył się także o państwo. Był mężem stanu, tzn. wybitnym politykiem. Król zlecał mu ważne sprawy państwowe, gdyż wiedział, że kanclerz dobrze je załatwi.

Zamość

W 1580 r. Jan Zamoyski założył miasto, które od swego nazwiska nazwał Zamościem. Autorem projektu Zamościa był włoski architekt. Miasto uchodzi za perłę XVI-wiecznej architektury.

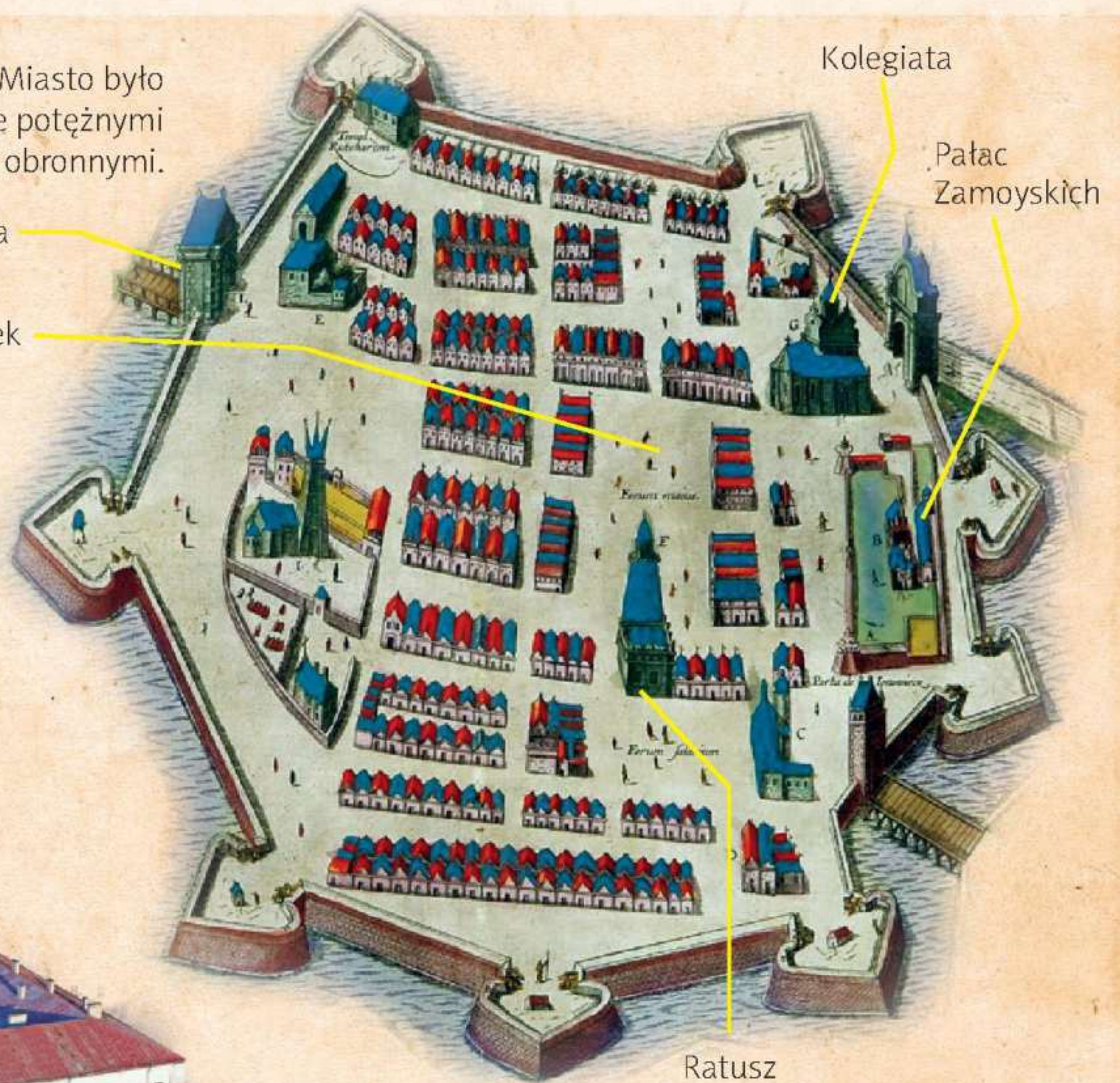
Plan Zamościa z 1617 r. Miasto było niewielkie, lecz otoczone potężnymi murami obronnymi.

Kolegiata, czyli kościół.

Akademia Zamojska. Była to wyższa uczelnia założona przez Jana Zamoyskiego. Widoczny na zdjęciu budynek Akademii powstał kilkadziesiąt lat po śmierci Zamoyskiego, dlatego nie ma go na planie.

Rynek, o wymiarach 100 x 100 metrów, uchodził za jeden z najpiękniejszych placów Europy. Budynek z wieżą to Ratusz.

- Kto i kiedy założył Zamość?
- Wymień główne budowle miasta.

Polscy magnaci z czasów Stefana Batorego. Pierwszy z lewej stoi Jan Zamoyski. Malował Jan Matejko.

Zamoyski należał do **magnaterii**, czyli najbogatszej szlachty. Magnaci posiadali ogromne majątki. Kanclerz był jednym z najzamożniejszych ludzi w państwie – miał 23 miasta i ponad 800 wsi.

5. Jakie urzędy sprawował Jan Zamoyski?
6. Co należało do jego obowiązków?

Pytania i polecenia

- A. Dlaczego Stefan Batory chciał pokonać Moskwę?
- B. Co Jan Zamoyski zrobił dla Rzeczypospolitej?

To, co najważniejsze

Po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów (1572) szlachta wybierała królów przez wolną elekcję.

Stefan Batory,
książę węgierski,
w latach 1576–1586
król Polski

Chciał wykorzystać siły Rzeczypospolitej, by wyzwolić Węgry spod tureckiego panowania.

Podczas wojny Polski z Moskwą (1577–1582) zorganizował trzy wyprawy wojenne, w wyniku których odzyskał Inflanty.

Jan Zamoyski, magnat,
mąż stanu, kanclerz
koronny i hetman
wielki koronny

Był doradcą i najbliższym współpracownikiem Stefana Batorego. Zdobył dwie twierdze podczas wojny z Moskwą i dowodził oblężeniem Pskowa.

W 1580 r. założył Zamość, uznany za perłę XVI-wiecznej architektury.

Warszawa stolicą Polski

XVI

1587

Zygmunt III Waza
królem Polski

1596

przeniesienie się
Zygmunta III z Krakowa
do Warszawy

XVII

1611

Warszawa faktyczną
stolicą Polski

1632

śmierć
Zygmunta III

Król Zygmunt III Waza

W 1587 r. wolna elekcja wyniosła na polski tron **Zygmunta III Wazę**. Był on synem króla Szwecji i siostry Zygmunta Augusta. Za panowania Zygmunta Wazy państwo polsko-litewskie weszło w srebrny wiek – nie tak dobry jak złoty, lecz wciąż jeszcze pomyślny.

1. Scharakteryzuj króla Zygmunta III Wazę.

Kraków i Warszawa w XVI w.

Kraków był stolicą Polski od XI w. Królowie mieszkali w zamku na Wawelu, koronowali się w katedrze wawelskiej, a gdy umierali, chowano ich pod jej posadzką. Po unii z Litwą (1386) miasto znalazło się jednak na południowo-zachodnim krańcu rozległego państwa. Natomiast Warszawa leżała bliżej jego centrum.

Zygmunt III Waza

(ur. 1566, zm. 1632)

Nie był wybitnym władcą, ale odznaczał się pracowitością i dobrymi obyczajami. Lubił muzykę oraz malarstwo. Zajmował się też złotnictwem i alchemią, tzn. niby-nauką, której celem było wyprodukowanie m.in. złota. Panował 45 lat. Portret został namalowany za życia króla.

Warszawa pod koniec XVI w.

Było to bardzo ważne w czasach, gdy ludzie podróżowali pieszo lub konno, a więc powoli. Od drugiej połowy XVI w. sejmy najczęściej odbywały się właśnie w Warszawie, żeby posłowie mogli łatwiej dojechać z różnych zakątków kraju.

Pod koniec XVI stulecia miasto liczyło kilkanaście tysięcy mieszkańców (dziś ponad milion siedemset tysięcy) i należało do największych w Polsce. W Krakowie żyło wtedy niewiele ponad 20 tysięcy ludzi, a w najludniejszym mieście państwa, Gdańsku, ok. 40 tysięcy.

? 2. Co zadecydowało o wzroście roli Warszawy od drugiej połowy XVI w.?

Z Krakowa do Warszawy

W 1596 r. Zygmunt III przeniósł się ze swym dworem z Krakowa do Warszawy, ponieważ zamek na Wawelu trzeba było odbudować po pożarze. Doszło do niego podczas eksperymentu alchemicznego, który odbywał się w obecności króla.

Zygmunt III osiadł w Warszawie na stałe w 1611 r. – i wtedy miasto stało się faktyczną stolicą Polski. Nie było jednak żadnych uroczystych przenosin stolicy. Królowie nadal koronowali się na Wawelu i byli chowani w katedrze wawelskiej. Mieszkali już jednak w centralnie położonej Warszawie. Nazywano ją „Miastem Rezydencjonalnym Jego Królewskiej Mości”, gdyż tam znajdowała się rezydencja monarchy, tzn. jego duża i pełna przepychu siedziba. Natomiast oficjalnie uznano Warszawę za stolicę Polski dopiero w 1918 r.

? 3. Wyjaśnij, w jaki sposób Warszawa stała się stolicą Polski.

◀ Kolumna Zygmunta w Warszawie. Król Władysław IV postawił ją swemu ojcu, Zygmuntovi III Wazie, w 1644 r. Kazał ją ustawić w takim miejscu, by rzucała się w oczy każdemu, kto przybywał do Warszawy.

15 Potop

1655-1660 potop

XVII

1654

atak wojsk moskiewskich
na Rzeczpospolitą

1655

oblężenie Jasnej Góry
przez Szwedów

1660

zawarcie pokoju między
Rzeczpospolitą a Szwecją

- Z kim walczyła Polska w XV i XVI w.? Przypomnij wynik tych wojen.

Dwa najazdy

W połowie XVII w. Rzeczpospolita musiała stawić czoła wrogom, którzy dążyli do zajęcia jej ziem. Najgroźniejszy okazał się najazd szwedzki.

Król Karol X Gustaw zamierzał zdobyć wybrzeża Bałtyku, by zamienić go w „wewnętrzne jezioro” Szwecji. Także władcy Moskwy – carowie – mieli apetyt na ziemie państwa polsko-litewskiego. W 1654 r. wojska

Króla Szwecji Karola Gustawa nazwano w Polsce „rozbójnikiem Europy”.

Ja bym go nazwał „potopnikiem”.

Wojska szwedzkie maszerują przez Litwę.
Obraz Józefa Brandta z XIX w.

Król Jan Kazimierz.
Portret z XVII w.

moskiewskie zajęły większość Ukrainy oraz Litwy, które wchodziły w skład Rzeczypospolitej.

W lipcu 1655 r. do osłabionej Rzeczypospolitej wkroczyli Szwedzi. Kolejne armie Polski i Litwy poddawały się bez walki lub ulegały najeżdżcom po krótkim oporze. XIX-wieczny pisarz Henryk Sienkiewicz nazwał ten najazd **potopem**.

Królem Polski był wtedy syn Zygmunta III Wazy – **Jan Kazimierz**. Musiał uciekać za granicę, ponieważ szlachta poparła Karola Gustawa. Sądziła, że będzie on lepszym władcą od Jana Kazimierza oraz że odzyska Ukrainę i Litwę.

1. Dlaczego król Szwecji zaatakował Polskę?
2. Kogo i z jakiego powodu poparła szlachta w 1655 r.?

Obrona Jasnej Góry.
Obraz z XIX w.

Jasna Góra

Szlachta szybko zrozumiała swój błąd. Już jesienią 1655 r. Szwedzi zaczęli rabować polskie miasta i wsie. W listopadzie oblegli klasztor na Jasnej Górze w Częstochowie, by zagarnąć jego skarby.

Klasztor był niewielką, lecz solidną twierdzą, której broniło 160 żołnierzy i ponad 20 dział. W jego murach zamknęli się też chłopci, mieszczenie, szlachta i oczywiście zakonnicy – łącznie kilkuset ludzi. Dowodził nimi przeor, tzn. przełożony klasztoru, ojciec **Augustyn Kordecki**.

Przeciwko obrońcom stanęło ponad 3 tysiące żołnierzy armii szwedzkiej.

- ?** 3. Kiedy i w jakim celu wojska szwedzkie obległy klasztor na Jasnej Górze?
4. Porównaj siły obrońców Jasnej Góry z siłami oblegających ją wojsk.

Obrona Jasnej Góry

Szwedom nie udało się pokonać obrońców Jasnej Góry ani ostrzałem z armat, ani próbą zrobienia podkopu i wysadzenia murów. Klasztor był dobrze przygotowany do odparcia oblężenia. Polacy urządzali nawet „wycieczki” z klasztoru, tzn. niespodziewanie atakowali szwedzki obóz.

Wiść o oblężeniu Jasnej Góry rozeszła się po Polsce lotem błyskawicy i wywołała powszechne oburzenie. Żołnierze armii szwedzkiej byli bowiem w większości protestantami, tzn. chrześcijanami, którzy nie uznawali papieża i nie oddawali czci Matce Boskiej. Natomiast Polacy wyznawali katolicyzm, a obraz Madonny z klasztoru na Jasnej Górze uważali za cudowny. Dlatego jeden po drugim powstawały **oddziały partyzanckie** – tj. takie, które ukrywały się w lasach, korzystały z poparcia ludności kraju i atakowały wroga znienacka. Ruszyły one na ratunek klasztorowi.

Szwedzi poczuli się zagrożeni. Po 40 dniach oblężenia, pod koniec grudnia 1655 r., wycofali się spod murów Jasnej Góry.

- ?** 5. Z jakiego powodu oblężenie Jasnej Góry wywołało oburzenie Polaków?
6. Kiedy i dlaczego Szwedzi zrezygnowali z oblężenia klasztoru?

Augustyn Kordecki

(ur. 1603, zm. 1673)

Mnich z zakonu paulinów. Dowodził obroną Jasnej Góry przed Szwedami w 1655 r. Przygotował klasztor do oblężenia: zaopatrzył go w broń i żywność, kazał też wywieźć cudowny obraz Madonny, czyli Matki Boskiej. Podczas walk dodawał otuchy obrońcom. Wykazał się odwagą – mimo szwedzkiego ostrzału poprowadził procesję na murach, tak jak w czasach pokoju.

Obraz z drugiej połowy XVII w.

▲ Kopia szwedzkiej armaty wykonana w XX w. Podczas oblężenia Jasnej Góry Szwedzi mieli mniejsze, ale groźne dla murów działa burzące.

▲
Pojmanie polskiego żołnierza przez Szwedów.
Obraz Wojciecha Kossaka z końca XIX w.

Stefan Czarniecki

(ur. 1599, zm. 1665)

Był wybitnym dowódcą wojskowym, bezwzględny dla przeciwników. W 1655 r. dochował wierności Janowi Kazimierzowi i bronił Krakowa przed Szwedami. Potem prowadził wojnę szarpaną. Walczył też ze Szwedami w Danii, gdzie wstawił się atakiem przez cieśninę morską na wyspę Als (co uwieczniono w słowach *Mazurka Dąbrowskiego*). Za swoje zasługi został mianowany hetmanem polnym koronnym, tzn. zastępcą wodza polskiej armii.

Obraz wykonany za życia Czarnieckiego.

Koniec wojny

Atak „na Matkę Boską” wzbudził powszechną nienawiść do Szwedów. Chłopi, a po nich szlachta chwycili za broń. Rozpoczęła się wojna szarpana, tzn. partyzancka. Po mistrzowsku poprowadził ją polski wódz **Stefan Czarniecki**. Atakował szwedzkie straże i oddziały zaopatrzenia, a potem szybko się wycofywał, by uniknąć walki z głównymi siłami.

W początkach 1656 r. Jan Kazimierz wrócił do kraju. W lipcu Polacy odbili Warszawę. Mimo to wojna trwała aż do 1660 r. Dopiero wtedy oba państwa zawarły pokój. Na jego mocy Szwedzi musieli zrezygnować z ziem Rzeczypospolitej. Zatrzymali jednak większość Inflant.

Także w 1660 r. Polacy i Litwini pokonali wojska moskiewskie. Mimo to nie zdołali odzyskać całej Ukrainy. Ostatecznie podzielono ją na dwie części: polską i moskiewską.

Rzeczpospolita odparła najazd wojsk szwedzkich oraz moskiewskich, lecz została straszliwie zniszczona. Obce armie grasowały po kraju, paliły miasta i wsie, mordowały mieszkańców, rabowały majątki. Do dziś wiele polskich skarbów można zobaczyć w szwedzkich muzeach.

Ruiny zamku Ogrodzieniec (Śląsk). Zamek został zniszczony przez Szwedów podczas potopu, odbudowany przez Polaków – i znowu zniszczony przez Szwedów w 1702 r.

7. Na czym polegała wojna szarpana?
8. Czym się zakończyły wojny Rzeczpospolitej ze Szwecją i z Moskwą?

Pytania i polecenia

- A. Dlaczego Szwedzi łatwo zajęli Rzeczpospolitą w 1655 r.?
- B. Wyjaśnij, czym zasłużyli się dla Polski ojciec Augustyn Kordecki i Stefan Czarniecki.

To, co najważniejsze

Potop – najazd szwedzki na Polskę (1655–1660)

Przyczyny

Szwecja zamierzała zdobyć wybrzeża Bałtyku.
Rzeczpospolita była osłabiona po ataku wojsk moskiewskich (1654).

Przebieg

W lipcu 1655 r. wojska szwedzkie wkroczyły do Polski. W listopadzie obległy klasztor na Jasnej Górze w Częstochowie. Obroną klasztoru dowodził przeor Augustyn Kordecki. Po 40 dniach walk Szwedzi odstąpili od oblężenia.
Atak Szwedów (protestantów) na Jasną Górę, gdzie Polacy (katolicy) czcili obraz Madonny, wywołał oburzenie w Polsce. Zaczęły powstawać oddziały partyzanckie, a wybitny dowódca Stefan Czarniecki poprowadził wojnę szarpaną, tj. partyzancką.
W 1660 r. Rzeczpospolita i Szwecja zawarły pokój. Na jego mocy Szwedzi zrezygnowali z ziem Rzeczpospolitej, lecz zatrzymali większość Inflant.

Skutki

Rzeczpospolita została straszliwie zniszczona.

16 Bitwa pod Wiedniem

XVII

1674

Jan Sobieski
królem Polski

1683

odsiecz Wiednia

1696

śmierć Jana III
Sobieskiego

- Przypomnij, z kim Rzeczpospolita prowadziła wojny w latach 1654–1660.
- Kto był wtedy królem Polski?

Sala pałacu Topkapi w Stambule.
W XVII w. pałac był rezydencją
sultanów Turcji.

★ **imperium** – wielkie i potężne państwo, które podporządkowuje sobie inne kraje

Imperium tureckie

Dawną Turcją rządził sułtan, który uważał się za „cień Boga na ziemi”. Kolejni sułtani starali się powiększać państwo, gdyż dzięki podbojom zdobywali pieniądze i łupy. W XVII w. do imperium* tureckiego należały ziemie w Azji, Afryce i Europie. Armia turecka zagrażała też Polsce i Austrii.

Turcy byli muzułmanami, tzn. wyznawcami religii o nazwie **islam**. Muzułmanie wierzą w jednego Boga – Allaha.

Kolejni papieże raz po raz wzywali do obrony chrześcijańskiej Europy przed Turkami. Apele te były na ogół bezskuteczne. Państwa europejskie bardziej dbały o własne interesy niż o wspólną obronę.

1. Komu i dlaczego zagrażała XVII-wieczna Turcja?

Pałac Topkapi.

Turcy szturmują mury Wiednia.
We wrześniu 1683 r. miasto
broniło się ostatkiem sił.
Rysunek z XXI w.

Odsiecz Wiednia

W lipcu 1683 r. 100-tysięczna armia turecka obległa stolicę Austrii – Wiedeń. Wielki wezyr, czyli dowódca Turków, Kara Mustafa, zapowiedział, że po zdobyciu miasta każe wymordować dorosłych mieszkańców, a ich dzieci sprzeda na targu niewolników.

Załoga Wiednia liczyła kilkanaście tysięcy ludzi. Miasto mogła uratować tylko odsiecz, tzn. pomoc wojskowa wysłana oblężonym.

Polską rządził wtedy król **Jan III Sobieski**. Uważał, że po zwycięstwie nad Austrią Turcy zaatakują Polskę. Dlatego na prośbę cesarza, czyli władcy Austrii, król zebrał armię i ruszył miastu na pomoc. Tak rozpoczęła się **odsiecz Wiednia** (zwana też odsieczą wiedeńską). Przemarsz wojsk trwał miesiąc.

2. Dlaczego Jan III Sobieski wyruszył pod Wiedeń?
3. Co nazywamy odsieczą Wiednia (albo odsieczą wiedeńską)?

Jan III Sobieski

(ur. 1629, zm. 1696)

Pochodził z polskiej rodziny magnackiej. Był najwybitniejszym wodzem w naszych dziejach. Turcy nazywali go „lwem Lechistanu” (tzn. Polski). Jan III był też świetnie wykształconym człowiekiem. Znał kilka języków, wśród nich turecki i tatarski. Uwielbiał czytać książki (nawet podczas wypraw wojennych) i słynął z zamiłowania do sztuki. Król bardzo kochał swoją żonę, piękną Francuzkę Marię Kazimierę. Nazywał ją Marysienką i pisał do niej długie listy.

Obraz z XVII w.

Tekst źródłowy

Jedyna duszy i serca pociecho, naj-
śliczniejsza i najukochańsza Mary-
sieńku!

Bóg i Pan nasz na wieki błogo-
stawiony dał zwycięstwo i sła-
wę narodowi naszemu, o jakiej
wieki przeszłe nigdy nie słyszały.
Działa wszystkie, obóz wszystek,
dostatki nieoszacowane dostały
się w ręce nasze. Nieprzyjaciół,
zastawszy trupem (...) pola i obóz,
ucieka w konfuzji*.

Jan III Sobieski, *Listy do Marysieńki*,
1683 r.

- Kiedy, twoim zdaniem, Jan III napisał ten list: zaraz po bitwie czy znacznie później? Dlaczego tak uważasz?
- Co świadczy o zwycięstwie Polaków?

* **konfuzja** – z łaciny: zamieszanie, nieporządek

Bitwa pod Wiedniem

Rankiem 12 września 1683 r. 65-tysięczna armia polsko-austriacko-niemiecka, dowodzona przez Sobieskiego, rozpoczęła walkę o wzgórza otaczające Wiedeń. Zdobyła je po południu. Oczom żołnierzy ukazała się stolica Austrii obleżona przez Turków.

Król postanowił uderzyć na nich z marszu, tego samego dnia. Około szóstej wieczorem dał rozkaz do natarcia. Ruszył pierwszy, a potem zjechał na bok i przystanął, by kontrolować przebieg bitwy.

Atak sprzymierzonych wojsk poprowadziło 2500 jeźdźców ciężkozbrojnej jazdy polskiej – **husarii**. Łącznie 20 tysięcy konnych żołnierzy uderzyło na obóz turecki.

Husaria w jednej chwili zmiotła linie obrony Turków. Gdy wpadła do tureckiego obozu, żołnierze sułtana rzucili się do ucieczki. Na próżno powstrzymywał ich Kara Mustafa. W końcu sam dosiadł konia i też umknął z pola walki.

Bitwa pod Wiedniem zakończyła się wielkim zwycięstwem wojsk chrześcijańskich. Stolica Austrii była wolna.

Bitwa pod Wiedniem. Obraz z XVII w.

Husaria i janczarzy

Husarze tworzyli najlepsze oddziały armii polskiej, a janczarzy – armii tureckiej.

Przyłbica (czyli hełm) osłaniała głowę, część twarzy i kark.

Husaria była jazdą ciężkozbrojną, tzn. dobrze opancerzoną i uzbrojoną. Służyła do przełamywania linii obronnych wroga lub rozrywania jego szyków.

Skrzydła płoszyły konie przeciwnika. Chroniły też husarza od cięć w plecy i zarzucenia na niego pętli.

Pancerz chronił ciało husarza.

Szabla husarska służyła do cięcia i kłucia. Husarz sięgał po nią, gdy kopia pękła od uderzenia.

Skóra lamparta lub tygrysa stanowiła dodatkową ozdobę.

Kopia była drewniana, pusta w środku i zakończona stalowym grotem. Długi proporzec płoszył konie wroga.

Czapka z filcu zwiniętego w walec. Do filcu był przyczepiony rękaw opadający na plecy.

Koncerz był rodzajem długiego miecza (do 150 cm) przeznaczanego do kłucia.

Jednostrzałowy pistolet. Na ogół husarz miał dwa pistolety.

Wstęga (lub pas) pełniła funkcję kieszeni, w której janczar trzymał drobne przedmioty.

Janczarzy walczyli pieszo. Zostawali nimi chłopcy z chrześcijańskich rodzin. Turcy odbierali ich rodzicom, zamykali w koszarach i szkolili na najgroźniejszych żołnierzy sułtana.

Jatagan, czyli krótka szabla (ok. 70 cm).

Muszkiet, tj. dawny karabin.

Włócznia.

- Porównaj uzbrojenie polskiego husarza i tureckiego janczara.

Jan III tak lubił spacerować po ogrodzie w Wilanowie, że nawet w dniu śmierci kazał się wynieść z łóżkiem na dwór, żeby poodychać świeżym powietrzem.

Pałac w Wilanowie. W czasach Jana III sięgał od wieży do wieży. Boczne skrzydła dobudowano po śmierci króla.

Tego samego dnia Jan Sobieski wysłał do papieża poselstwo z listem zaczynającym się od słów: „Przybyliśmy, zobaczyliśmy, Bóg zwyciężył”.

Wiktoria wiedeńska była ostatnim wielkim zwycięstwem Rzeczypospolitej.

4. Jakie wojska i kiedy dotarły pod Wiedeń?
5. W jaki sposób Jan III Sobieski dowodził armią w bitwie pod Wiedniem?

Pałac w Wilanowie

Na polecenie Jana III Sobieskiego zbudowano piękny **pałac w Wilanowie** (dziś Wilanów jest dzielnicą Warszawy). Była to ulubiona rezydencja króla. Szczególnie troszczył się on o pałacowy ogród. Wytoczył w nim alejki, zakładał kwietniki, a nawet własnoręcznie sadził lipy.

6. Czym zajmował się król w wolnych chwilach?

Pytania i polecenia

- A. Przedstaw przebieg odsieczy Wiednia.
- B. Omów dokonania króla Jana III Sobieskiego.

To, co najważniejsze

W XVII w. imperium tureckie zajmowało tereny w Azji, Afryce i Europie. Rządził nim sułtan, który dążył do dalszych podbojów. Turcy wyznawali islam.

Jan III Sobieski,
w latach
1674–1696
król Polski

W 1683 r. dowodził odsieczą Wiednia oblężonego przez Turków.

Na czele wojsk polsko-austriacko-niemieckich pokonał Turków w bitwie pod Wiedniem.

Kazał zbudować pałac w Wilanowie.

W czasach Stanisława Augusta

1697–1763 czasy saskie

1764–1795 czasy stanisławowskie

XVII

1696

śmierć Jana III
Sobieskiego

XVIII

Stanisław August Poniatowski

Po śmierci Jana III Sobieskiego Rzeczpospolitą rządili kolejno dwaj królowie Sasi, tzn. pochodzący z niemieckiego państwa o nazwie Saksonia: August II Mocny i jego syn August III Sas. Lata ich panowania nazywamy czasami saskimi (1697–1763).

Nie był to dobry okres dla Rzeczpospolitej. W czasach saskich państwo tak osłabło, że bezkarnie łupiły je obce wojska. A po śmierci Augusta III caryca Rosji narzuciła Polsce nowego króla. Został nim Polak **Stanisław August Poniatowski**.

Caryca była pewna, że nowy monarcha będzie jej we wszystkim posłuszny. Tymczasem on wykonywał tylko niektóre polecenia władczyni Rosji. Postanowił bowiem zreformować państwo – tzn. unowocześnić je i wzmocnić.

1. Co świadczy o osłabieniu Polski w czasach saskich?
2. Kto i jak został królem po śmierci Augusta III Sasa?

Stanisław August Poniatowski

(ur. 1732, zm. 1798)

Tak jak Jan III Sobieski pochodził z polskiej rodziny magnackiej. Uzyskał znakomite wykształcenie: władał sześcioma językami, znał dzieła ówczesnych myślicieli i cenił sztukę. Nigdy się nie ożenił. Był ostatnim królem Polski. Portret z XVIII w.

Armie Polski i Saksonii.
Obraz z 1732 r.

Łazienki Królewskie

Zespół pałacowo-parkowy w Warszawie założony przez Stanisława Augusta. Nazwa „Łazienki” pochodzi stąd, że w XVII w. znajdowała się tu prywatna łaźnia. Król kazał przebudować lub zbudować od nowa różne budowle, założył park i ogrody. Łazienki były jego letnią rezydencją – tu mieszkał, przyjmował gości, oglądał przedstawienia teatralne. Do ogrodów i teatrów mógł wejść każdy, do pałaców mieli wstęp tylko goście monarchy.

Pałac Na Wodzie powstał po rozbudowie łaźni – tej, która dała nazwę Łazienkom. Był siedzibą Stanisława Augusta.

Stara Pomarańczarnia to ogrzewany budynek, do którego na zimę wstawiano rośliny z ciepłych krajów. Mieścił się tu także Teatr Królewski.

Pałac Myślewicki. Król przekazał go swojemu bratanowi – księciu Józefowi Poniatowskiemu.

Biały Domek jest drewnianą willą pokrytą tynkiem. Mieszkały tu m.in. siostry Stanisława Augusta, kiedy przyjeżdżały do Warszawy.

- Wyjaśnij, jaką rolę odgrywały Łazienki w czasach Stanisława Augusta.

Obiady czwartkowe

Największą troską Stanisław August otoczył kulturę. Wspierał pisarzy i artystów, starał się o unowocześnienie szkolnictwa i założył Teatr Narodowy w Warszawie. Wywarł tak wielki wpływ na polską kulturę, że lata jego panowania nazwano **czasami stanisławowskimi** (1764–1795).

W czwartki po południu Stanisław August wydawał **obiady czwartkowe**. Zapraszał na nie wybitnych pisarzy, myślicieli i artystów. Jednym z nich był biskup Ignacy Krasicki – poeta, autor m.in. krótkich, mądrych bajek.

Latem obiady czwartkowe odbywały się w pałacu Na Wodzie w Łazienkach. W innych porach roku król przyjmował gości na Zamku Królewskim w Warszawie.

Uczestnicy obiadów czytali swoje utwory, rozmawiali o reformie państwa oraz... jedli, np. ulubione danie króla: duszoną baraninę.

3. W jaki sposób król troszczył się o kulturę?
4. Czym były obiady czwartkowe?

▲ Ignacy Krasicki. Portret wykonany w XVIII w.

Łazienki Królewskie na obrazie z końca XVIII w. W głębi pałac Na Wodzie, po prawej Teatr na Wyspie – także zbudowany przez Stanisława Augusta.

17 Powstanie kościuszkowskie

1764–1795 panowanie króla Stanisława Augusta

XVIII

1764

koronacja
Stanisława Augusta

1772

I rozbiór Polski

1791

uchwalenie Konstytucji 3 maja

1795

III rozbiór Polski

1793

II rozbiór Polski

1794

powstanie
kościuszkowskie

- Kiedy, gdzie i nad kim Rzeczpospolita odniosła swoje ostatnie wielkie zwycięstwo?

Dwa rozbiory Polski

Obraz Jana Matejki *Konstytucja 3 maja* ukazuje moment tuż po jej uchwaleniu. Król (w czerwonym płaszczu) zmierza do katedry na nabożeństwo dziękczynne. Dwaj postowie niosą na rękach marszałka sejmku, Stanisława Małachowskiego, który trzyma w dłoni tekst Konstytucji.

W latach 1764–1795 panował w Polsce król **Stanisław August Poniatowski**. Władca miał nadzieję, że uda mu się zreformować państwo – tzn. unowocześnić je i wzmocnić. Stało się jednak inaczej.

W 1772 r. Rosja, Prusy i Austria dokonały **I rozbioru Polski**. Każde z tych państw zagarnęło część jej ziem. Rzeczpospolita istniała nadal, ale była znacznie mniejsza niż dotąd.

Mimo to król nadal reformował państwo. Współpracowali z nim liczni patrioci, tzn. ludzie kochający ojczyznę. Rozumieli, że aby Rzeczpospolita mogła przetrwać, trzeba ją wzmocnić od wewnątrz. Natomiast sąsiednie mocarstwa postanowiły nie dopuścić do żadnych reform w Polsce. Chciały, żeby pozostała słaba.

W 1791 r. król i patrioci uchwalili **Konstytucję 3 maja**. Był to dokument, który wzmacniał państwo – m.in. znosił szkodliwą wolną elekcję, usprawniał sejm i rząd.

Rosja postanowiła obalić Konstytucję 3 maja i wysłała przeciwko Polsce 100 tysięcy żołnierzy (1792). Polacy nie byli przygotowani do wojny. Mimo to ich 40-tysięczna armia stawiała mężny opór najeźdźcom. Jednak Stanisław August wydał rozkaz wstrzymania walk. Nie widział szans zwycięstwa, a chciał oszczędzić krajowi cierpień.

Wojska rosyjskie zajęły Rzeczpospolitą. W 1793 r. Rosja i Prusy przeprowadziły **II rozbiór Polski**. Nie wzięła w nim udziału Austria.

Na obrazie jest poseł, który siedzi na ziemi. To przeciwnik Konstytucji. Groził, że jeśli sejm ją uchwali, on zabije własnego syna. Na szczęście nic mu nie zrobił.

Ależ mu się chłopak wyrrrrywa...
Ja też bym uciekał od takiego ojca.

- ?**
1. Kto i kiedy dokonał I rozbioru Polski? Na czym on polegał?
 2. Wyjaśnij, jak zareagowała Rosja na uchwalenie Konstytucji 3 maja.

I i II rozbiór Polski

- Kto i w którym rozbiorze zagarnął miasta: Gdańsk, Lwów, Mińsk, Witebsk?

LEGENDA

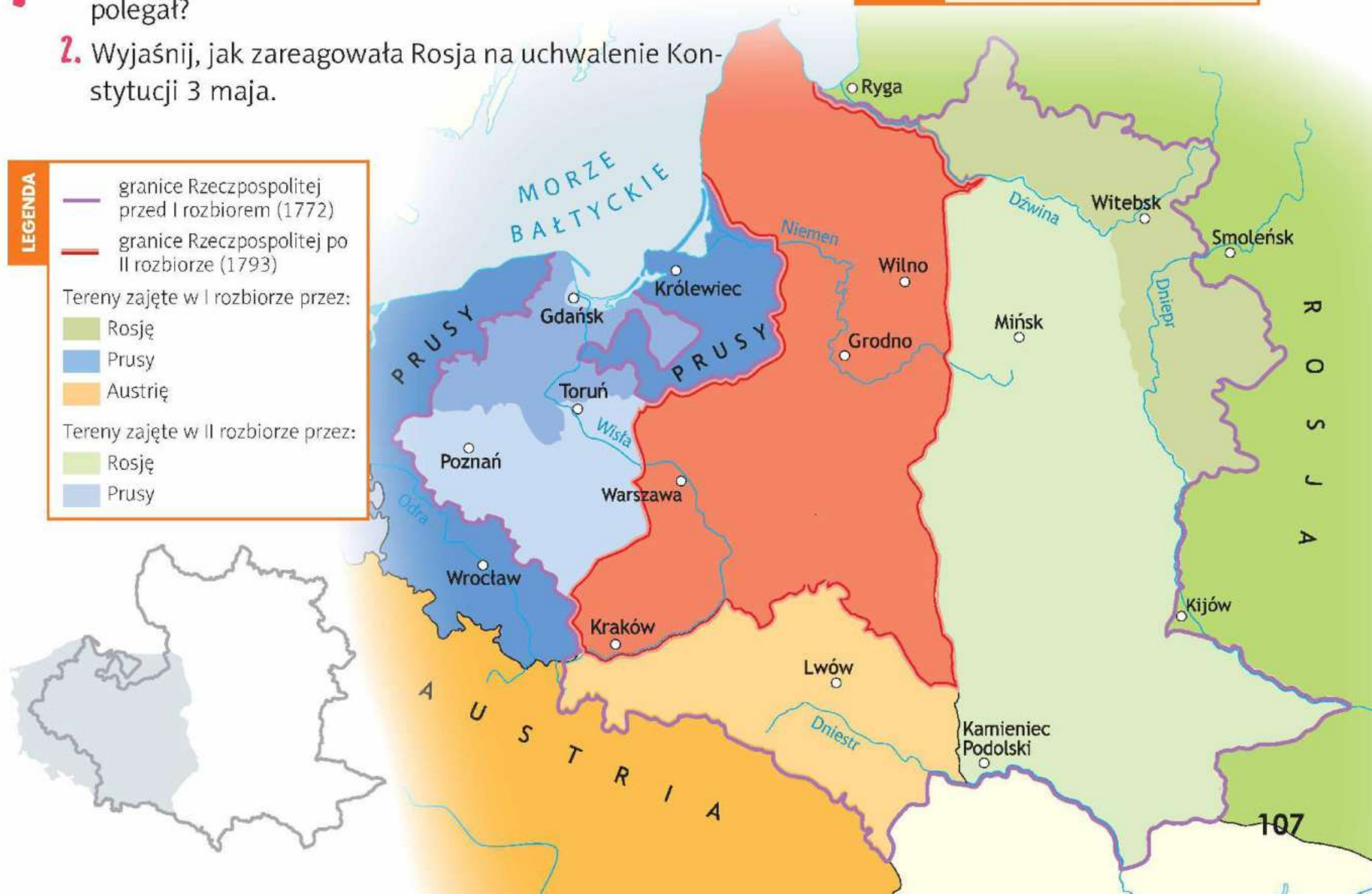
- granice Rzeczpospolitej przed I rozbiorem (1772)
- granice Rzeczpospolitej po II rozbiorze (1793)

Tereny zajęte w I rozbiorze przez:

- Rosję
- Prusy
- Austrię

Tereny zajęte w II rozbiorze przez:

- Rosję
- Prusy

Tekst źródłowy

Ja, Tadeusz Kościuszko, przysięgam w obliczu Boga całemu Narodowi Polskiemu, iż powierzonej mi władzy na niczyj prywatny ucisk nie użyję, lecz jedynie jej dla obrony całości granic, odzyskania samowładności* Narodu i ugruntowania powszechnej wolności używać będę. Tak mi Panie Boże dopomóż i niewinna męka Syna Jego.

Przysięga Tadeusza Kościuszki na Rynku w Krakowie, 1794 r.

- Wyjaśnij własnymi słowami: a) do czego Kościuszko nie wykorzysta swojej władzy, b) do czego jej użyje.

* **samowładność** – niepodleganie żadnej obcej władzy

Tadeusz Kościuszko składa przysięgę na Rynku w Krakowie. Obraz Wojciecha Kossaka z XX w.

Wybuch powstania

Rzeczpospolita po II rozbiorze była mała, słaba i pozbawiona dostępu do morza. Na jej terenie przebywało kilkadziesiąt tysięcy żołnierzy rosyjskich.

Z upadkiem Polski nie mogli się pogodzić patrioci. Zaczęli przygotowywać powstanie przeciwko Rosji. Na dowódcę wyznaczyli generała **Tadeusza Kościuszkę**. Z królem już się nie liczyli, gdyż stał się posłuszny Rosji.

Kościuszko wiedział, że jest za wcześnie na powstanie. Polska armia miała już tylko 36 tysięcy żołnierzy, rosyjska – 400 tysięcy. W dodatku Rosję wspierały Prusy i Austria.

Kiedy Rosjanie zażądali zmniejszenia polskiej armii do 15 tysięcy żołnierzy, zbuntował się jeden z generałów i pomaszerował ze swoimi oddziałami do Krakowa.

24 marca 1794 r. przybył tam również Kościuszko i objął władzę jako Naczelnik powstania. Tak rozpoczęło się **powstanie kościuszkowskie**, nazywane też insurekcją kościuszkowską.

3. Przedstaw sytuację Polski po II rozbiore.
4. Dlaczego Tadeusz Kościuszko uważał, że jest za wcześnie na rozpoczęcie powstania?
5. Kiedy i jak doszło do wybuchu insurekcji?

Bitwa pod Racławicami

W armii powstańczej znaleźli się nie tylko żołnierze, lecz także **kosynierzy**. Byli to chłopci uzbrojeni w kosy osadzone na sztorc, tzn. pionowo. Nie mieli karabinów, toteż nie mogli się równać z regularnym wojskiem – ale mogli zaskoczyć wroga śmiałym atakiem.

Tak się właśnie stało 4 kwietnia 1794 r. w **bitwie pod Racławicami**. Wojsko Kościuszki – 2 tysiące kosynierów i 2 tysiące żołnierzy, w większości nieobeznanych z wojną – pokonało zaprawione w bojach oddziały rosyjskie liczące 3 tysiące żołnierzy.

Atak kosynierów pod Racławicami. Fragment
Panoramy Racławickiej z końca XIX w.

Tadeusz Kościuszko

(ur. 1746, zm. 1817)

Wybitny inżynier wojskowy, bohater wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych (przeciwko Anglii, która wtedy rządziła Ameryką). Po powrocie do Polski odznaczył się w wojnie z Rosją (1792), potem został Naczelnikiem powstania. Więziony przez Rosjan po bitwie pod Maciejowicami, został zwolniony w 1796 r. Zamieszkał w Szwajcarii, gdzie zmarł. Był człowiekiem bezinteresownym, sprawiedliwym, oddanym Polsce. Przez całe życie bronił wolności i praw ludzi pokrzywdzonych (m.in. niewolników w Ameryce).

Kosynierzy krakowscy z armii Kościuszkii. Po lewej stoi ich oficer.
Obraz z końca XIX w.

O wygranej Polaków przesądził atak kosynierów na rosyjskie armaty. Był tak gwałtowny, że Rosjanie nie zdążyli oddać ani jednej salwy. Kosynier Wojciech Bartos własną czapkę zgasił płonący lont (gdyby się dopalił do końca, armata by wystrzeliła).

6. Kim byli kosynierzy?

7. Jaką rolę odegrali w bitwie pod Racławicami?

III rozbiór Polski

Zwycięstwo pod Racławicami nie miało wielkiego znaczenia wojskowego, lecz wieść o nim uskrzydliła Polaków. W kwietniu wypędzili oni oddziały rosyjskie z Warszawy. Wojska powstańcze rozrosły się do 55 tysięcy żołnierzy.

Rosję wsparły jednak Prusy. Odtąd Polacy musieli walczyć przeciwko armiom dwóch mocarstw.

Jesienią Rosjanie ruszyli na Warszawę. Kościuszko zastąpił im drogę, lecz w październiku 1794 r. jego armia przegrała **bitwę pod Maciejowicami**.

III rozbiór Polski

• Kto w III rozbiórze zagarnął miasta: Kraków, Warszawę, Wilno?

LEGENDA

- granice Rzeczypospolitej przed I rozbiorem (1772)
- Tereny zajęte w III rozbiórze przez:
 - Rosję
 - Prusy
 - Austrię
- ✕ ważniejsze bitwy

W listopadzie Warszawa poddała się Rosjanom. Powstanie kościuszkowskie zakończyło się klęską. W 1795 r. Rosja, Prusy i Austria dokonały **III rozbioru Polski**. Rzeczpospolita przestała istnieć.

▲ Kościuszko upadający z koniem pod Maciejowicami. Naczelnik został trzykrotnie ranny, po czym trafił do rosyjskiej niewoli. Obraz z końca XVIII w.

- ?
8. Co się zmieniło na korzyść, a co na niekorzyść powstańców po zwycięstwie pod Racławicami?
 9. Kiedy i jak skończyło się powstanie kościuszkowskie?

Pytania i polecenia

- A. Omów przebieg powstania kościuszkowskiego.
- B. Kto i kiedy dokonał trzech rozbiorów Polski?

To, co najważniejsze

W 1772 r. Rosja, Prusy i Austria przeprowadziły I rozbiór Polski.

Powstanie kościuszkowskie (marzec – listopad 1794)

Przyczyny	Niezgoda patriotów na II rozbiór Polski, dokonany przez Rosję i Prusy (1793). Bunt jednego z generałów przeciwko zmniejszeniu polskiej armii.
Przebieg	Tadeusz Kościuszko został Naczelnikiem powstania (marzec). Powstańcy pokonali armię rosyjską w bitwie pod Racławicami dzięki atakowi kosy- nierów (kwiecień). Powstańcy ponieśli klęskę w bitwie pod Maciejowicami (październik). Warszawa poddała się Rosjanom, powstanie upadło (listopad).
Skutki	III rozbiór Polski, dokonany przez Rosję, Prusy i Austrię (1795). Rzeczpospolita prze- stała istnieć.

18

Jak powstał Mazurek Dąbrowskiego?

XVIII		XIX	
1794	powstanie kościuszkowskie	1795	III rozbiór Polski
		1797	utworzenie Legionów Polskich we Włoszech, napisanie <i>Mazurka Dąbrowskiego</i>
		1802-1803	wysłanie legionistów na Santo Domingo (Haiti)

Napoleon miał 24 lata, kiedy został generałem, i 35 lat, kiedy ogłosił się cesarzem Francuzów.

A ty na co czekasz?

- Kiedy i w jaki sposób przestała istnieć Rzeczpospolita?

Polscy emigranci

Po upadku powstania kościuszkowskiego (1794) wielu jego uczestników udało się na emigrację do Francji. Emigracja oznacza wyjazd z ojczyzny na stałe lub na długo.

Napoleon ze sztandarem w ręku prowadzi żołnierzy do ataku podczas bitwy z Austriakami we Włoszech. Obraz z XIX w.

Francja wydawała się naturalnym sprzymierzeńcem Polski, gdyż właśnie toczyła wojnę z Austrią. Emigranci proponowali Francuzom, że utworzą polskie oddziały wojskowe, które też będą walczyć z Austriakami.

Prawo zabraniało formowania obcych wojsk we Francji. Władze tego kraju wysłały więc Polaków do Włoch, gdzie francuski generał **Napoleon Bonaparte** prowadził wojnę z Austrią.

? 1. Kto i dlaczego wysłał polskich emigrantów do Włoch?

Legiony Polskie we Włoszech

Napoleon zgodził się na utworzenie **Legionów Polskich we Włoszech**. Powstały one w 1797 r. Ich dowódcą został generał **Jan Henryk Dąbrowski**.

Legiony miały być zalążkiem przyszłej polskiej armii. Wstępowali do nich ochotnicy, przede wszystkim Polacy wcieleni do austriackiego wojska, którzy dostali się do francuskiej niewoli.

Po kilku miesiącach Legiony liczyły 8 tysięcy żołnierzy. Mieli oni nadzieję, że wraz z Francuzami pokonają Austriaków i z bronią w ręku wkroczą do Polski.

Legionom przyświecało francuskie hasło: „wolność, równość, braterstwo”. Oznaczało ono, że wszyscy ludzie są równi – zarówno szlachta, jak i chłopci. Dlatego każdy żołnierz mógł zostać oficerem, nie tylko szlachcic. Oficerowie prowadzili lekcje czytania i pisania dla legionistów, odbywały się też wykłady z historii Polski.

Generał Dąbrowski zniósł karę chłosty stosowaną wcześniej w wojsku polskim. Uznał ją za niegodną wolnego człowieka – a przecież legionści mieli zanieść ojczyźnie wolność.

? 2. Kiedy i w jakim celu powstały Legiony Polskie we Włoszech?

3. Wyjaśnij, jak w Legionach wprowadzono w życie hasło: „wolność, równość, braterstwo”.

Jan Henryk Dąbrowski

(ur. 1755, zm. 1818)

Generał, uczestnik powstania kościuszkowskiego, główny twórca i dowódca Legionów Polskich we Włoszech, wybitny wódz i organizator. Do niego odnoszą się słowa hymnu państwowego: „Marsz, marsz, Dąbrowski”. Był synem Polaka i Niemki; choć lepiej mówił po niemiecku niż po polsku, czuł się Polakiem.

Obraz z XIX w.

Generał Dąbrowski wjeżdża do Rzymu. Obraz z połowy XIX w.

Józef Wybicki

(ur. 1747, zm. 1822)

Pisarz i polityk, autor słów *Mazurka Dąbrowskiego*, przyjaciel Jana Henryka Dąbrowskiego, z którym tworzył Legiony Polskie we Włoszech. Pisał wiersze, pamiętniki, sztuki teatralne i teksty oper. Urodził się w Będominie na Kaszubach, gdzie dziś mieści się Muzeum Hymnu Narodowego.

Bitwa pod Hohenlinden (czytaj: hoenlinden) w Niemczech w grudniu 1800 r. Armia francuska (na pierwszym planie) pokonała wojska austriacko-bawarskie. Do zwycięstwa przyczynili się polscy legionieści.

Rysunek z XIX w.

Mazurek Dąbrowskiego

W lipcu 1797 r. Legiony Polskie we Włoszech przebywały w mieście Reggio (czytaj: redzio). Przyjechał do nich z Paryża pisarz i polityk **Józef Wybicki**. Ogromne wrażenie zrobiły na nim polskie mundury i dźwięki ojczystej mowy. Wzruszony Wybicki napisał pieśń rozpoczynającą się od słów: „Jeszcze Polska nie umarła, kiedy my żyjemy”. Nadał jej tytuł *Pieśń Legionów Polskich we Włoszech*. Przyjęła się jednak inna nazwa: *Mazurek Dąbrowskiego*. Autora melodii *Mazurka* (a właściwie: mazura) nie znamy.

W tym czasie Legiony szykowały się do opuszczenia Reggio. W przeddzień wymarszu oficerowie urządzili spotkanie pożegnalne, na którym Józef Wybicki pierwszy raz zaśpiewał swoją pieśń. Było to zapewne 20 lipca 1797 r.

Mazurek Dąbrowskiego spodobał się legionistom – i nie tylko im. Wkrótce potem pieśń nucili mieszkańcy polskich miast pod zaborami. Nauczyli się jej od Polaków, którzy przybywali do kraju z zagranicy.

W 1927 r. *Mazurek Dąbrowskiego* stał się polskim hymnem państwowym, zwanym też narodowym.

4. Kto, kiedy i w jakich okolicznościach ułożył słowa *Mazurka Dąbrowskiego*?

Koniec Legionów

Legioniści nie pomaszerowali „z ziemi włoskiej do Polski”. W 1801 r. Francuzi zawarli pokój z Austrią – i Legiony przestały im być potrzebne.

Napoleon wysłał prawie 6 tysięcy Polaków na wyspę Santo Domingo (dziś Haiti) w Ameryce Środkowej, by walczyli ze zbuntowanymi niewolnikami. Do Europy wróciło ok. 300 Polaków.

5. Kiedy i dlaczego Legiony przestały być potrzebne?

6. Przedstaw los legionistów po 1801 r.

Bitwa polskich legionistów na Santo Domingo. Fragment obrazu z XIX w. Większość żołnierzy wysłanych tam przez Napoleona zginęła w walkach lub zmarła z powodu chorób tropikalnych. Niektórzy pozostali na wyspie.

Pytania i polecenia

A. Czym zasłużyli się dla Polski Jan Henryk Dąbrowski i Józef Wybicki?

B. Omów historię Legionów Polskich we Włoszech.

C. Przedstaw dzieje *Mazurka Dąbrowskiego*.

To, co najważniejsze

Legiony Polskie
we Włoszech
(1797–1801)

Powstały za zgodą Napoleona Bonaparte. Wraz z armią francuską miały walczyć przeciwko Austrii. Ich dowódcą został generał Jan Henryk Dąbrowski.

Do Legionów wstępowali ochotnicy. Przyświecało im hasło: „wolność, równość, braterstwo”.

Po zawarciu pokoju z Austrią Napoleon wysłał legionistów na Santo Domingo (dziś Haiti), gdzie większość z nich zginęła lub zmarła.

W 1797 r. Józef Wybicki ułożył dla legionistów *Mazurka Dąbrowskiego*. W 1927 r. *Mazurek Dąbrowskiego* stał się polskim hymnem państwowym (narodowym).

1815

utworzenie Królestwa
Kongresowego

1830-1831

powstanie
listopadowe

XIX

1863-1864

powstanie
styczniowe

- Przypomnij, kiedy i w jakim celu powstały Legiony Polskie we Włoszech.

Królestwo Kongresowe

W 1799 r. Napoleon Bonaparte objął władzę we Francji. Odtąd toczył wojny w całej Europie. Walczył m.in. ze wszystkimi zaborcami Polski, dlatego popierało go wielu Polaków. Jednak w 1815 r. poniósł ostateczną klęskę.

Zwycięskie państwa zorganizowały w Wiedniu kongres pokojowy, tzn. zjazd królów i książąt. Kongres wiedeński postanowił, że Rosji przypadnie więcej polskich ziem niż dotąd, a Austrii i Prusom – mniej.

Na uzyskanych ziemiach car w 1815 r. utworzył **Królestwo Polskie**. Nazywano je też **Królestwem Kongresowym**, ponieważ kongres przyznał Rosji ten obszar.

Królestwo nie było niepodległe: car został jego królem i decydował o najważniejszych sprawach, takich jak wojna i pokój. Inne zostawił Polakom. Mieli oni m.in. polską armię i sejm.

Z biegiem czasu car odbierał Polakom prawa, które sam im przyznał. Z tego powodu w listopadzie 1830 r. wybuchło w Warszawie powstanie listopadowe przeciwko Rosji. Szybko objęło resztę Królestwa i część zaboru rosyjskiego. Zakończyło się jednak klęską powstańców (1831).

1. Kiedy i jak powstało Królestwo Kongresowe?

Oddział strzelców pieszych armii
Królestwa Kongresowego.
Ilustracja z początku XX w.

Wybuch powstania styczniowego

Po stłumieniu powstania listopadowego car nałożył surowe kary na Polaków – m.in. zlikwidował polską armię i sejm. Odtąd w Królestwie stałe przebywało 100 tysięcy żołnierzy rosyjskich. Nikt rozsądny nie myślał o kolejnym powstaniu.

Jednak 30 lat później młodzi ludzie postanowili wywalczyć niepodległość. W nocy z 22 na 23 **stycznia 1863 r.** ok. 6 tysięcy powstańców zaatakowało rosyjskie placówki wojskowe w Królestwie. Rozpoczęło się **powstanie styczniowe**.

2. Co się zmieniło w Królestwie Kongresowym po klęsce powstania listopadowego?
3. Kto, kiedy i dlaczego wywołał powstanie styczniowe?

Walki partyzanckie

Powstańcy nie odnieśli wielkich sukcesów na polu walki. Byli zbyt słabo uzbrojeni – jeden karabin przypadał średnio na dziesięciu ludzi. Mimo to z biegiem czasu do powstania przystępowało coraz więcej ochotników. Latem 1863 r. walczyło już 20–30 tysięcy powstańców. Tyle że siły rosyjskie w Królestwie wzrosły do 340 tysięcy żołnierzy.

Branka, tj. pobór Polaków do armii rosyjskiej. Tak w styczniu 1863 r. Rosjanie próbowali udaremnić wybuch powstania. Obraz z XIX w.

Tekst źródłowy

Zastępy młodzieży walecznej, (...) ożywione gorącą miłością Ojczyzny (...), poprzysięgły zrzucić przekłete jarzmo* lub zginąć. Za nią więc, Narodzie Polski, za nią!

Manifest Tymczasowego Rządu Narodowego, 1863 r.

- Co, według ciebie, oznacza zwrot: „zrzucić przekłete jarzmo”?
- Kogo i do czego wzywa *Manifest*?

* **jarzmo** – tu: niewola

Powstanie styczniowe

- W jakim zaborze doszło do walk powstańczych?
- W jakich zaborach nie było ich w ogóle?

LEGENDA

- starcia i potyczki

Przy takiej przewadze Rosjan Polacy mogli prowadzić jedynie **walki partyzanckie**: atakowali znie-nacka, po czym szybko się wycofywali. Jeśli udało im się zwyciężyć, Rosjanie wysyłali przeciwko nim większe siły.

Łącznie powstańcy stoczyli ponad 1200 potyczek, lecz ani jednej większej bitwy.

Patrol powstańczy. Powstańcy pytają spotkanego na drodze mężczyznę, gdzie są Rosjanie. Obraz z XIX w.

4. Dlaczego powstańcy musieli prowadzić walki partyzanckie?
5. Na czym one polegały?

Tajne państwo

Oficjalnie Królestwem Kongresowym rządili Rosjanie. Mieli swoich urzędników, armię, policję i sądy. Jednak tuż pod nosem Rosjan Polacy utworzyli **tajne państwo**. Na jego czele stał **Rząd Narodowy**, który zbierał się w Warszawie. Był tajny – bardzo niewiele osób wiedziało, kto w nim zasiada.

Rząd Narodowy działał w podziemiu, tzn. w ukryciu. Kierował powstaniem, wydawał podziemną prasę, miał tajne drukarnie, urzędników, policję i sądy. Tysiące Polaków bez sprzeciwu płaciło podatki. Rząd przeznaczał te pieniądze m.in. na zakup broni za granicą oraz na zasiłki dla biednych.

Polacy posłusznie wykonywali polecenia Rządu Narodowego. Jeśli kazał nosić czarne krawaty na znak żałoby, to niemal wszyscy zakładali czarne krawaty.

Zapytasz: skąd ludzie znali polecenia Rządu, skoro był tajny? Otóż urzędnicy nosili przy sobie dokumenty z pieczęcią Rządu Narodowego. Gdy tylko pokazali taki dokument, każdy wiedział, że ma do czynienia z przedstawicielem tajnego państwa.

6. Czym się zajmował Rząd Narodowy?
7. W jaki sposób przekazywał swoje polecenia?

Upadek powstania

W październiku 1863 r. **Romuald Traugutt** ogłosił się dyktatorem powstania, tzn. jego jedynym dowódcą.

Traugutt starał się przekształcić oddziały powstańcze w regularną armię, taką jak rosyjska. Nie zdążył – w kwietniu 1864 r. aresztowali go Rosjanie. W sierpniu 1864 r. został powieszony w Warszawie, w obecności tłumu Polaków.

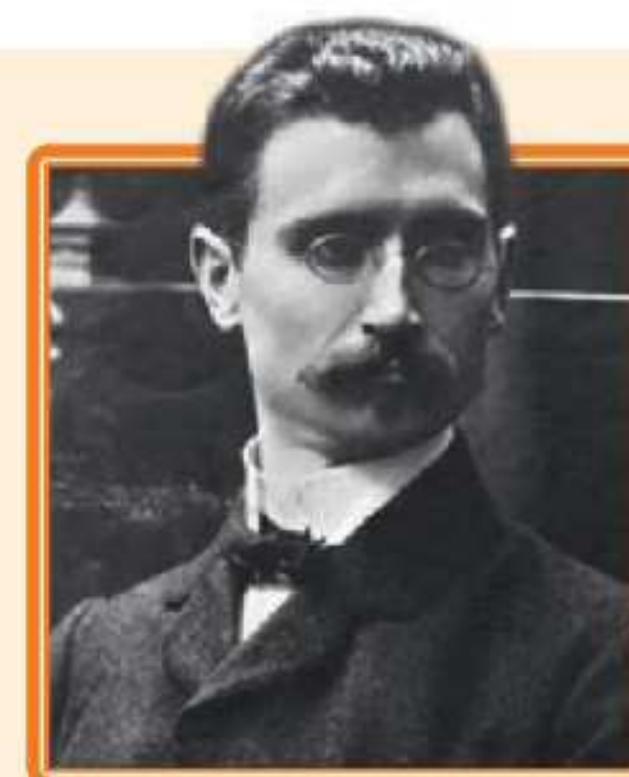
Po aresztowaniu Traugutta tajne państwo przestało istnieć. Jesienią 1864 r. powstanie styczniowe zakończyło się klęską.

W walkach zginęło co najmniej 20 tysięcy powstańców. Ok. 2 tysięcy zostało zamordowanych przez wojska rosyjskie.

Powstańcy chcieli zdobyć Płock na siedzibę polskiego rządu. Ale im się nie udało.

Gdyby się udało, Płock byłby tymczasową stolicą Polski!

Romuald Traugutt

(ur. 1826, zm. 1864)

Był generałem oraz dyktatorem powstania styczniowego. Służył w armii rosyjskiej, ale wystąpił z niej w 1862 r. W 1863 r. dowodził oddziałem powstańczym na Białorusi. Potem, już jako dyktator powstania, zamieszkał w Warszawie pod fałszywym nazwiskiem. Wiosną 1864 r. zrozumiał, że powstanie jest skazane na klęskę. Mimo to nadal dowodził, bo tak mu nakazywał honor. W śledztwie nie wydał nikogo.

*Pochód na Sybir, czyli Syberię.
W szeregu stoją uczestnicy
powstania styczniowego.
Obraz z XIX w.*

Kilkadziesiąt tysięcy uczestników powstania Rosjanie zesłali na Syberię – mroźną krainę na północnym wschodzie Rosji. Odebrali też majątki wielu powstańcom.

8. Kto i kiedy ogłosił się dyktatorem powstania?
9. Podaj polskie straty poniesione w powstaniu styczniowym.

Pytania i polecenia

- A. Przedstaw przebieg powstania styczniowego.
- B. Wyjaśnij, czym było i jak działało tajne państwo.
- C. Czym się zasłużył Romuald Traugutt?

To, co najważniejsze

Powstanie styczniowe (1863–1864)

Przyczyny

Młodzi ludzie postanowili wywalczyć niepodległość.

Przebieg

Powstanie wybuchło w nocy z 22 na 23 stycznia 1863 r. Ponieważ Rosjanie mieli ogromną przewagę, powstańcy prowadzili walki partyzanckie. Polacy utworzyli tajne państwo z Rządem Narodowym, który kierował powstaniem, wydawał prasę, zbierał podatki, miał urzędników, policję i sądy. W październiku 1863 r. dyktatorem powstania został Romuald Traugutt. Chciał przekształcić oddziały powstańcze w regularną armię. Rosjanie aresztowali i publicznie powiesili Traugutta (1864). Jesienią 1864 r. powstanie styczniowe zakończyło się klęską.

Skutki

Co najmniej 22 tysiące powstańców zginęło lub zostało zamordowanych. Rosjanie zesłali na Syberię kilkadziesiąt tysięcy uczestników powstania, a wielu powstańcom odebrali majątki.

O polską mowę

1863-1864

powstanie
styczniowe

XIX

XX

1901-1902

strajk szkolny
we Wrześni

Rusyfikacja

Po upadku powstania styczniowego car postanowił zmienić Polaków w Rosjan – by już nigdy nie zapragnęli niepodległej Polski. Taką przymusową przemianę jakiegoś narodu w Rosjan nazywamy **rusyfikacją**.

W szkołach Królestwa Kongresowego nauczyciele musieli prowadzić lekcje po rosyjsku, nawet jeśli byli Polakami. Tylko religii mogli uczyć po polsku. Zakazano nauki historii Polski. W zamian uczniowie poznawali historię Rosji. Język polski stał się przedmiotem dla chętnych, a uczono go po... rosyjsku!

Mimo zakazów (i surowych kar) polscy nauczyciele nieraz uczyli w ojczystym języku. Dlatego rosyjskie władze Królestwa sprowadzały nauczycieli z Rosji. Z czasem w ogóle zabroniły uczniom rozmawiania w szkole po polsku, nawet na korytarzu.

Nie tylko szkoły miały być rosyjskie, lecz także urzędy. Np. podczas rozpraw sądowych mówiono w języku zaborcy.

Jednak rosyjskim władzom nie powiodła się próba rusyfikacji Polaków. Nasi przodkowie nadal mówili po polsku, a w domach rodzice uczyli swe dzieci historii ojczystego kraju.

1. Co to jest rusyfikacja?
2. Na czym polegała rusyfikacja szkół Królestwa Kongresowego?

Sobór – czyli świątynia prawosławnych (wschodnich) chrześcijan – zbudowany przez Rosjan w Warszawie na przełomie XIX i XX w. Polacy rozebrali go po odzyskaniu niepodległości. Zdjęcie z początków XX w.

- ◀ Wóz Drzymały. Michał Drzymała był polskim chłopem z Wielkopolski. Władze niemieckie nie pozwoliły mu zbudować domu (Niemcom pozwalały). Zamieszkał więc z rodziną w wozie cyrkowym. Zdjęcie z pierwszej połowy XX w.

Germanizacja

Władze zaboru pruskiego pragnęły, by Wielkopolska i Pomorze stały się ziemią niemieckimi. Dlatego już w pierwszej połowie XIX w. rozpoczęły **germanizację** Polaków, tzn. ich przymusową przemianę w Niemców.

Germanizacja nasiliła się po 1871 r., gdy powstały zjednoczone Niemcy. W urzędach, kasach kolejowych i na poczcie trzeba było mówić po niemiecku. Inaczej kasjer nie sprzedał biletu, a urzędnik pocztowy – znaczka na list.

Także nauczyciele prowadzili lekcje po niemiecku. Jedynie w szkołach podstawowych mogli uczyć po polsku, ale tylko dwóch przedmiotów: religii i śpiewu kościelnego.

▲ Odtworzona klasa we Wrześni. Tak wyglądała w czasie strajku szkolnego.

* **strajk** – przerwanie pracy przez pracowników, zwykle aż do momentu spełnienia ich żądań

▲ Dzieci, które uczestniczyły w strajku szkolnym we Wrześni.

- ? 3. W jaki sposób władze Prus, a potem Niemiec prowadziły germanizację Polaków?

Strajk szkolny we Wrześni

Od 1901 r. nawet religia w dwóch najwyższych klasach szkoły podstawowej miała się odbywać po niemiecku. Wówczas dzieci ze szkoły we **Wrześni** w Wielkopolsce odmówiły nauki w tym języku i nie odpowiadały na pytania nauczyciela. Wydarzenia te nazwano **strajkiem* szkolnym**.

Czternaścioro opornych dzieci otrzymało chłostę. Nauczyciel bił je tak mocno, że niektórym z nich spuchły ręce. 39 uczniów za karę powtarzało klasę.

Strajk szkolny trwał z przerwami do 1902 r. Władze nie ustąpiły. Dzieci musiały się pogodzić z tym, że również religii będą się uczyć po niemiecku.

- ? 4. Jakie wydarzenia nazywamy strajkiem szkolnym we Wrześni?

20 Polska laureatka Nagrody Nobla

- Przypomnij, czym się zakończyło powstanie styczniowe.

Dzieciństwo w Warszawie

Trzy lata po upadku powstania styczniowego urodziła się w Warszawie **Maria Skłodowska**.

Gdy miała dziesięć lat, rodzice zapisali ją do prywatnej szkoły dla dziewcząt. Choć była to polska szkoła, Mania – czyli mała Maria – po polsku uczyła się tylko religii. Wszystkie inne lekcje nauczyciele musieli prowadzić po rosyjsku. Takie było polecenie rosyjskich władz Królestwa Kongresowego.

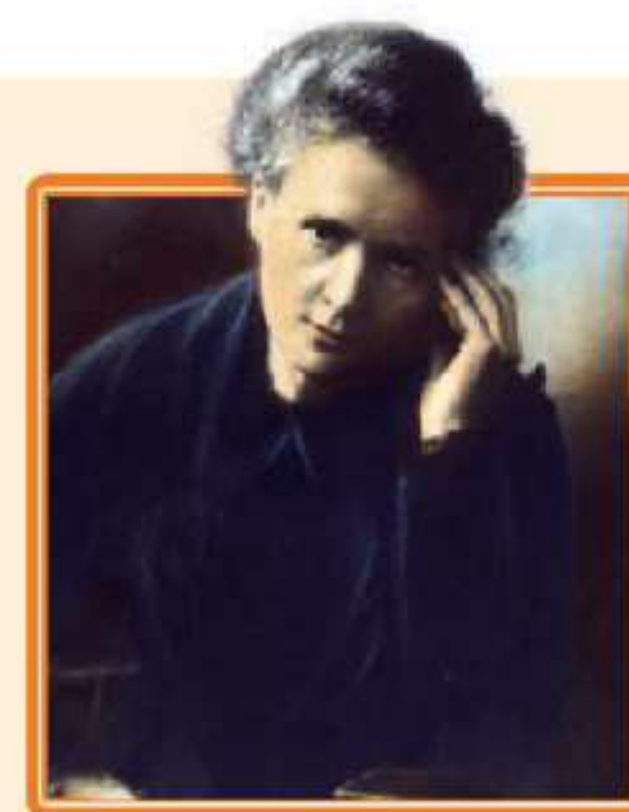
Mimo to nauczyciele Polacy potajemnie mówili w szkołach po polsku i uczyli zabronionej przez władze historii Polski. Tak działo się też w szkole Mani.

Dziewczynka była wybitnie zdolna. Swoją drugą szkołę, gimnazjum, ukończyła ze złotym medalem. A jednak nie mogła studiować ani w Warszawie, ani w Rosji. Dlaczego? Zaraz opowiemy.

- ?
1. W jaki sposób nauczyciele Polacy sprzeciwiali się władzom Królestwa Kongresowego?

Prawa kobiet w XIX w.

W XIX w. kobiety w Europie miały znacznie mniej praw niż dziś. Nie mogły startować w wyborach ani nawet w nich głosować. Nie było ani jednej pani

Maria Skłodowska-Curie

(ur. 1867, zm. 1934)

Polska uczona, pierwsza w dziejach dwukrotna laureatka Nagrody Nobla: z fizyki i chemii. Od 1891 r. mieszkała w Paryżu. Była jedną z pierwszych ofiar promieniowania. W 1995 r. jej prochy zostały przeniesione do paryskiego Panteonu – budynku przeznaczonego na miejsce spoczynku ludzi najbardziej zasłużonych dla Francji.

Maria Skłodowska miała doskonałą pamięć. Wystarczyły jej dwie 10-minutowe przerwy, żeby nauczyć się długiego wiersza.

Phi! Ja rrraz usłyszę i wszystko powtórzę. Czy też dostanę Nagrrrodę Nobla?

Demonstracja kobiet w Londynie, które domagają się prawa głosu w wyborach. Ilustracja z 1908 r.

prezydent, pani premier czy posłanki w parlamencie. Kobiety, które pracowały, zarabiały znacznie mniej niż mężczyźni. Nie wykonywały wielu zawodów, gdyż mężczyźni im na to nie pozwalali. Żadna nie została np. dziennikarką albo marynarzem. W większości krajów Europy kobiety nie mogły też studiować.

2. Przedstaw różnice w prawach XIX-wiecznych kobiet i mężczyzn.

Nagroda Nobla

Nagroda Nobla to najważniejsza na świecie nagroda przyznawana corocznie (od 1901 r.) za wybitne osiągnięcia naukowe, literackie i na rzecz pokoju. Jej twórcą był XIX-wieczny szwedzki przemysłowiec Alfred Nobel, wynalazca dynamitu i właściciel licznych zakładów przemysłowych, zwłaszcza zbrojeniowych. Nobel chciał być pamiętany jako człowiek, który zrobił coś dobrego dla ludzkości – a nie jako producent broni. Dlatego w testamencie przeznaczył swój ogromny majątek na nagrody dla najwybitniejszych naukowców, pisarzy i działaczy pokojowych.

* **pierwiastki** – substancje, które są podstawowym budulcem wszechświata, np. tlen, wodór, żelazo

Pierwsza noblistka w dziejach

Kilka lat po ukończeniu gimnazjum Maria Skłodowska pojechała do Paryża. Na słynnym uniwersytecie o nazwie Sorbona kobiety mogły studiować. Maria ukończyła tam fizykę i matematykę. Podczas studiów poznała francuskiego naukowca Piotra Curie (czytaj: kiri) i wyszła za niego za mąż. Odtąd nazywała się **Maria Skłodowska-Curie**.

Oboje pracowali nad prawie nieznanym zjawiskiem promieniotwórczości (Maria wymyśliła tę nazwę). Razem odkryli dwa nowe pierwiastki*: polon i rad. Za swe badania otrzymali w 1903 r. **Nagrodę Nobla*** z fizyki.

Wiek wynalazków

W XIX w. pojawiły się wynalazki, które zmieniły ludzkie życie. Z niektórych korzystamy do dziś – choć, oczywiście, zostały ulepszone.

Niemiecki wynalazca Karl Benz (czytaj: benc) zbudował pierwszy samochód z silnikiem spalinowym (1885). Ten trójkołowiec osiągał prędkość 20 kilometrów na godzinę.

Kopia pierwszej żarówki elektrycznej, wynalezionej w 1879 r. przez Amerykanina Thomasa Edisona (czytaj: tomasa).

Amerykanin Graham Bell przy swoim wynalazku: telefonie przewodowym. Skonstruował go w 1876 r.

Pod koniec XIX w. powstało radio. Za jego twórcę uchodzi widoczny na zdjęciu Włoch Guglielmo Marconi (czytaj: gulielmo markoni).

? • Co zmieniły w życiu ludzi ukazane tu wynalazki?

Trzy lata później Marię spotkało nieszczęście: jej mąż zginął pod kołami wozu konnego. Została sama z dwiema córeczkami. Mimo to nadal prowadziła badania naukowe. W 1911 r. otrzymała Nagrodę Nobla z chemii.

Maria Skłodowska-Curie była pierwszą noblistką w dziejach. Wcześniej Nagrodę Nobla przyznawano tylko mężczyznom. Stała się też pierwszą kobietą, która wykładała na Sorbonie.

Mieszkała w Paryżu, lecz do końca życia czuła się Polką. Odkrytemu pierwiastkowi nadała nazwę: polon – od francuskiego słowa *Pologne* (czytaj: poloń), czyli Polska.

3. Gdzie i dlaczego tam studiowała Maria Skłodowska?

4. Czym się zajmowali i co odkryli Maria Skłodowska-Curie z Piotrem Curie?

◀ Maria Skłodowska-Curie w swoim laboratorium.

Pytania i polecenia

A. Wymień osiągnięcia Marii Skłodowskiej-Curie.

B. Wskaż różnice między prawami kobiet dziś i w XIX w.

To, co najważniejsze

W XIX-wiecznej Europie kobiety: • nie mogły startować w wyborach ani w nich głosować, • zarabiały znacznie mniej niż mężczyźni, • nie wykonywały wielu zawodów, • nie mogły studiować w większości krajów.

Maria Skłodowska-Curie (1867–1934)

Urodziła się w Warszawie i tam chodziła do szkoły. Uczyła się w niej po rosyjsku.

Studiowała fizykę i matematykę na Sorbonie w Paryżu.

Wyszła za mąż za francuskiego naukowca Piotra Curie, z którym pracowała nad zjawiskiem promieniotwórczości. Razem odkryli pierwiastki: polon i rad. Za badania otrzymali Nagrodę Nobla z fizyki (1903). Po śmierci męża dostała Nagrodę Nobla z chemii (1911).

Była pierwszą noblistką w dziejach i pierwszą kobietą, która prowadziła wykłady na Sorbonie.

21 Odzyskanie niepodległości

1914–1918 I wojna światowa

sierpień 1914
utworzenie
Legionów Polskich

XX

1917
uwięzienie Józefa Piłsud-
skiego przez Niemców

11 listopada 1918
odzyskanie niepodległości
przez Polskę

- Przypomnij, kiedy i w jaki sposób Polska utraciła niepodległość.

I wojna światowa

Pod koniec lipca 1914 r. wybuchła w Europie **I wojna światowa**. Po jednej stronie stanęły **państwa centralne**: Niemcy i Austro-Węgry (dawna Austria). Przeciwko nim walczyły kraje sojuszu nazwanego **ententą** (czytaj: antantą): Rosja, Francja i Anglia.

Najważniejszą przyczyną wojny była rywalizacja tych pięciu mocarstw. Każde z nich chciało odgrywać główną rolę w Europie i na świecie. Z czasem do walki włączało się coraz więcej państw.

Wojna trwała do 1918 r. Okazała się najkrwawszą z dotychczasowych wojen, ponieważ w wyniku postępu nauki i techniki armie miały nowe rodzaje broni: karabiny maszynowe, gazy trujące, ciężkie działa, samoloty, okręty podwodne, a potem czołgi. W walkach zginęło prawie 10 milionów żołnierzy, a bez mała 20 milionów zostało rannych.

I wojna światowa była jedną z największych tragedii w dziejach Europy. Przyniosła jednak niepodległość Polakom i kilku innym narodom.

1. Kiedy i z jakiej przyczyny wybuchła I wojna światowa?
2. Kto walczył przeciwko komu?
3. Dlaczego I wojna światowa okazała się najkrwawszą z dotychczasowych wojen?

Zaraz po rozbiorach Warszawa należała do Prus, potem przez 102 lata do Rosji, w 1915 r. zajęli ją Niemcy. A w końcu została stolicą Polski.

I takie zakończenie
mi się podoba!

Żołnierze francuscy w okopie na froncie. Zdjęcie z 1916 r.

Józef Piłsudski (na koniu w środku)
i jego żołnierze wkraczają do Kielc.
Obraz z XX w.

Tekst źródłowy

Żołnierze! Spotkał was ten zaszczyt niezmierny, że pierwsi pójdziecie do Królestwa i przestąpicie granicę rosyjskiego zaboru, jako czołowa kolumna wojska polskiego, idącego walczyć za oswobodzenie ojczyzny. (...) Patrzę na was jako na kadry, z których rozwinąć się ma przyszła armia polska, i pozdrawiam was jako Pierwszą Kompanię Kadrową.

*Przemówienie Józefa Piłsudskiego
do żołnierzy Pierwszej Kompanii
Kadrowej, 3 sierpnia 1914 r.*

- Jaki zaszczyt, zdaniem Piłsudskiego, spotkał żołnierzy?
- Za kogo ich uważa?

Pierwsza Kompania Kadrowa

W 1914 r. Rosja znalazła się po jednej stronie konfliktu, a Niemcy i Austro-Węgry – po drugiej. Między Polakami nie było zgody, za kim się opowiedzieć. Część poparła Rosję, a część – Austro-Węgry. Do odzyskania niepodległości przyczynili się i jedni, i drudzy. Jednak ważniejszą rolę odegrali zwolennicy Austro-Węgier, których przywódcą był **Józef Piłsudski**.

Piłsudski popierał Austro-Węgry, gdyż za największego wroga Polski uważał Rosję. Dlatego zaraz po wybuchu wojny utworzył **Pierwszą Kompanię Kadrową**, która miała walczyć o Polskę przeciwko Rosji. Do Kompanii należało stu kilkudziesięciu żołnierzy. Piłsudski chciał, żeby stanowili oni kadry, tzn. dowódców przyszłego wojska polskiego.

Na początku sierpnia 1914 r. Kompania wyruszyła z Krakowa do Kielc znajdujących się w Królestwie Kongresowym. Piłsudski zamierzał utworzyć tam

załączek niepodległej Polski oraz wywołać powstanie przeciwko Rosji. Liczył na tysiące ochotników, którzy zgłoszą się pod jego rozkazy.

Jednak Polacy z Królestwa nie chcieli walczyć po stronie państw centralnych – a więc zaborców. Żołnierze musieli wrócić do Krakowa.

4. Kogo poparli Polacy po wybuchu I wojny światowej?
5. Co zaplanował Józef Piłsudski?
6. Czy udało mu się wykonać ten plan? Dlaczego?

Legiony Polskie

Gdy Pierwsza Kompania Kadrowa wróciła z Kielc, w Krakowie powstawały właśnie **Legiony Polskie**. Miały one walczyć u boku armii austro-węgierskiej przeciwko Rosji.

Piłsudski i jego żołnierze wstąpili więc do Legionów. Utworzyli w nich słynną **Pierwszą Brygadę Legionów Polskich**. Po napływie ochotników liczyła ona ok. 5500 ludzi. Dowodził nią sam Piłsudski.

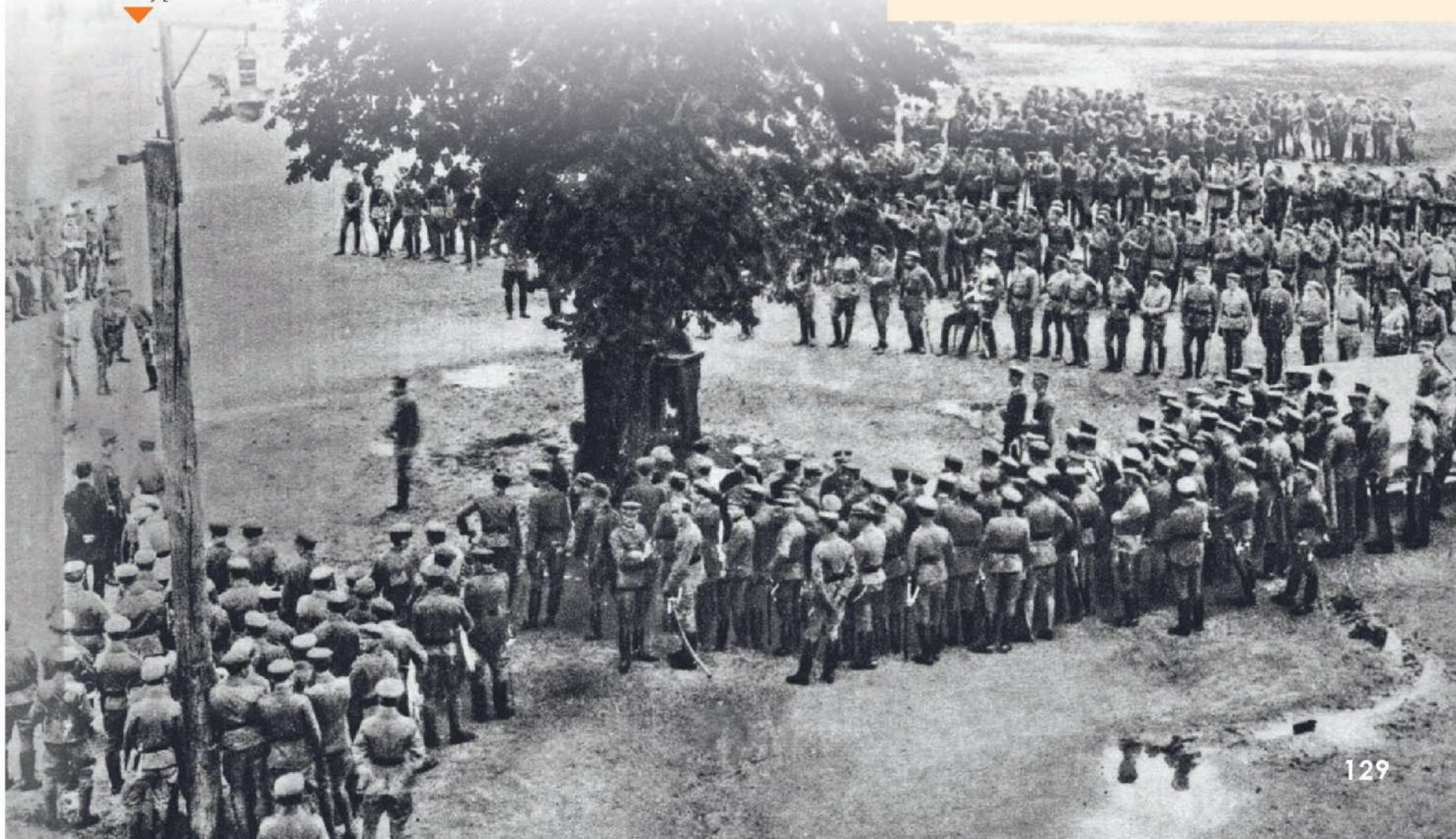
Zbiórka jednego z oddziałów Legionów Polskich.
Zdjęcie zrobiono w Warszawie w 1917 r.

Józef Piłsudski

(ur. 1867, zm. 1935)

Działacz niepodległościowy, żołnierz, polityk, Pierwszy Marszałek Polski i Naczelnny Wódz odrodzonego Wojska Polskiego. Dowodził nim w wojnie Polski z Rosją Radziecką (1919–1921), w której Polacy obronili świeżo odzyskaną niepodległość. Do 1922 r. pełnił funkcję Naczelnika Państwa, potem aż do śmierci decydował o polskiej polityce. Był oddany Polsce, nie dbał o pieniądze i nie przebierał w słowach. Jego zwolennicy go uwielbiali, a przeciwnicy – nienawidzili.

Amerykańscy żołnierze w maskach przeciwgazowych przedzierają się przez kłęby gazu trującego. Zdjęcie z 1917 r.

Łącznie powstały trzy brygady Legionów (ok. 20 tysięcy żołnierzy). Wszystkie wzięły udział w krwawych walkach z Rosjanami. Niestety, walczyły też z żołnierzami polskimi zmuszonymi do służby w armii rosyjskiej.

W kwietniu 1917 r. Stany Zjednoczone wypowiedziały wojnę Niemcom. Do Europy zaczęły przybywać setki tysięcy żołnierzy amerykańskich.

Piłsudski doszedł wówczas do wniosku, że dalszy sojusz z Austro-Węgrami i Niemcami nie ma sensu, bo niedługo przegrają one wojnę. Poleciał więc żołnierzom Legionów odmówić złożenia przysięgi, która nakazywała braterstwo broni z armiami tych państw (1917). Został wtedy aresztowany i spędził ponad rok w niemieckim więzieniu.

7. Co zrobił Józef Piłsudski po powrocie z Kielc?

8. Dlaczego Piłsudski polecił żołnierzom, by nie składali przysięgi?

Powitanie Józefa Piłsudskiego na dworcu w Warszawie w 1916 r. Jeszcze goręcej witano go w stolicy 10 listopada 1918 r., gdy wrócił z niemieckiego więzienia.

11 listopada 1918

W 1917 r. w Rosji wybuchły dwie rewolucje, a potem okrutna wojna domowa. Jesienią 1918 r. Austro-Węgry rozpadły się na kilka państw, natomiast Niemcy przegrały wojnę na Zachodzie. Wszyscy trzej zaborcy ponieśli klęskę, choć każdy w inny sposób.

10 listopada 1918 r. przyjechał do Warszawy Józef Piłsudski, którego Niemcy zwolnili z więzienia. **11 listopada** objął naczelne dowództwo polskiego wojska. Tego samego dnia jego władzę uznał tymczasowy rząd polski, a na Zachodzie I wojna światowa skończyła się zwycięstwem ententy.

W następnych latach uznano 11 listopada za dzień odzyskania przez Polskę niepodległości. Dziś obchodzimy go jako **Narodowe Święto Niepodległości**.

Rozbrajanie Niemców w Warszawie w listopadzie 1918 r.
Obraz z XX w.

? 9. Co się stało 11 listopada 1918 r.?

Pytania i polecenia

- A. Czym się zakończyła I wojna światowa dla każdego z trzech zaborców?
- B. Omów działalność Józefa Piłsudskiego w czasie I wojny światowej.

To, co najważniejsze

I wojna światowa
(1914–1918)

Wybuchła między państwami centralnymi (Niemcy i Austro-Węgry) a ententą (Rosja, Francja i Anglia). Zakończyła się zwycięstwem ententy.

Zaborcy znaleźli się po przeciwnych stronach konfliktu. Część Polaków opowiedziała się za Rosją, a część – za Austro-Węgrami.

Józef Piłsudski
(1867–1935)

Poparł Austro-Węgry, gdyż za głównego wroga Polski uważał Rosję.

W sierpniu 1914 r. na czele Pierwszej Kompanii Kadrowej wkroczył do Królestwa Kongresowego. Po niepowodzeniu wyprawy został dowódcą Pierwszej Brygady Legionów Polskich, która walczyła z Rosjanami u boku armii austro-węgierskiej.

W 1917 r. polecił legionistom, by nie składali przysięgi, za co spędził ponad rok w niemieckim więzieniu.

10 listopada 1918 r. przyjechał do Warszawy. 11 listopada objął naczelne dowództwo wojska, a jego władzę uznał tymczasowy rząd polski.

Wojna polsko-radziecka

1919–1921 wojna polsko-radziecka

XX

11 listopada 1918
odzyskanie
niepodległości
przez Polskę

luty 1919
pierwsze walki
Polaków z Armią
Czerwoną

sierpień 1920
Bitwa
Warszawska

marzec 1921
podpisanie pokoju
polsko-radzieckiego

Żołnierze Rosji Radzieckiej pozują do zdjęcia w listopadzie 1917 r., po zwycięstwie rewolucji komunistycznej.

Rosja Radziecka

W 1917 r. w Rosji wybuchły dwie rewolucje. Pierwsza obaliła cara, a po drugiej, w listopadzie 1917 r., władzę objęli komuniści. **Komunizm** to teoria głosząca, że trzeba zlikwidować prywatną własność fabryk, pól, banków, kolei... Powinny one należeć do wszystkich, żeby nie było podziału na bogatych właścicieli oraz biednych robotników i chłopów.

Miliony ludzi w Rosji uwierzyły komunistom, że zbudują oni sprawiedliwą **Rosję Radziecką** (tak nazywali rządzone przez siebie państwo). Okazało się jednak, że komunizm prowadzi do wojen, niesprawiedliwości i jeszcze większej biedy. Rosyjscy komuniści zamordowali miliony ludzi, których uważali za swoich przeciwników. Kolejne miliony zmarły z głodu.

1. Czym jest komunizm?
2. Co się stało w Rosji po objęciu władzy przez komunistów?

Wojna polsko-radziecka

Władze Rosji Radzieckiej chciały wywołać „wszechświatową rewolucję” komunistyczną. Wysłały więc swoje wojska – **Armię Czerwoną** – na zachód. Ich droga wiodła przez odradzającą się właśnie Polskę.

Do pierwszych walk Polaków z Armią Czerwoną doszło w lutym 1919 r. Rozpoczęła się wtedy **wojna polsko-radziecka**, toczona w latach 1919–1921.

Z początku Polacy mieli przewagę. Zajęli nawet Wilno (Litwa) i Kijów (Ukraina). Jednak latem 1920 r. sytuacja się odwróciła. Polskie wojska musiały się wycofać, a Armia Czerwona dotarła pod Warszawę.

- ? 3. Kiedy i z jakiego powodu doszło do pierwszych walk Polaków z Armią Czerwoną?
4. Omów przebieg wojny polsko-radzieckiej do lata 1920 r.

Bitwa Warszawska

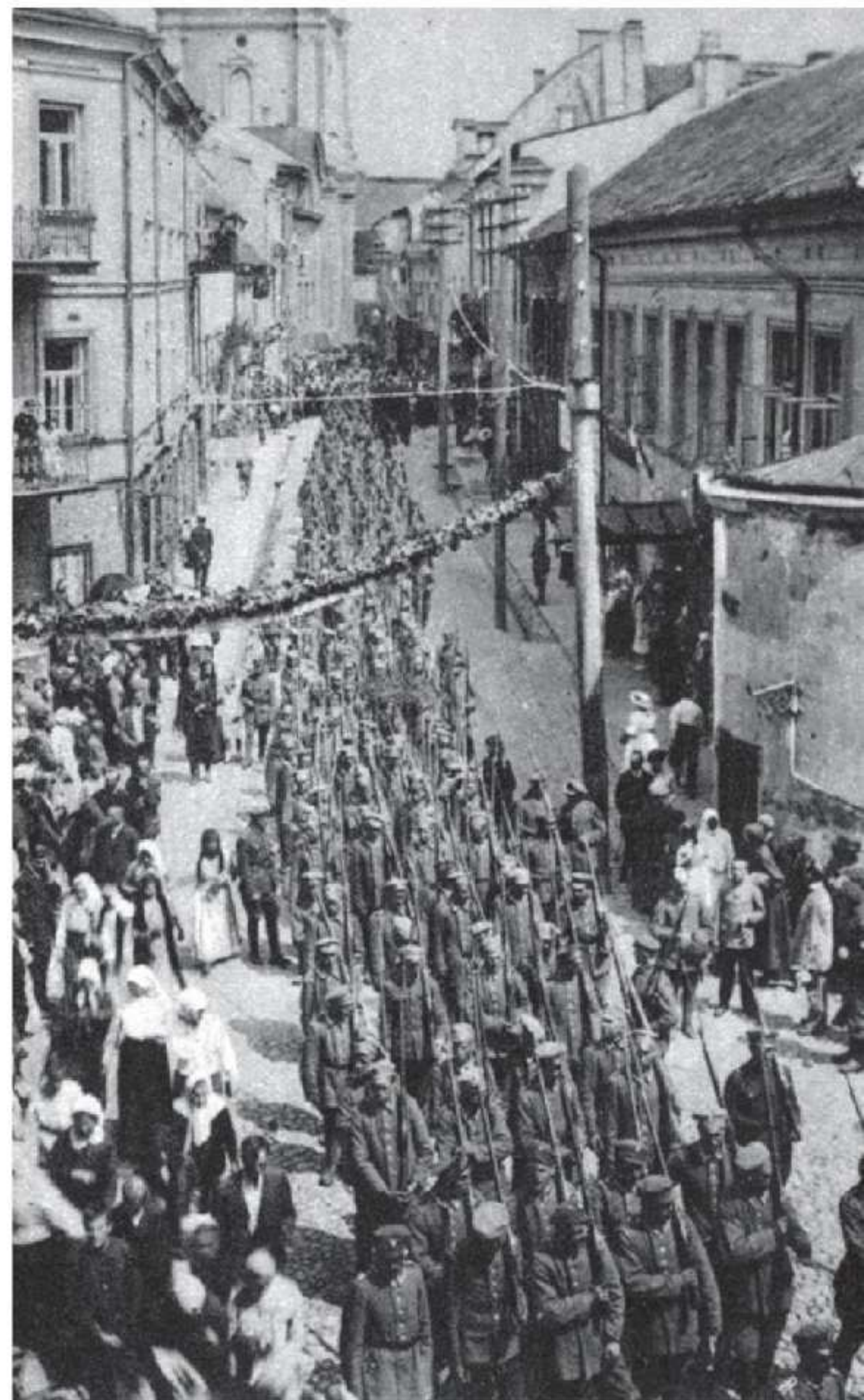
Polacy nie zamierzali oddać wolności bez walki. **13 sierpnia 1920 r.** rozpoczęła się **Bitwa Warszawska** na przedpolach stolicy. Do jej obrony stanęli prawie wszyscy mężczyźni zdolni do noszenia broni – wśród nich uczniowie gimnazjów. Przez kilka dni odpierali ataki znacznie liczniejszej Armii Czerwonej. Ponieśli ogromne straty – lecz uratowali miasto.

W tym czasie Naczelnny Wódz, **Józef Piłsudski**, gromadził wojska do kontrataku* znad rzeki Wieprz. Rankiem **16 sierpnia** Polacy ruszyli do natarcia. Natychmiast wyszli na tyły Armii Czerwonej szturmującej Warszawę. Już następnego dnia Rosjanie zaczęli odwrót. Szybko przerodził się on w bezładną ucieczkę.

Polskie zwycięstwo w Bitwie Warszawskiej (13–16 sierpnia 1920) było tak niespodziewane, że nazwano je Cudem nad Wisłą. W kolejnych miesiącach Polacy odepchnęli Armię Czerwoną daleko na wschód. Polska wygrała wojnę z Rosją Radziecką i obroniła niepodległość. Pokój zawarty w 1921 r. określił powojenną granicę między obu państwami.

- ? 5. Dlaczego Armia Czerwona nie zdobyła Warszawy?

Polskie czołgi wyprodukowane we Francji. Zostały wykorzystane w Bitwie Warszawskiej. ▶

▶ Żołnierze polscy wkraczają do Wilna (1919).

* **kontratak** – atak będący odpowiedzią na atak przeciwnika

Bitwa Warszawska

Była to bitwa na przedpolach Warszawy trwająca od 13 do 16 sierpnia 1920 r. obrońcy zatrzymali natarcie Armii Czerwonej. Bitwę pokazuje obraz Jerzego Kossaka *Cud nad Wisłą*, namalowany w 1930 r.

Nie wszystkie elementy obrazu są zgodne z prawdą historyczną. Artysta chciał ukazać zwycięstwo Polaków nad siłami zła – a nie namalować wierną relację z bitwy dwóch armii.

Matka Boska wysyła husarię na pomoc Polakom.

Ksiądz Ignacy Skorupka. W rzeczywistości nie brał udziału w natarciu. Zginął, udzielając ostatniego namaszczenia ciężko rannemu żołnierzowi.

Światła reflektorów przeciwniczych, których Polacy nie używali.

Polskie samoloty naprawdę wspomagały żołnierzy.

Józef Piłsudski dowodzi bitwą. W rzeczywistości był wtedy nad rzeką Wieprz i szykował polskie uderzenie.

Polski sztandar.

Sztandar Rosji Radzieckiej upada, w przeciwieństwie do polskiego.

Dziewczyna w mundurze symbolizuje udział ochotników w bitwie.

Żołnierze Armii Czerwonej.

- Które elementy obrazu Jerzego Kossaka są niezgodne z prawdą historyczną?
- Dlaczego malarz popełnił te nieścisłości?

- Kiedy i w jakich okolicznościach Polska odzyskała niepodległość?

Decyzja o budowie portu

Przez 123 lata ziemie Polski należały do trzech różnych państw. Rządziły one tymi terenami w sposób korzystny dla siebie. Np. w Wielkopolsce istniało rozwinięte rolnictwo, lecz linie kolejowe prowadziły z Poznania w głąb Niemiec. Dlatego zboże łatwiej było zawieźć do niemieckiego Hamburga niż do Warszawy.

Polska odrodziła się jako kraj biedny i zniszczony przez wojny. W latach 1914–1921 obce armie rabowały, co tylko mogły – nawet klamki i patelnie (które przetapiano na broń).

W Polsce mówiło się o pracy „w gdyńskim tempie”, to znaczy szybko i solidnie.

A czy mówiło się o lataniu „w gdyńskim tempie”? Bo prrraca to rrraczej nie dla mnie...

Generał Józef Haller wrzuca do Bałtyku pierścień na znak „zaślubin” Polski z morzem (10 lutego 1920). Gest ten oznaczał, że Polska nigdy nie zrezygnuje z dostępu do morza. Obraz z XX w.

Eugeniusz Kwiatkowski

(ur. 1888, zm. 1974)

Chemik, działacz gospodarczy, wicepremier, dwukrotny minister. Doprowadził do budowy miasta i portu w Gdyni oraz do utworzenia polskiej floty handlowej i rybackiej. Przygotował plan czteroletni, który przewidywał rozbudowę przemysłu, m.in. powstanie Centralnego Okręgu Przemysłowego. Był świetnym organizatorem oraz bardzo skromnym człowiekiem. Po wojnie prześladowali go komuniści, którzy nie pozwolili mu mieszkać na Wybrzeżu. Eugeniusz Kwiatkowski osiedlił się w Krakowie, gdzie zajął się pracą naukową.

Niepodległe państwo polskie uzyskało zaledwie 147 km morskiego wybrzeża (dziś ma 770 km). Nie było tam ani jednego dużego portu morskiego. Tuż za granicą leżał Gdańsk, który ogłoszono wolnym miastem – tzn. nienależącym do żadnego państwa. Polska miała prawo korzystać z gdańskiego portu, ale Niemcy rządzący Gdańskiem robili Polakom wiele trudności.

Polska musiała zbudować własny port, żeby sprzedawać za granicę różne towary – przede wszystkim węgiel. W 1922 r. sejm podjął decyzję o budowie portu w niewielkiej wiosce rybackiej o nazwie **Gdynia**.

1. Przedstaw trudności odrodzonej Polski.
2. Kto i z jakich powodów podjął decyzję o budowie portu w Gdyni?

Port i miasto

Z początku prace przy budowie Gdyni prowadzono dość ślamazarnie. Brakowało kogoś, kto by nimi energicznie pokierował. Takim człowiekiem okazał się **Eugeniusz Kwiatkowski**. Uważał, że Polska musi jak najszybciej zbudować własny port, rozwinąć przemysł i prowadzić handel z innymi państwami.

W 1926 r. Eugeniusz Kwiatkowski został ministrem przemysłu i handlu. Szybko przekonał sejm do przyznania pieniędzy na budowę Gdyni. Dzięki Kwiatkowskiemu w ciągu kilku lat wyrósł największy oraz najnowocześniejszy port handlowy nad Bałtykiem.

Gdynia w latach 20. XX w.

Nowoczesna Gdynia

Gdynia stała się dumą całej Polski. Miasto zbudowano według zasad nowoczesnej architektury. Budynki miały być proste i tanie, najlepiej bez ozdób. Niektóre były zaokrąglone lub ostro zakończone, co przypominało kadłuby statków.

Urząd pocztowo-telegraficzny oddany do użytku w 1929 r. Wkrótce do jego niższej części dobudowano jeszcze dwa piętra.

Biurowiec z neonem Café Dancing wzniesiony w latach 30.

Dworzec morski* w 1933 r., niedługo przed ukończeniem budowy. Od nabrzeża obok odplywały statki pasażerskie.

* **dworzec morski** – dworzec dla pasażerów statków

Jedna z trzech hal targowych zbudowanych w latach 30.

- Które budynki ze zdjęć można by wciąż uznać za nowoczesne? Dlaczego?

Tekst źródłowy

Tu cała Polska widzi jak w zwierciadle, że stać ją na dokonanie wielkiego dzieła, gdy chce; tu budzi szacunek obcych dla swej pracy i woli. (...) W ciągu 7 lat praktyczna zdolność przetadunkowa Gdyni wzrosła prawie dwudziestokrotnie!

Eugeniusz Kwiatkowski, *Artykuł o osiągnięciach polskiej polityki morskiej*, 1935 r.

- Co, zdaniem autora, świadczy o tym, że Polskę stać na dokonanie wielkiego dzieła?

Robotnicy budujący zapórę i elektrownię wodną w Rożnowie na Dunajcu (Małopolska). Zdjęcie z 1938 r.

Zbudowano też port rybacki, przystań pasażerską, bazę okrętów marynarki wojennej, stocznię oraz miasto. W 1939 r. mieszkało w nim ponad 120 tysięcy ludzi – sto razy więcej niż kilkanaście lat wcześniej.

Aby połączyć Gdynię z Górnym Śląskiem, gdzie wydobywano węgiel, zbudowano linię kolejową nazywaną **magistralą węglową**.

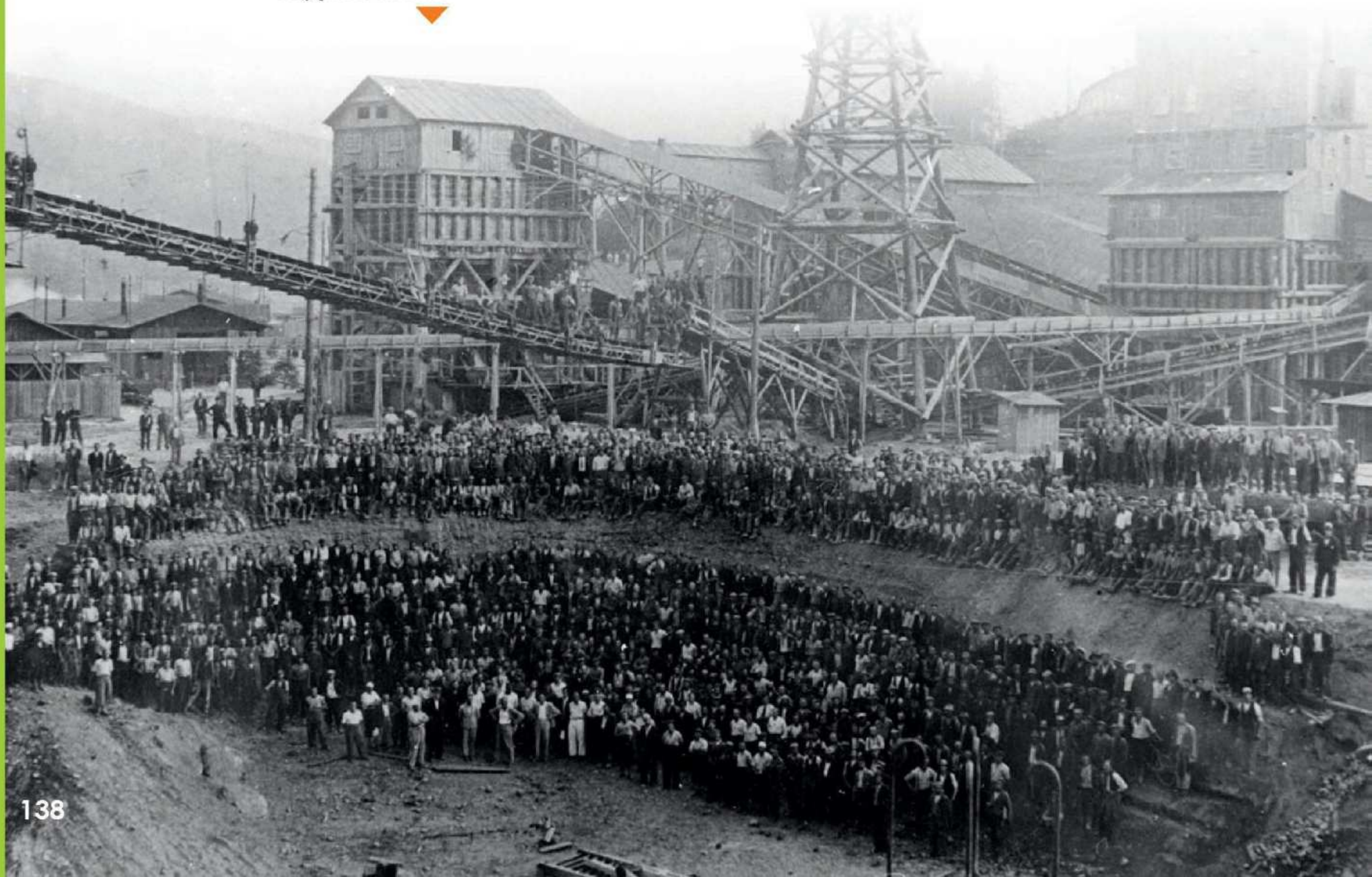

3. Jakie zmiany zaszły w Gdyni po 1926 r.?

4. Czym była magistrala węglowa?

Centralny Okrąg Przemysłowy

Oprócz Gdyni wielkim osiągnięciem Polski międzywojennej – tzn. istniejącej między pierwszą a drugą wojną światową – okazał się **Centralny Okrąg Przemysłowy**, w skrócie **COP**. Jego budowę zaproponował w 1936 r. Eugeniusz Kwiatkowski. Uważał, że COP nie tylko wpłynie na rozwój przemysłu i ograniczenie bezrobocia, lecz także poprawi obronność państwa – bo fabryki będą produkować m.in. broń dla armii.

Osiągnięcia gospodarcze Polski międzywojennej

- Jaki przemysł powstał na terenie COP-u?
- Jakie bogactwa naturalne tam wydobywano?
- Wskaż miasta, które łączyła magistrala węglowa.

LEGENDA

- o o miasta i wsie
- magistrala węglowa
- Ośrodki przemysłu:
 - metalowego i maszynowego
 - włókienniczego

- Centralny Okręg Przemysłowy
- elektrownia wodna
- Ośrodki wydobywania:
 - węgla kamiennego
 - ropy naftowej i gazu ziemnego

COP zaczęto budować w 1937 r. Powstała fabryka samolotów w Mielcu, elektrownia wodna w Rożnowie, huta żelaza w Stalowej Woli... W ciągu niespełna trzech lat ukończono 100 zakładów przemysłowych oraz rozpoczęto prace przy 300 kolejnych.

Rozwój COP-u i całej Polski przerwała II wojna światowa.

? 5. Kto i w jakim celu chciał zbudować COP?

Pytania i polecenia

- Omów osiągnięcia międzywojennej Polski.
- Wymień dokonania Eugeniusza Kwiatkowskiego.

To, co najważniejsze

Gdynia	W 1922 r. sejm podjął decyzję o budowie portu w Gdyni. Od 1926 r. prace nabrały tempa dzięki ministrowi Eugeniuszowi Kwiatkowskiemu. W ciągu kilku lat powstał największy i najnowocześniejszy port handlowy nad Bałtykiem. Zbudowano też port rybacki, przystań pasażerską, bazę okrętów marynarki wojennej, stocznnię i miasto.
Magistrala węglowa	Była linią kolejową łączącą Gdynię z Górnym Śląskiem.
Centralny Okręg Przemysłowy (COP)	COP miał rozwinąć przemysł, ograniczyć bezrobocie i podnieść obronność państwa. Inicjatorem jego budowy był Eugeniusz Kwiatkowski. W latach 1937–1939 powstało 100 zakładów przemysłowych i rozpoczęto prace przy 300 kolejnych.

23 Szare Szeregi

1939–1945 II wojna światowa

XX

1 września 1939
napaść Niemiec na Polskę,
początek II wojny światowej

17 września 1939
napaść Związku Radzieckiego
na Polskę

1943
śmierć „Alka”,
„Rudego” i „Zośki”

- Wymień największe osiągnięcia Polski międzywojennej.

Niemiecki bombowiec nad Polską
we wrześniu 1939 r.

Zbombardowany przez Niemców
Zamek Królewski w Warszawie.
Zdjęcie z października 1939 r.

Wybuch II wojny światowej

W 1933 r. władzę w Niemczech objął Adolf Hitler. Uważał, że Niemcy powinny odzyskać Wielkopolskę, Pomorze i część Śląska. Po I wojnie światowej zwycięskie mocarstwa przyznały te obszary Polsce.

1 września 1939 r. Niemcy napadły na Polskę. Rozpoczęła się II wojna światowa, która trwała do 1945 r.

17 września 1939 r. Polskę zaatakował Związek Radziecki (dawna Rosja Radziecka). Napadnięta z kilku stron Polska przegrała wojnę w ciągu 36 dni.

1. Dlaczego we wrześniu 1939 r. Polska przegrała wojnę?

Łapanka w okupowanej Warszawie. Niemieccy żołnierze pilnują schwytych Polaków.

Pod niemiecką okupacją

W 1939 r. rozpoczęła się okupacja* Polski. Jej zachodnią część zajęli Niemcy, a wschodnią – Rosjanie.

W czerwcu 1941 r. Niemcy zaatakowali Związek Radziecki i łatwo opanowali resztę terytorium przedwojennej Polski.

Niemcy stosowali w Polsce terror, tj. przemoc i okrucieństwo. Zabijali setki przypadkowych ludzi (np. schwytanych w ulicznych łapankach), a tysiące wywozili do **obozów koncentracyjnych**. Więźniowie byli tam mordowani albo masowo umierali z zimna, głodu, od chorób i zbyt ciężkiej pracy.

2. Omów postępowanie Niemców w Polsce.

Harcerze z Szarych Szeregów

W okupowanej Polsce rozwinął się silny **ruch oporu**. Nazywamy tak działalność konspiracyjną (czyli tajną), która ma na celu walkę z okupantem.

Największą i najważniejszą organizacją polskiego ruchu oporu była **Armia Krajowa**, w skrócie **AK**. Liczyła 400 tysięcy żołnierzy.

Dowództwu AK podlegali m.in. harcerze z **Szarych Szeregów**.

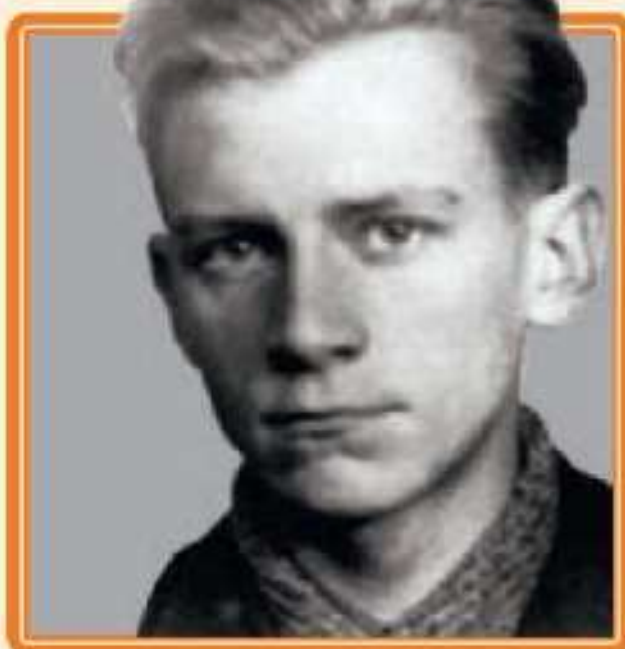
* **okupacja** – sprawowanie władzy przez jakieś państwo na terenie zabranym innemu państwu

Aleksy Dawidowski

„Alek” (ur. 1920, zm. 1943)

Był wysoki, sprawny fizycznie oraz szaleńczo odważny. Odznaczył się w akcjach małego sabotażu – m.in. zarzucał polskie flagi na druty tramwajowe (trudno było je stamtąd ściągnąć). Jako żołnierz Grup Szturmowych uczestniczył w akcji pod Arsenalem. W wyniku odniesionej rany brzucha zmarł 30 marca.

Jan Bytnar „Rudy”

(ur. 1921, zm. 1943)

Był niewysoki i drobny, dobrze pływał oraz jeździł na nartach. Wykazywał się pomysłowością w małym sabotażu, m.in. konstruował przyrząd, który mieścił się pod marynarką, a umożliwiał pisanie haseł nawet na wysokości 4 metrów. Jako żołnierz Grup Szturmowych w marcu 1943 r. został aresztowany przez Niemców. Był bito do nieprzytomności przez gestapo (niemiecką tajną policję). Uwolniony w akcji pod Arsenalem, zmarł kilka dni później (30 marca).

Taki kryptonim, czyli konspiracyjną nazwę, nosiło polskie harcerstwo w latach II wojny światowej. Do Szarych Szeregów należało ok. 15 tysięcy chłopców i dziewcząt podzielonych na trzy grupy wiekowe:

1. Zawiszacy (12–14 lat). Uczyli się na tajnych kompletach, tzn. lekcjach zabronionych przez Niemców, a także przynosili meldunki.

2. Bojowe Szkoły. Harcerze (15–17 lat) brali udział w szkoleniu wojskowym i prowadzili **mały sabotaż**: pisali hasła na murach (np. „Polska walczy”), zrywali niemieckie flagi i wieszali polskie, wrzucali gaz łzawiący do kin lub sklepów przeznaczonych tylko dla Niemców itp.

3. Grupy Szturmowe. Harcerze (powyżej 18 lat) uczestniczyli w akcjach zbrojnych. M.in. odbijali więźniów oraz wysadzali mosty, żeby utrudnić transport niemieckich wojsk.

3. Czym była Armia Krajowa?

4. Na jakie grupy dzieliły się Szare Szeregi?

Kotwica na murze była znakiem Polski Walczącej, bo łączyła dwie litery: P i W. Symbolizowała walkę z wrogiem.

Kotwica Polski Walczącej na pomniku Lotnika w Warszawie. W 1942 r. namalował ją Jan Bytnar „Rudy”.

Niemiecka lokomotywa wykolejona przez polski ruch oporu.

Akcje Szarych Szeregów

Członkowie Szarych Szeregów przeprowadzili wiele akcji przeciwko niemieckim okupantom. Opowiemy tu o dwóch.

Bohaterem pierwszej stał się **„Alek”** – Aleksy Dawidowski („Alek” był pseudonimem konspiracyjnym). W mroźny lutowy ranek 1942 r. „Alek” usunął niemiecką tablicę z pomnika Mikołaja Kopernika w Warszawie. Ryzykując życie, odkręcił cztery śruby mocujące tablicę, odciągnął ją na bok i ukrył w śniegu. W ten sposób odsłonił polski napis: „Mikołajowi Kopernikowi Rodacy”.

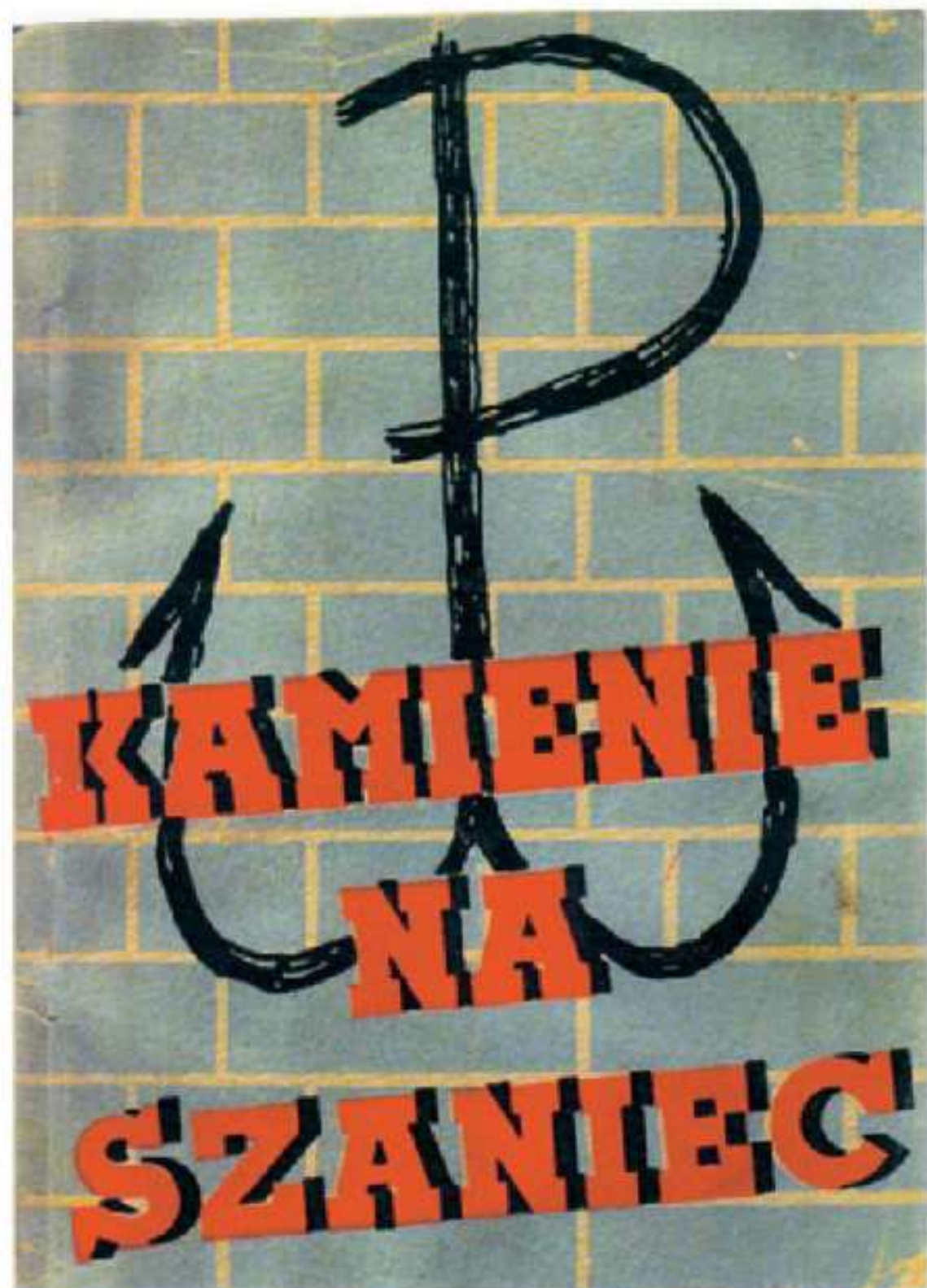
Drugą akcję Szare Szeregi zorganizowały w marcu 1943 r., po aresztowaniu przez Niemców **„Rudego”** – Jana Bytnara, jednego z dowódców warszawskich Grup Szturmowych. Jego przyjaciel **„Zośka”** – Tadeusz Zawadzki – przygotował plan odbicia „Rudego”.

Tadeusz Zawadzki

„Zośka” (ur. 1921, zm. 1943)

„Zośką” przezywano go z powodu delikatnej urody. W małym sabotażu stał się rekordzistą w liczbie namalowanych kotwic. Jako żołnierz Grup Szturmowych uczestniczył w wielu akcjach bojowych, m.in. dowodził wysadzeniem mostu pod Czarnocinem koło Łodzi. Był znakomitym dowódcą. Poległ podczas ataku na niemiecki posterunek w Sieczkach na Mazowszu.

Pierwsze wydanie książki
Kamienie na szaniec.

* **eskorta** – uzbrojona ochrona

Według tego planu 28 harcerzy Grup Szturmowych przeprowadziło **akcję pod Arsenalem** (26 marca 1943). Zaatakowali oni butelkami z benzyną ciężarówkę przewożącą „Rudego” i innych więźniów. Szoferka natychmiast stanęła w płomieniach. Po krótkiej walce z eskortą* harcerze uwolnili wszystkich więźniów.

Niestety, „Rudy” był tak skatowany przez Niemców, że wkrótce zmarł. Tego samego dnia umarł też „Alek”, ciężko ranny w akcji pod Arsenalem. Ich przyjaciel „Zośka” zginął kilka miesięcy później podczas ataku na niemiecki posterunek.

O wojennych losach „Alka”, „Rudego” i „Zośki” opowiada książka *Kamienie na szaniec* napisana przez Aleksandra Kamińskiego. Pierwszy raz została ona wydana przez tajną drukarnię podczas okupacji.

5. Jak myślisz, dlaczego „Alek” usunął niemiecką tablicę z pomnika Mikołaja Kopernika?
6. Omów przebieg akcji pod Arsenalem.

Pytania i polecenia

- A. W jaki sposób harcerze Szarych Szeregów walczyli z Niemcami podczas II wojny światowej?
- B. Czym odznaczyli się „Alek”, „Rudy” i „Zośka”?

To, co najważniejsze

Ruch oporu w okupowanej Polsce

Podczas okupacji w Polsce rozwinął się ruch oporu. Największą i najważniejszą organizacją była Armia Krajowa (AK), która liczyła 400 tysięcy żołnierzy i działała w konspiracji.

Szare Szeregi – polskie harcerstwo w latach II wojny światowej

W zależności od wieku harcerze mieli różne zadania:

1. Zawiszacy (12–14 lat) – nauka na tajnych kompletach i przenoszenie meldunków.
2. Bojowe Szkoły (15–17 lat) – udział w szkoleniu wojskowym i małym sabotażu.
3. Grupy Szturmowe (powyżej 18 lat) – udział w akcjach zbrojnych.

Akcje Szarych Szeregów

Usunięcie przez „Alka” niemieckiej tablicy z pomnika Kopernika w Warszawie (luty 1942).

Akcja pod Arsenalem – odbicie „Rudego” i innych więźniów przez żołnierzy Grup Szturmowych, m.in. „Zośkę” i „Alka” (marzec 1943).

24 O żołnierzach niezłomnych

rozstrzelanie Witolda
Pileckiego
1948

XX

1945
koniec II wojny
światowej

1946
rozstrzelanie Danuty
Siedzikówny „Inki”

1990
uniewinnienie
Pileckiego przez
Sąd Najwyższy

1991
unieważnienie
wyroku wydanego
na „Inkę”

- Kto zaatakował Polskę we wrześniu 1939 r.?
- Czym była Armia Krajowa?

Plany Stalina

W czasie II wojny światowej państwo polskie znalazło się pod okupacją, lecz nie przestało istnieć. W stolicy Anglii miał siedzibę polski rząd emigracyjny nazywany **rządem londyńskim**. Jego polecenia wypełniała Armia Krajowa i większość tajnych organizacji w okupowanej Polsce.

Tymczasem w 1943 r. Niemcy zaczęli ponosić klęski w Związku Radzieckim. Wówczas przywódca tego państwa, Józef Stalin, przestał uznawać rząd londyński. W styczniu 1944 r. Armia Czerwona wkroczyła

Generał Władysław Sikorski (na pierwszym planie) przed żołnierzami polskimi w Anglii. Generał był Naczelnym Wodzem Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, a zarazem premierem rządu londyńskiego. Zdjęcie z 1940 r.

Dla Związku Radzieckiego i polskich komunistów wrogami były: Stany Zjednoczone, Niemcy, Anglia, Francja, Włochy, Norwegia, Dania, Belgia, Holandia...

A mieli w ogóle jakichś przyjaciół?

- * **komunista** – zwolennik komunizmu (zob. s. 132)
- * **legalny** – zgodny z prawem
- * **bezwarunkowa kapitulacja** – poddanie się bez stawiania warunków; pokonany zdaje się na łaskę i niełaskę zwycięzcy

Żołnierze Armii Czerwonej wkraczają do Krakowa w styczniu 1945 r.

na tereny przedwojennej Polski. Na polecenie Stalina polscy komuniści* utworzyli Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej. Nie mieli prawa tego zrobić, bo przecież istniał legalny* rząd londyński. Ale Stalin nie przejmował się prawem. Zamierzał zmienić granice Polski i narzucić Polakom komunistyczny rząd zależny od Związku Radzieckiego.

8 maja 1945 r. Niemcy podpisały akt bezwarunkowej kapitulacji*. II wojna światowa w Europie dobiegła końca. W Polsce znajdowały się tysiące żołnierzy Armii Czerwonej.

1. Przedstaw plany Józefa Stalina w stosunku do Polski.
2. Co zrobili polscy komuniści na polecenie Stalina?

Polska pod władzą komunistów

W 1945 r. władzę w Polsce objęli komuniści. Jednak o najważniejszych sprawach kraju decydował Józef Stalin.

Większość Polaków nie chciała, by Polską zarządzili komuniści. Niektóre oddziały dawnej AK walczyły z nową władzą. Ludzi tych nazywamy **żołnierzami niezłomnymi** albo **wyklętymi**.

Schwytnie dwóch żołnierzy niezłomnych przez oddział wojska podległy komunistom w 1948 r.

Prowadzili oni walkę bez szans, gdyż komunistów wspierały: 1) specjalne oddziały wojska, 2) Armia Czerwona, 3) Milicja Obywatelska, która zastąpiła dawną policję, 4) policja polityczna, nazywana potocznie **Urzędem Bezpieczeństwa** – w skrócie **UB**.

Kilkadziesiąt tysięcy osób zamknięto w więzieniach lub obozach pracy, wiele rozstrzelano. Komuniści prześladowali zwłaszcza byłych żołnierzy AK, gdyż podlegali oni rządowi londyńskiemu – a nie Stalinowi.

3. Dlaczego Polska nie była niepodległym państwem?
4. Wymień organizacje, które wspierały nową władzę w Polsce.
5. W jaki sposób tłumiły one opór wobec władzy?

Wyrok śmierci na Witolda Pileckiego

W czasie II wojny światowej rotmistrz* **Witold Pilecki** był żołnierzem ruchu oporu i AK. W 1940 r. dał się schwytać Niemcom, żeby zamknęli go w obozie koncentracyjnym Auschwitz (czytaj: ałszwicz). Chciał na własne oczy zobaczyć warunki życia więźniów i sporządzić raport dla rządu londyńskiego.

Witold Pilecki

(ur. 1901, zm. 1948)

W czasie II wojny światowej żołnierz ruchu oporu i AK, twórca i przywódca ruchu oporu w obozie koncentracyjnym Auschwitz, uczestnik powstania warszawskiego przeciwko Niemcom (1944). Po wojnie żołnierz niezłomny. Został fałszywie oskarżony przez komunistów i rozstrzelany. W 1990 r. Sąd Najwyższy uniewinnił rotmistrza Witolda Pileckiego, a w 2006 r. prezydent Lech Kaczyński odznaczył go pośmiertnie Orderem Orła Białego.

* **rotmistrz** – dawny oficerski stopień wojskowy w kawalerii (tj. wojsku konnym) i wojskach pancernych

Cela aresztu śledczego w Warszawie, w której więziono Witolda Pileckiego.

Danuta Siedzikówna „Inka” (ur. 1928, zm. 1946)

Od 1943 r. żołnierz AK o pseudonimie „Inka”. Sanitariuszka, w latach 1945–1946 była żołnierzem niezłomnym w 5. Wileńskiej Brygadzie AK walczącej z komunistami. W 1946 r. została aresztowana przez UB, skazana na śmierć i rozstrzelana. Przed egzekucją przestała rodzinie liścik: „Jest mi smutno, że muszę umierać. Powiedźcie mojej babci, że zachowałam się, jak trzeba”. W 1991 r. sąd w Gdańsku unieważnił wyrok śmierci wydany na „Inkę”, a w 2006 r. prezydent Lech Ka-
czyński odznaczył ją pośmiertnie Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski.

Nie tylko pisał i przemycał meldunki (m.in. przez obozową pralnię), lecz także zorganizował obozowy ruch oporu.

Pilecki spędził w Auschwitz dwa i pół roku. Po-
tem wraz z dwoma towarzyszami uciekł z obozu.

Od grudnia 1945 r. przysyłał rządowi londyńskie-
mu informacje o komunistycznym terrorze w Pol-
sce. Działał w coraz trudniejszych warunkach, gdyż
UB miał swoich agentów w tajnych organizacjach.
Wskazywali oni, kogo należy aresztować.

W maju 1947 r. Witold Pilecki został aresztowa-
ny. W więzieniu był torturowany przez pracowników
UB. Komuniści oskarżyli go m.in. o szpiegostwo,
przygotowywanie zamachu na ważnych pracowni-
ków UB oraz o posiadanie broni. Odnosząc się do
zarzutu szpiegostwa, rotmistrz wyjaśnił, że przeka-
zywał informacje legalnym władzom Polski.

Sąd skazał Witolda Pileckiego na śmierć. Roz-
strzelano go w maju 1948 r.

6. Jak i dlaczego Witold Pilecki trafił do obozu w Au-
schwitz? Czego tam dokonał?
7. Kto i o co oskarżył Witolda Pileckiego po zakończe-
niu wojny?

Egzekucja „Inki”

Danuta Siedzikówna urodziła się na Podlasiu. Mia-
ła 11 lat, kiedy wybuchła II wojna światowa. Dzien-
czynka straciła oboje rodziców: tatę Rosjanie wywieź-
li na Syberię (zmarł 3 lata później), mamę rozstrzelali
Niemcy za współpracę z AK.

Danusia także wstąpiła do AK, choć miała dopie-
ro 15 lat. Przyjęła pseudonim „Inka” i przeszła kurs
dla sanitariuszek.

Latem 1945 r. funkcjonariusze UB aresztowali
„Inkę” za współpracę z oddziałami antykomunistycz-
nego podziemia. Gdy przewozili ją do Białegosto-
ku, została uwolniona przez żołnierzy 5. Wileńskiej
Brygady AK. Odtąd jako sanitariuszka brała udział
w walkach Brygady z milicją i UB.

Drugi raz aresztowano ją latem 1946 r. w Gdańsku. W więzieniu była torturowana. Skazano ją na karę śmierci przez rozstrzelanie. Wyrok wykonano w piwnicy więzienia w Gdańsku (1946).

▲ Grupa żołnierzy 5. Wileńskiej Brygady AK. Z prawej „Inka”.

8. Przedstaw losy Danuty Siedzikówny „Inki”.

Pytania i polecenia

- A. Wyjaśnij, kiedy i jak Polska znalazła się pod rządami komunistów.
- B. Na czym polegał patriotyzm Witolda Pileckiego?
- C. W jaki sposób walczyła o wolność Polski Danuta Siedzikówna „Inka”?

To, co najważniejsze

Rządy Polski w czasie II wojny światowej

1. Rząd londyński – legalny rząd RP mający siedzibę w Londynie.
2. Rząd Tymczasowy RP – nielegalny rząd utworzony przez polskich komunistów na polecenie Stalina (1944).

Witold Pilecki (1901–1948)

W czasie wojny żołnierz ruchu oporu i AK. Zorganizował ruch oporu w obozie koncentracyjnym Auschwitz. Od grudnia 1945 r. żołnierz niezłomny. Przekazywał rządowi londyńskiemu informacje o sytuacji w Polsce rządzonej przez komunistów. Aresztowany w 1947 r., skazany na śmierć i rozstrzelany w 1948 r.

Danuta Siedzikówna „Inka” (1928–1946)

W czasie wojny sanitariuszka AK. Od lata 1945 r. była żołnierzem niezłomnym – jako sanitariuszka brała udział w walkach 5. Wileńskiej Brygady AK z milicją i UB. Aresztowana w 1946 r., torturowana, skazana na karę śmierci i rozstrzelana.

25 Papież Polak

▲ Prymas Wyszyński w klasztorze w Komańczy (na południowym wschodzie Polski). Władze przetrzymywały go tu przez rok (1955–1956). Prymas cieszył się znaczną swobodą: mógł spacerować i przyjmować gości.

- Kto i w jaki sposób objął władzę w Polsce po II wojnie światowej?

Kościół katolicki w PRL

Rządzona przez komunistów Polska przyjęła nazwę: **Polska Rzeczpospolita Ludowa**, w skrócie **PRL**. Jej władze starały się podporządkować sobie wszystkie polskie organizacje. Tylko jedna pozostała w dużej mierze niezależna: Kościół katolicki.

Duchowni nie kryli niechęci do komunizmu, który odrzucał wiarę w Boga. Z tego powodu władze szybko zaczęły ich prześladować. Zamknęły w więzieniach około tysiąca księży, stopniowo likwidowały nauczanie religii w szkołach, a w 1953 r. aresztowały prymasa* Polski **Stefana Wyszyńskiego**.

W **1956** r., trzy lata po śmierci Józefa Stalina, w Polsce zaczęła się **odwilż**. Był to okres łagodniejszych rządów komunistów. Wypuścili oni z więzień swoich przeciwników, wśród nich byłych żołnierzy AK. Uwolnili też prymasa Wyszyńskiego.

Odwilż w Polsce trwała tylko rok. Potem komuniści na nowo podjęli walkę z Kościołem, choć prowadzili ją łagodniejszymi środkami. Np. nie zgadzali się na budowę nowych kościołów.

* **prymas** – w Polsce honorowy tytuł arcybiskupa gnieźnieńskiego

1. Dlaczego komuniści prześladowali Kościół katolicki w Polsce?
2. Czym była odwilż?

▲
Ksiądz Karol Wojtyła (leży wsparty na łokciu) podczas biwaku ze studentami. Zdjęcie z września 1956 r.

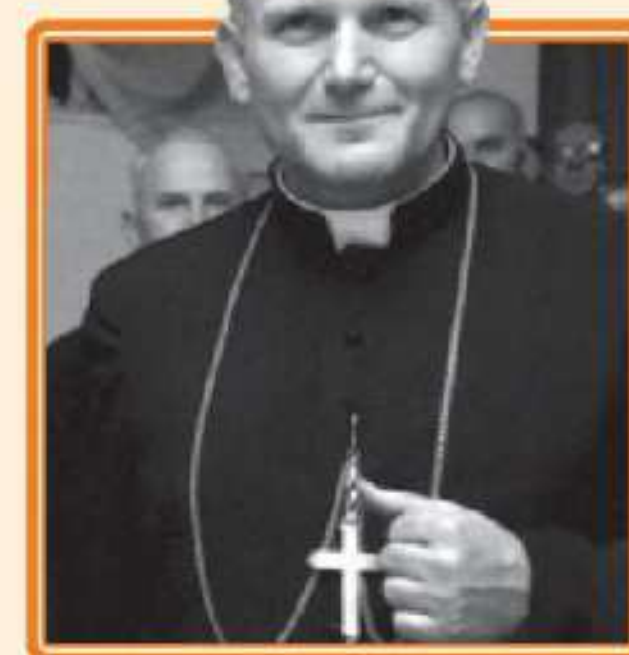
Arcybiskup, poeta, filozof

Drugą wybitną osobistością Kościoła w Polsce – obok prymasa Wyszyńskiego – był **Karol Wojtyła**, arcybiskup krakowski w latach 1964–1978.

Lolek, bo tak mówiono na małego Karola, urodził się w 1920 r. w Wadowicach niedaleko Krakowa. Gdy miał 9 lat, zmarła jego mama. W 1938 r. zaczął studiować polonistykę* na Uniwersytecie Jagiellońskim. Jednak rok później wybuchła II wojna światowa. Niemcy zamknęli uniwersytet, a jego profesorów wywieźli do obozu koncentracyjnego.

Karol Wojtyła musiał pracować jako prosty robotnik, żeby zarobić na życie. W 1941 r. zmarł jego ojciec.

Jeszcze w czasie wojny Karol wstąpił do tajnego seminarium duchownego w Krakowie, gdyż postanowił zostać księdzem. Świecenia kapłańskie przyjął w 1946 r.

Karol Wojtyła

(ur. 1920, zm. 2005)

Ksiądz katolicki, arcybiskup krakowski (1964–1978), papież Jan Paweł II (1978–2005). Był pierwszym w dziejach papieżem Polakiem oraz pierwszym papieżem nie-Włochem od 455 lat. Autor 14 encyklik, tj. obszernych pism skierowanych do biskupów oraz wiernych. Poprawił stosunki Kościoła katolickiego z innymi wyznaniem i religiami. Sprawił, że politycy zaczęli się liczyć ze zdaniem papieża znacznie bardziej niż dotąd. W 2014 r. został ogłoszony świętym.

* **polonistyka** – nauka o literaturze polskiej i języku polskim

Jan Paweł II podczas pierwszej pielgrzymki do Polski.

Takie tłumy oczekiwały papieża na placu Zwycięstwa (dziś Piłsudskiego).
Oba zdjęcia zrobiono w Warszawie
2 czerwca 1979 r.

Ponieważ był wybitnie zdolny i pracowity, ówczesny arcybiskup krakowski wysłał go na dalsze studia do Włoch.

Po powrocie do Polski Karol Wojtyła dał się poznać nie tylko jako ksiądz, lecz także poeta, dramaturg, filozof i wykładowca uniwersytecki.

3. Przedstaw najważniejsze informacje o Karolu Wojtyśle przed jego wstąpieniem do seminarium.

Jan Paweł II

W 1978 r. zmarł papież Jan Paweł I. Na jego następcę został wybrany arcybiskup krakowski Karol Wojtyła. Jako papież przyjął imię: **Jan Paweł II**.

W 1979 r. Jan Paweł II przyjechał na pierwszą pielgrzymkę do Polski. W spotkaniach z nim wzięło udział co najmniej 10 milionów ludzi. Pierwszy raz w dziejach PRL społeczeństwo poczuło własną siłę i przestało się bać. W sierpniu 1980 r. wybuchły strajki, które ogarnęły cały kraj. Nie byłoby ich, gdyby nie wizyta polskiego papieża.

Jan Paweł II okazał się niezwykłym papieżem. Jeździł po całym świecie: odwiedził 129 krajów i spotkał się z milionami ludzi. Chciał dodać im otuchy oraz pokazać, że są ważni dla Kościoła – zwłaszcza ci biedni i prześladowani.

Jakim człowiekiem był Jan Paweł II?

Karol Wojtyła został papieżem 16 października 1978 r. i był nim aż do swej śmierci 2 kwietnia 2005 r. W tym czasie zrobiono mu miliony zdjęć. Oto cztery, które pokazują papieża jako człowieka.

Jan Paweł II na balkonie bazyliki św. Piotra w Rzymie chwilę po wyborze na papieża. Zaraz przemówi po włosku – ku radości i zaskoczeniu Włochów.

Ranny Jan Paweł II tuż po zamachu na swoje życie. 13 maja 1981 r. turecki zamachowiec postrzelił papieża na placu św. Piotra w Rzymie.

Papież podczas wędrowki w górach. Karol Wojtyła od młodości lubił góry, piesze wędrowki i spływy kajakowe. Zdjęcie z 1986 r.

Z dziećmi w trakcie pielgrzymki do Afryki. Polski papież bardzo serdecznie podchodził do dzieci i młodzieży i cieszył się ich zaufaniem.

- Na podstawie zdjęć i podpisów powiedz, jakim człowiekiem był Jan Paweł II.

Jan Paweł II w rzymskiej synagodze.
Zdjęcie z 1986 r.

Jan Paweł II organizował modlitwy o pokój, w których brali udział wyznawcy różnych religii. Jako pierwszy papież wszedł do synagogi, tj. żydowskiego domu modlitw. Sprzeciwiał się wojnie w Iraku (2003), czym zjednał sobie wielu muzułmanów.

Był szanowany na świecie. Kiedy zmarł w 2005 r., na jego pogrzeb przyjechały delegacje ze 150 państw.

4. Kiedy Karol Wojtyła został papieżem? Jakie imię przyjął?

5. Przedstaw skutki przyjazdu papieża do Polski w 1979 r.

Jan Paweł II zadzwonił kiedyś do sanatorium, w którym leczył się jego przyjaciel. Odebrała recepcjonistka i spytała, kto mówi. „Papież”, powiedział. A ona: „Taki z pana papież jak ze mnie chińska cesarzowa”.

Mógł powiedzieć: „Napoleon, prrroszę pani”. Na pewno by uwierzyła.

Pytania i polecenia

- A.** W jaki sposób polscy komuniści prześladowali Kościół przed 1956 r., a w jaki potem?
B. Czego niezwykłego dokonał w swym życiu Karol Wojtyła?

To, co najważniejsze

Kościół katolicki w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL)

Jedyna w dużej mierze niezależna organizacja. Do 1956 r., tj. do odwilży, władze zamknęły w więzieniach około tysiąca księży i przez trzy lata więziły prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego.

Karol Wojtyła, potem papież Jan Paweł II (1920–2005)

Przed II wojną światową studiował polonistykę. W czasie wojny pracował jako robotnik i wstąpił do tajnego seminarium duchownego w Krakowie. W 1946 r. został księdzem, a w 1964 r. – arcybiskupem krakowskim.

W 1978 r. został wybrany na papieża i przyjął imię: Jan Paweł II. W 1979 r. przyjechał na pierwszą pielgrzymkę do Polski, co dało siłę milionom Polaków.

Jan Paweł II podróżował po całym świecie. Poprawił stosunki Kościoła katolickiego z innymi wyznaniem i religiami. Po śmierci został ogłoszony świętym.

26

Pokojowa rewolucja „Solidarności”

wprowadzenie stanu wojennego
13 grudnia 1981

XX

14 sierpnia 1980
początek strajku
w Stoczni Gdańskiej

31 sierpnia 1980
podpisanie porozumienia
w Gdańsku

1983
Pokojowa Nagroda
Nobla dla Lecha Wałęsy

1989
rozmowy
okrągłego stołu

- Co się zmieniło w polskim społeczeństwie po spotkaniach z papieżem w 1979 r.?

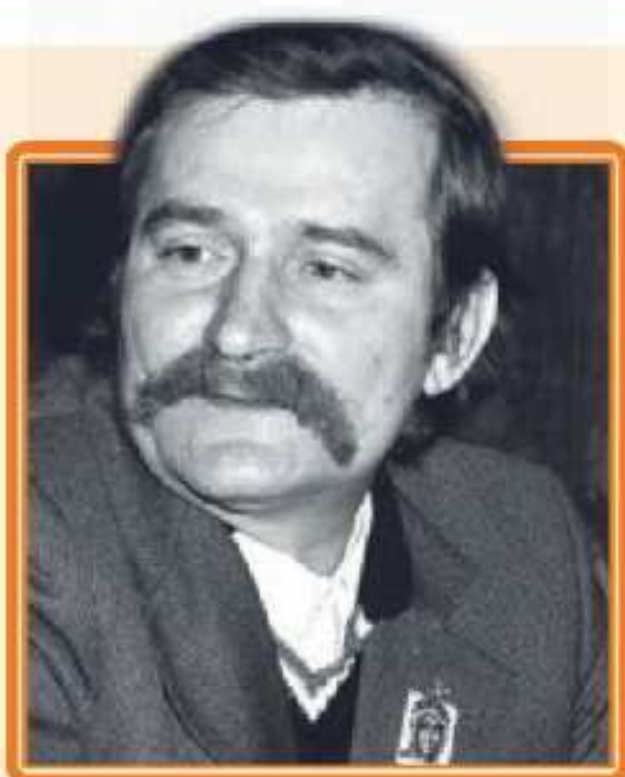
Podwyżki cen

Komuniści źle kierowali gospodarką. W latach 70. XX w. Polska zadłużyła się w zachodnich bankach – i nie miała czym spłacić tych długów. W sklepach zaczęło brakować podstawowych towarów.

Kolejka do sklepu mięsnego w Warszawie. Ludzie spędzali w kolejkach długie godziny. Zdjęcie z 1978 r.

Dzięki strajkom z 1980 r. mamy wolne soboty. Wcześniej uczniowie chodzili do szkoły sześć dni w tygodniu.

Lech Wałęsa (ur. 1943)

Elektryk w Stoczni Gdańskiej, przywódca strajku w 1980 r., współzałożyciel i pierwszy przewodniczący NSZZ „Solidarność”, przywódca strony solidarnościowej podczas rozmów okrągłego stołu, prezydent Polski w latach 1990–1995. Wraz z papieżem Janem Pawłem II najszynniejszy Polak drugiej połowy XX w.

✱ **Trójmiasto** – Gdańsk, Sopot i Gdynia

Lech Wałęsa podpisuje wielkim długopisem porozumienie w Stoczni Gdańskiej 31 sierpnia 1980 r.

W 1980 r. sytuacja gospodarcza kraju była już katastrofalna. Żeby zyskać więcej pieniędzy, latem władze wprowadziły podwyżki cen żywności. W PRL chleb, masło i inne produkty kosztowały tyle samo we wszystkich sklepach.

Społeczeństwo nie kryło niezadowolenia – i to nie tylko z powodu drożyzny. Ludzie mieli dość kłamstw, niesprawiedliwości i braku wolności.

1. Kiedy i dlaczego władze PRL zdecydowały się na podwyżki cen żywności?
2. Wytłumacz powody niezadowolenia społeczeństwa w 1980 r.

Sierpień 1980

14 **sierpnia 1980** r. wybuchł **strajk w Stoczni Gdańskiej**. Jego przywódcą został elektryk **Lech Wałęsa**. Robotnicy przerwali pracę, lecz nie wyszli ze stoczni. Tam jedli i nocowali.

Uczestnicy strajku spisali 21 postulatów, tzn. żądań. Domagali się m.in. przywrócenia do pracy **Anny Walentynowicz**, podwyżek pensji oraz zgody władz na utworzenie wolnych związków zawodowych, które broniłyby robotników. Dotąd istniały tylko związki zawodowe posłuszne komunistom.

W ciągu paru dni strajki ogarnęły kilkaset zakładów pracy Trójmiasta✱, Śląska, a także Elbląga, Szczecina i innych miast w całej Polsce.

Siła protestu zaskoczyła władze. Nie próbowały stłumić strajków siłą, co wcześniej robiły, ale podjęły rozmowy z robotnikami.

31 **sierpnia 1980** r. delegacja rządowa podpisała w Gdańsku porozumienie ze strajkującymi, w którym zgodziła się na wszystkie ich postulaty. Było to jedno z czterech **porozumień sierpniowych** zawartych przez władze z robotnikami w różnych miastach Polski.

3. Gdzie i kiedy wybuchły strajki?
4. Czego żądali protestujący robotnicy?
5. Czym zakończyły się strajki?

„Solidarność”

Jesienią 1980 r. zarejestrowano Niezależny Samorządny Związek Zawodowy (w skrócie: NSZZ) „Solidarność”.

Komuniści zgodzili się na utworzenie „Solidarności” jedynie po to, by robotnicy zakończyli strajki. Potem zamierzali ją zniszczyć. Bali się, że jeśli tego nie zrobią, stracą władzę. „Solidarność” bowiem dążyła do zmian w kraju. Wstąpiło do niej ok. 10 milionów ludzi – na 35 milionów mieszkańców Polski.

W 1981 r. władzę w Polsce objął generał Wojciech Jaruzelski – komunista, zwolennik użycia wojska i milicji przeciwko „Solidarności”.

6. Co komuniści chcieli zrobić z „Solidarnością”? Dlaczego?
7. Kim był i co zamierzał Wojciech Jaruzelski?

Pochód „Solidarności” w Warszawie
w maju 1981 r.

Anna Walentynowicz

(ur. 1929, zm. 2010)

Robotnica w Stoczni Gdańskiej. Latem 1980 r. została wyrzucona z pracy za działalność w nielegalnych związkach zawodowych (które poprzedziły „Solidarność”). W jej obronie wybuchł strajk w Stoczni Gdańskiej w sierpniu 1980 r.; potem strajkujący dołączyli inne postulaty. Była współzałożycielką NSZZ „Solidarność”. Zginęła w katastrofie prezydenckiego samolotu w Smoleńsku (Rosja).

Milicja przed atakiem na zwolenników „Solidarności” w Gdańsku w październiku 1982 r. Widać też samochód z armatką wodną.

Stan wojenny

Stan wojenny to okres, kiedy władzę w państwie sprawuje wojsko. Wprowadza się go w razie zagrożenia kraju, zwykle przez wroga. Wojskowi ograniczają wtedy prawa obywateli – np. zakazują wychodzenia z domu w nocy, podróżowania po kraju – i zaostrzają kary.

Generał Wojciech Jaruzelski ogłasza w telewizji wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 r.

Stan wojenny

O północy z 12 na 13 grudnia 1981 r. telewizja przerywała program, przestały działać telefony, a na ulice miast wyjechały czołgi. Na polecenie generała Jaruzelskiego wprowadzono w Polsce **stan wojenny***. Władzę objęła armia.

Już pierwszej nocy stanu wojennego milicja zatrzymała kilka tysięcy działaczy „Solidarności”. Zostali oni internowani, tzn. umieszczeni w ośrodkach odosobnienia.

Władze triumfowały. Wkrótce potem rozwiązały „Solidarność”, a pod koniec 1982 r. poczuły się tak pewnie, że uwolniły prawie wszystkich internowanych. W 1983 r. zniosły stan wojenny. Wydawało się, że komuniści będą rządzić Polską przez długie lata.

8. Co to jest stan wojenny?
9. Kto, kiedy i w jakim celu wprowadził stan wojenny w Polsce?

Zwycięstwo bez przemocy

Już w stanie wojennym przywódcy „Solidarności” podjęli decyzję o **walce bez przemocy**. Oni i ich zwolennicy działali w podziemiu: urządzali manifestacje na ulicach miast, wydawali nielegalne pisma i książki, organizowali kursy prawdziwej historii Polski, rozrzucali ulotki... Za taką działalność groziło więzienie. Ludzie, którzy ją prowadzili, byli bohaterami „Solidarności”.

Walka bez przemocy wzbudziła podziw świata. Kierował nią Lech Wałęsa, który w 1983 r. otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla.

Pokojowa walka „Solidarności” uchroniła Polskę przed wojną domową. W 1989 r. rząd i jego przeciwnicy spotkali się na **rozmowach okrągłego stołu**. Doprowadziły one do częściowo wolnych wyborów, w wyniku których **upadł komunizm w Polsce**.

Początek rozmów okrągłego stołu w Warszawie w lutym 1989 r.

10. Kto i dlaczego prowadził walkę bez przemocy?
11. Na czym ona polegała?

Pytania i polecenia

- A. Kiedy i w jakich okolicznościach powstała „Solidarność”?
- B. Wyjaśnij, jak pokojowa rewolucja „Solidarności” doprowadziła do upadku komunizmu w Polsce.

To, co najważniejsze

Powstanie „Solidarności” (1980)

W sierpniu 1980 r. wybuchł w Stoczni Gdańskiej strajk, którego przywódcą został elektryk Lech Wałęsa. Robotnicy domagali się m.in. zgody władz na utworzenie wolnych związków zawodowych. Do strajku przyłączyły się setki zakładów pracy w całej Polsce. 31 sierpnia 1980 r. delegacja rządowa podpisała w Gdańsku porozumienie ze strajkującymi, w którym zgodziła się na ich postulaty. Jesienią 1980 r. zarejestrowano NSZZ „Solidarność”.

Stan wojenny (1981–1983)

Został wprowadzony 13 grudnia 1981 r. Władze internowały kilka tysięcy działaczy „Solidarności”. Zwolennicy „Solidarności” działali w podziemiu i prowadzili walkę bez przemocy. Walką tą kierował Lech Wałęsa, który w 1983 r. otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla.

Rozmowy okrągłego stołu (1989)

Uczestniczyli w nich przedstawiciele rządu i jego przeciwnicy. Doprowadziły do częściowo wolnych wyborów i upadku komunizmu w Polsce.

Fotografie: Agencja BE&W (s. 4, 6, 8, 11, 13, 18, 19, 24, 39, 40, 41, 45, 46, 47, 52, 54, 55, 57, 85, 86, 88, 89, 95, 99, 101, 109, 114, 119, 123, 124, 125, 126, 147, 154), ARTJUST/Muzeum Wojska Polskiego (s. 111); EAST NEWS/AFP (s. 15), K. Szczeciński/EAST NEWS (s. 21), P. Matusiewicz/EAST NEWS (s. 24), M. Zajdler/EAST NEWS (s. 38, 150), Muzeum Wojska Polskiego/EAST NEWS (s. 50, 115, 131, 133), EAST NEWS/LASKI DIFFUSION (s. 61, 121, 140, 141, 146, 151, 158), W.M. Zieliński/EAST NEWS (s. 64), EAST NEWS/Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Komendy Głównej Policji (s. 82), Z. Zybutrowicz/EAST NEWS (s. 114), D.B. Łomaczewska/EAST NEWS (s. 129), EAST NEWS (s. 132), Muzeum Wojska Polskiego/EAST NEWS (s. 133), EAST NEWS (s. 136), L. Charewicz/EAST NEWS (s. 138), Muzeum Niepodległości/EAST NEWS (s. 143), SETBOUN/SIPA/EAST NEWS (s. 152), EAST NEWS/SIPA PRESS (s. 153), G. Rancinan/Polaris/EAST NEWS (s. 153), W. Laski/EAST NEWS (s. 157, 158); J. Borowska/FORUM (s. 14), FoKa/FORUM (s. 21, 64, 120, 128, 129, 134), A. Szymański, L. Wawryniewicz/FORUM (s. 48), W. Kryński/FORUM (s. 58), P. Mecik/FORUM (s. 60, 130, 134), W. Kurczewski/FORUM (s. 71), Z. Siemaszko/FORUM (s. 83), FORUM (s. 135), M. Skorupski/FORUM (s. 141, 142, 143), fot. Archiwum IPN/Reprodukcja: J. Hlebowicz/Foto Gość/FORUM (s. 149), Ch. Niedenthal/FORUM (s. 152, 156, 157); T. Kosiorowski/FOTONOVA (s. 156); © Getty Images (17, 125, 127, 130, 145); Z. Kosycarz/KFP (s. 21); Narodowe Archiwum Cyfrowe (s. 122, 136, 137); PAP/UPPA/Photoshot (s. 153), PAP/ANSA FILES (s. 153); © Christie's Images/Reprodukcja: Bridgeman Images/PhotoPower (s. 112); GERARD/REPORTER (s. 15), REPORTER/L. Zielaskowski (s. 54), B. Zawrzet/REPORTER (s. 96), E. Olow/REPORTER (s. 148), S. Zubczewski/REPORTER (s. 155), G. Rogiński/REPORTER (s. 159); Shutterstock (s. 5, 7, 11, 13, 14, 16, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 44, 47, 52, 53, 59, 67, 70, 72–73, 75, 78, 80, 84, 85, 89, 92, 95, 97, 98, 102, 104, 140); Sol90Images (s. 56–57, 68–69, 76); Domena publiczna (s. 5, 8, 9, 10, 48, 58, 63, 65, 77, 81, 83, 87, 89, 90, 91, 93, 94, 96, 100, 103, 106, 108, 110, 113, 116, 118, 142, 144, 147); Ze zbiorów Muzeów: Diorama Obrona Głogowa, własność Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Głogowie, fot. R. Krynicki (s. 53), Muzeum Lubelskie w Lublinie/fot. P. Maciuk (s. 6), K. Wilczyński/Muzeum Narodowe w Warszawie (s. 91), Muzeum Narodowe w Warszawie (s. 105), M. Jóźwikowska/ze zbiorów Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy (s. 16), Muzeum Regionalne im. Dzieci Wrzesińskich, fot. Sz. Furmanek, M. Jadryszak (s. 122), Muzeum Wojska Polskiego (s. 113, 117)

Źródła cytatów: A. Abramowicz, *Dzieje zainteresowań starożytnych w Polsce*, cz. 1: *Od średniowiecza po czasy saskie i świat oświecenia*, Ossolineum, Wrocław 1983, s. 30 (s. 33); J.W. Borejsza, *Piękny wiek XIX*, Czytelnik, Warszawa 1990, s. 382 (s. 117); K. Bukowski, *Słownik polskich świętych*, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 1995, s. 100 (s. 66); N. Davies, *Boże igrzysko. Historia Polski*, t. 1: *Od początków do roku 1795*, tłum. E. Tabakowska, Wydawnictwo Znak, Kraków 1990, s. 634, 704 (s. 100, 108); *Ekonomia, polityka, społeczeństwo. Księga jubileuszowa poświęcona prof. zw. dr. hab. Januszowi Kroszelowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. A. Kubowa, T. Michalczyka, J. Słodczyka, Wydawnictwo Instytut Śląski, Wrocław–Opole 2001, s. 216 (s. 128); Gall Anonim, *Kronika polska*, przekł. R. Grodecki, wstęp i oprac. M. Plezia, Ossolineum – De Agostini, Wrocław–Warszawa 2003, s. 30–31, 17, 20, 140 (s. 16, 41, 49, 53); E. Kwiatkowski, *Pisma o Rzeczypospolitej morskiej*, wyboru dokonał i wstępem opatrzył M.M. Drozdowski, Wydawnictwo Glob, Szczecin 1985, s. 119, 120 (s. 138); T. Maresz, K. Juszczyk, *Historia w tekstach źródłowych. Wypisy*, t. 1, Wydawnictwo Oświatowe FOSZE, Rzeszów 1996, s. 113 (s. 60); A. Nadolski, *Grunwald 1410*, Bellona, Warszawa 1993, s. 20 (s. 71).

Wszystkie książki Wydawnictwa dostępne są w sprzedaży wysyłkowej.
Zamówienia prosimy nadsyłać pod adresem:

Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe
80-305 Gdańsk 5, skrytka pocztowa 80
tel. 801-643-917, 58-340-63-63
fax 58-340-63-61, 58-340-63-66
<http://www.gwo.pl>
e-mail: handel@gwo.pl

Podręcznik spełnia kryteria Ustawy o systemie oświaty i obowiązującej podstawy programowej. Został dopuszczony do użytku szkolnego.
Numer w wykazie MEN: 829/1/2017.

Ucząc się historii z tym podręcznikiem, dowiesz się m.in.:

- Czy państwo może wziąć ślub z morzem?
- Klejnoty, Pęcherz, żak, siano i rylec – czy to przepis na wprawienie w ruch Ziemi?
- Jak to możliwe, że okrutny książę Popiel schował się w Mysiej Wieży, którą zbudowano 500 lat po jego śmierci?
- Czy opanowanie wiersza na pamięć w 20 minut gwarantuje Nagrodę Nobla?
- Co wybrać: nocleg w stogu siana czy na ławie w zadymionej chacie?
- Kiedy istniało państwo, którego stolicą był zamek?

